

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

**Випуск 34
(Том 2)**

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
«ТВОРИ»
2020

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 9 від 26 червня 2020 р.)

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, факультет педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Рецензенти:

Лапченко І.О. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування.

Упорядники:

Можгін Віктор, міжфакультетські кандидатацькі культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Г 94 Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 34 (том2). Вінниця : ТВОРИ, 2020. 160 с.

ISBN 978-966-949-484-9

У збірнику подано наукові статті за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (5 червня 2020 р), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

ISBN 978-966-949-484-9

© Автори статей, 2020
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2020
© ТОВ «ТВОРИ», 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 34
(Volume 2)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
«TVORY»
2020

Members of Scientific Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

K.V. Krahel, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Reviewers:

Maydanyuk I.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies Department, Faculty of Humanities and Pedagogy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Lapchenko I.O., PhD in Psychology, Associate Professor, Chair of the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

Compiled by:

mgr Wiktor Możgin, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 34 (volume 2). Vinnytsia: TVORY, 2020. 160p.

ISBN 978-966-949-484-9

This collection features scientific articles based on materials of the III International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (June 5, 2020), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine, Poland and Belarus address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

ISBN 978-966-949-484-9

© Article authors, 2020

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2020

© LLC «TVORY», 2020

THE STATE IN THE POLITICAL CONCEPT OF THE POWER CAMP AND THE SOCIAL TEACHING OF THE CHURCH SELECTED ASPECTS - COMPARATIVE ANALYSIS

Mgr Grzegorz Mazur

*Doktorant Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie
g.mazur@poczta.umcs.lublin.pl*

At least on a declarative level, the Catholic religion is considered by the vast majority of Polish citizens as a set of rules to be followed by society. Therefore, elections should also be the emanation of life by Catholic values, when during the “holiday of democracy” which is the electoral act, society should be guided by choice of a party governed by Christian democracy. It was defined by Giuseppe Toniolo - as “a social order in which all social, legal and economic forces, in their full hierarchical development, cooperate proportionally for their good and as a result achieve the improvement of the fate of the lower classes”[13.,s.118]. In connection with the victory of the “United Right” political camp, one of whose demands is to act following the Social Teaching of the Church or, more broadly, moral and economic conservatism, it is precisely under this account (similarities and differences related to this doctrine) that an analysis of the views of especially the leader of this formation, Jarosław Kaczyński.

The article defines the idea of society as the subjective base of governance, which is present in the concept of the ruling in 2015-2020. It is mainly about semantic issues related to the nation and society and their connotations with the notion of the state. The impact of the perception of these terms by politicians of the “United Right” coalition and especially its leader on the functioning of the Polish state will also be analyzed here. This vision will be confronted with the views expressed in the Catholic Church’s teaching on this subject. As part of the considerations, issues such as the system or individual as an entity forming the national and state community will also be highlighted, and its role in the vision of the state proposed by the victorious coalition - the “United Right” will also be described.

1. Nation and state

At the heart of the thoughts of J. Kaczyński, President of Law and Justice party (PiS), is the nation. The politician is not only in favor of the nation-state, but also because the Polish nation is mostly Catholics, also for a country based on Catholic morality and ethics [5, s.11]. In his opinion, however, another point of view can be considered, where the nation is not a prime value - it is an individualistic view [5,11]. In defining the nation, it recognizes that it is based on language, cultural, and semiotic code. In the opinion of the leader of the “United Right” coalition, it differs from other communities [5, s.11]. As he argues, even a

person living in a given country may be oriented against the nation, but it is always anchored in it, even by the aversion to it. Therefore, the nation must continue to be the reference point on which the individual resides [5, s.11]. In his opinion, de facto, there is no way to “break free” from national-centric thinking, regardless of the nation you come from [5,s.11]. This view is characteristic of Germany and the countries of Central and Eastern Europe - the nation is identified here with the state [1, 118]. It then has common symbols, history, and culture. Therefore, in relatively homogeneous countries such as Germany or Poland, there is no need to implement these symbols characterizing a given community in an artificial way.

At the same time, however, the PiS president introduces to the discourse the concept of “American people”, which, homogeneous countries, cannot be recognized as culturally and nationally uniform. In his opinion, this is a “patchwork” of different societies [5, s.61]. This approach is a volitional and legal act. Citizens here are somehow polarized with the state apparatus and are connected with it only functionally on the basis of membership [2, s.6-17] This approach is characteristic of, among others for Anglo-Saxon countries.

Thus, in the narrative of the leader of the “United Right”, there is a semantic contradiction. It is true that two entities of the state can be accepted (exclusive and inclusive), but it should be noted here what at the moment the politician considers as a nation, while the PiS president is not in his consistent description. On the one hand, in the expose before taking the office of the prime minister, he recognized that “it is worth being a Pole” [5, s.12] and, on the other, recognizes that “cosmopolitanism is essentially anti-national” [5, s.62]. To be consistent, he should rather talk about the inhabitants of a given territory, if in his opinion the inhabitants (like US citizens) are not a nation.

In contrast to the relatively bilateral position of the “United Right” coalition, the teaching of the Catholic Church is much more complex. In traditional teaching, starting with Saint. Augustine, the nation is treated as a spiritual community [13, s.504]. Therefore, it cannot be identified with the state as a political organization, it is primarily a work of culture [8, s.37], which places it outside the category of state. In such a situation (religious heterogeneity of the society inhabiting a given territory), the Catholic Church assumes the acceptance of a policy of tolerance towards non-Catholic citizens. It is about positive tolerance, which consists of accepting individual people, who are not in some ways similar to a majority (negative tolerance) and also openness in dealing with them up to certain situations of taking over their position [3, s.177]. Translating this into the category of the state as a political creation, it is about tolerance towards residents who are not followers of the Catholic faith and, as a consequence, have different views on particular issues and have a different ethical

sensitivity. Nation and state are therefore not an identical category in the thoughts of the Catholic Church.

In addition to the verbal presentation of both concepts, it is also necessary to collide bilateral perceptions of society not only in theory but also in the practice of action. In approaching Polish residents, J. Kaczyński, and thus PiS, along with

his coalition partners, uses a double (exclusive and inclusive) approach. At the level of social legislation, such as broadly undertaken social programs, e.g. the “500 plus” program, whose goal was to increase the fertility rate, or at the level of all kinds of legislation, Polish society is at least theoretically treated equally. So, an inclusive vision is visible here. Meanwhile, on a different, mental level J. Kaczyński is in favor of Macintyre’s vision of the community and thus of the state that should function in a way parallel to the legal order, gradually adapting it to the cultural principles of the majority and based on a kind of national-centric (exclusive) order. Therefore, it can be concluded that J. Kaczyński recognizes that an individual becomes a full member of the community when the good they prefer is also the good of the community. Thus, the conflict between community and individual disappears [7, s.43]. Therefore, J. Kaczyński considers such a fully-fledged unit what was described above for a Catholic Pole. In addition, as Alasdair MacIntyre notes and with which he agrees at the practical level, J. Kaczyński “The community is, by its very nature, exclusively exclusive - the more its uniqueness is emphasized, unity, the separateness of one’s own community (that is: one looks at their idols uncritically), the more radical exclusion from this community of others, the more negative the reference to them, and the greater the tendency to mythologize, i.e. on the one hand only positive perception of one’s own community; the other and the stronger the demonization of others, that is, on the one hand, only the positive perception of the community and, on the other, the stronger the demonization of others. This way of thinking manifests itself, for example, in the lack of the possibility of sufficiently lengthy proceedings on the laws in parliament, the language of political discourse, the creation of the myth of cursed soldiers manifested in national holidays with the participation of the president coming from the camp currently exercising power at the expense of the Home Army (AK) and the Warsaw Insurgents [16].

The coalition within the described national-Catholic exclusivism and, interestingly, inclusivism (which will be described below) creates multifaceted divisions, although at the implementation level at least some of them are not consistently respected.

The first division concerns the line Polish nation, in an inclusive meaning - the European Union (EU) [16], although it should be noted that this narrative is time-dependent - (due to the Poles’ pro-EU attitude to the EU, anti-EU views inside the “United Right” coalition are toned in the electoral period) [18]. At the practical level, this polarization took place, for example, regarding the allocation of refugees from Syria on Polish territory and, as a consequence, the failure to comply with EU authorities’ decisions [19]. Justifying such behavior, the PiS president referred to the Thomistic principle of “ordo caritatis” (order of mercy), but it was distorted by the leader of the United Right coalition. In his parliamentary speech on refugees, J. Kaczyński referred only to the part of the principle talking about territory, emotional and cultural closeness of giving and receiving help without referring to its more important element consisting of recognizing the degree of a person’s need [20]. So they cannot be compared

with each other, which seems to be obvious deficiency financial with fear of the life Syrians feared leaving the war-stricken country. Such polarization also contradicts the teaching of the Catholic Church, whose authority is cited by the currently ruling coalition. As John Paul II proclaimed during a speech in the European Parliament on October 11, 1988, “Then you need to reconcile man with your neighbor, so that the European accepts other inhabitants of this continent, representing different cultures and currents of thought, be hospitable to the newcomer and refugee, open to spiritual riches peoples of another part of the world” [4]. Such a statement of the then head of the Catholic Church is in clear contradiction to PiS policy regarding migrants.

The second type of division, already at an exclusive level, is the division between Poles and Catholics (and persons who follow Catholic ethics) and the rest of society. J. Kaczyński believes that: “Poland should be built on the only possible set of moral values. It is a universal system of the Catholic faith. It is a civilization of life” [5, s.69]. Such a declarative view regarding entities “building” Poland as well as the practice of not accepting refugees coincide. There is also a noticeable convergence between declarations and real action. As it seems, an element of reference to the teaching of the Catholic Church contained in the speech of Pius X “patriotism is not hatred towards other nations, but love which gives first place to the country and our countrymen” [9, s.,41]. The PiS president applies this approach to the architecture of the Catholic-based State, but it seems to be significantly distorted. Thus, the PiS president is closing himself to other cultures.

The third element of division, also assuming the exclusiveness of the Polish society (Polish residents) is the historical division referring to the times of the Polish People’s Republic (PRL). It is about the division on the axis of relation to the former system-communism and to the role that a given person played in the times of the PRL. It should be noted here that the “collections of people” from the second and third divisions do not cover with each other, which makes the above divisions partly contradictory. One can imagine a Catholic belonging to the Polish United Workers’ Party (PZPR) or an atheist who is more or less involved in the opposition movement. In practice, however, with the appointment to the position of judge of the Constitutional Tribunal by President Andrzej Duda, former martial law prosecutor Stanisław Piotrowicz, this division ceased to be valid. It should be noted that this division ceased to apply even in 2005-2007, when Andrzej Lepper, a member of the PZPR, was the deputy prime minister in the government, in which prime minister was J. Kaczyński.

2. State system

PiS president consistently from the very beginning of his political activity, i.e. from 1976, when he was active in the Workers’ Defense Committee (KOR) and earlier during his studies at the University of Warsaw (UW), he was in favor of his master Stanisław Ehrlich (supervisor of his master’s thesis) [6, s.15], for

so-called axiological democracy. In this case, it is a democracy based on a kind of national centrism, which was mentioned above. It implies the subordination of the political system (a type of democracy) up to its negation in relation to the interest of the nation. As he argues, “A nation-state itself cannot provide democracy, it may be undemocratic, it may even be totalitarian, but you can’t really think of democracy without a nation-state” [5, s.63]. In his opinion, non-national democracy is basically just an “only procedure” [5, s.63]. It seems, therefore, that the system described as a system based on expressing their own opinions by all citizens, taking into account their diversity, and procedures that lead to the selection of such a representation that will highlight this division on the basis of broad representation in parliament is paradoxical for J. Kaczyński undemocratic (at least from an exclusive approach to democracy). The politician points out that the law is secondary to the legitimacy of society (nation). Democracy, which J. Kaczyński divides into procedural and axiological, where the latter can be considered morally justified because it represents the interests of the nation. In his opinion, it is a policy that can be achieved only in a homogeneous national substance in a possibly undifferentiated society with Christian-conservative roots and ethics. Such a definition of persons who are subjects of democratic life significantly excludes, if not completely, and pluralism. Thus, the concept of J. Kaczyński collides with the traditional democratic concept focused on the individual with a vision of a kind of “national democracy” excluding a priori part of society. Regarding the institutions of the European Union (EU) representative democracy, such as the European Parliament, the politician states that they are fundamentally undemocratic due to the different cultural provenance of individual countries, although what is interesting in current policy often refers to the fact that Poland belongs to the “family of European countries” [5, 65]. The EU, due to differences in religiosity and morality, which is one (though not the only) component of each state can only integrate in its assessment at the level of mass culture; it is impossible to create a “Europe of homelands”. In his thoughts, Europe is somehow polarized with his homeland. It should be noted that he had previously applied for his Center Political Formation (PC) to enter the “Christian Democratic Party family” to speak with Helmut Kohl; during the meeting, he instructed the host and tried to enforce (completely incomprehensible from a legal-international point of view) guarantees for Poland regarding its eastern borders. This alienated H. Kohl from J. Kaczyński, and therefore the politician did not achieve his goal [8, s.366]. The Catholic Church represents an interesting, evolutionary approach to democracy. In his work “Immortale Dei” Leo XIII states that: “nations are free to choose the political and state system and any system can be permissible if it really ensures the development of the common good” [9, 86]. This does not determine democracy as a recommended system. A change in the doctrine of the Catholic Church took place in 1944 - it is about the Christmas message of Pope Pius XII. he spoke during a speech for a true and healthy democracy, at the same time stating that it was not about the system but about the empowerment of the individual. This term was used by the

pope in not political but moral terms [10] at the same time, however, Pius XII presents democracy as a “natural postulate” [9, s.86]. Nevertheless, describing democracy as a recommended system, the Catholic Church makes numerous reservations that have the sense to improve it, protecting it from its distortions and degeneration. John Paul II in the encyclical “Redemptor Hominis” writes: The very sense of existence as a political community lies in the fact that the entire society that creates them - in a given case the nation concerned - becomes, as it were, the master and ruler of his own destinies. “ He also recognizes that: “genuine democracy is only possible in a rule of law and based on the ancient concept of the human person” [9, s.98]. In a sense, it can be said that, in its extreme form, democracy can turn into a camouflaged totalitarianism. According to Joseph Ratzinger, Europe’s greatest achievement is the internal assignment of democracy and eunomia (rule of law). Especially the latter example shows that the Catholic Church, apart from strictly religious principles, resulting from Catholic doctrine, especially after the Second Vatican Council, when in a sense there was a change in the perception of the Catholic Church from the perspective (r) of the evolution of the “mystical body of Christ” towards “ People of God “is heading towards democratization.

End

The narrative of the politicians of the united right, especially J. Kaczyński, shows significant axiological confusion, which translates into his narrative and action. This is especially evident in the description of the nation and society, which not only at the verbal level, but also the real constructor of the politician. At the same time, in a sense, if it does not tear it down, it will at least change the existing myths (decrease in the estimate for the Warsaw Uprising and equating it with the Smolensk catastrophe). In addition, the unified right camp moderates historical policy by highlighting, for example, “steadfast soldiers” at the expense of the Home Army (AK).

Democracy has now become a name for civilization, and it is not sharp. This focus is used by the PiS president in his views. His division into axiological and procedural democracy is admittedly accurate and purposeful, but he must require, as is said in the teaching of the Catholic Church, a rigid eunomic framework that cannot be treated arbitrarily. Meanwhile, this eunomia is being developed by many at present. Therefore, it cannot be said that J. Kaczyński is anti-democrat, but this is a specifically understood democracy. Axiology, understood by the PiS president, can easily change into a system no longer even anti-liberal democracy, but “soft authoritarianism”, which the Catholic Church warns. The unified right camp, to a much narrower and reduced degree, accepts the very theory of the State, recognizing that it is de facto built of citizens of Polish descent as if ignoring the role of the inhabitants of Poland. Meanwhile, the Catholic Church has a much broader, holistic view, mentioning both negative and positive tolerance, which makes her thought far more far-sighted and broader. It

is a transition from the “Mystical Body of Christ” towards the “People of God”, so it becomes much more personalistic. However, the PiS president cannot lack patriotism or a fairly coherent political and ideological concept, although it is often a “victim” of current political games, or is not the same and sometimes is completely divergent with the teaching of the Catholic Church, which in the PiS president’s opinion was his political inspiration.

Bibliography:

Monographs:

- 1.E.W. Bockenforde, *Naród – torzszamość w swych różnych postaciach*, w: pod. Red. K. Michalski, *Toższamość w czasie zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Kraków 1995
 - 2.J. Habermans, *Obywatelstwo a toższamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Instytut filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1993.
 - 3.O. Hoffe, *Etyka Państwa i prawa*, Kraków 1992, Wydawnictwo Znak.
 - 4.Jan Paweł II, *Przemówienie w Parlamencie Europejskim*, 11 Października 1988.
 - 5.J. Kaczyński, *Polska naszych marzeń*, Lublin 2011.
 - 6.J. Kaczyński, *PC-Porozumienie Przeciw Monowładzy*, Zys i s-ka Warszawa 2016.
 - 7.D. Karnowska, *Spór o wspólnoty- Idee komunitarystyczne we współczesnej polakiejmyśli*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011
 - 8.M. Krzymowski, „*Jarosław – Tajemnice Kaczyńskiego*”, Axel Springel Polska, Warszawa 2015.
 - 9.P. Mazurkiewicz, *Kościół i demokracja*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.
 - 10.Pius XII, *Oredzie radiowe wygłoszone w Wigilię Bożego Narodzenia 1944r*” AAS 37.
 - 11.J. Ratzinger, *Kościół – Ekumenizm –Polityka*, Poznań – Warszawa 1990.
 - 12.G. Sartori, *Teoria demokracji*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1998
 - 13.Strzeczewski, *Katolicka nauka społeczna, Ośrodek dokumentacji i studiów społecznych Warszawa 1985*.
 - 14.G.Toniolo, *Chrześcijańska koncepcja demokracji [1897]*, cyt. Za: J. Stefanowicz, *Chrześcijańska demokracja*, Warszawa 1963.
- Źródła internetowe:**
- 15.<https://www.youtube.com/watch?v=7-RUJ82dxSM>
 - 16.<https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,24106784,pis-na-wojnie-z-powstancamwarszawskimi.html>
 - 17.<https://www.youtube.com/watch?v=cvFcIybrjW0>
 18. <https://tvn24.pl/polska/za-a-nawet-przeciw-meandry-stosunku-pis-do-unii-ra642430-3182358>
 19. <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/936059,uchodzczy-decyzja-polski-o-alokacji-szymanski.html>
 20. <https://www.youtube.com/watch?v=Ko48eXBkTzA>

THE MAIN CAUSES AND PECULIARITIES OF LONELINESS IN CHINA

Malimon Vitalii,
PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
vmalimon@ukr.net

China has experienced a remarkable demographic transition during the past 3 decades from 1980 to 2014, with the proportion of the population residing in rural areas decreasing from 80.6% to 45.2%. Each year, hundreds of thousands of Chinese farmers leave their lands and move to the cities for jobs. In addition to those who have permanently dwelled in cities, the majority of these internal migrants have to move back and forth between their hometowns where they belong permanently, and cities where they temporarily work and dwell. At present, the number of rural-to-urban migrant workers (MWs) has reached 274 million, accounting for nearly one-fifth of China's total population [6].

China is emerging as the new capital of Asia's loneliness economy, a position long held by Japan.

A joint study in 2017 by two Chinese companies — Momo, a dating app, and Xiaozhu, the country's answer to Airbnb — found that 67 percent of 10,000 people interviewed under the age of 47 were watching TV or films to combat loneliness. In the survey, 58 percent of participants said they spend money in a bid to feel less lonely: 46 percent went to a bar, 4 out of 10 went to a gym and a quarter performed karaoke [2].

Previous studies have shown that loneliness is typically associated closely with depression and separation, whereas depression and separation reduce adolescents' need for belonging and self-esteem. Loneliness may also lead to anxiety, alcohol addiction, and even suicide.

Loneliness is also associated with social and environmental factors such as boredom and inactivity, inadequate resources for socialising, unsafe neighbourhoods, the role of the recent losses of family and friends, inaccessible housing, migration patterns and environmental barriers. In addition, loneliness has a positive association with lack of psychological or social support, low economic level and living arrangements.

China is a lonely place. Professors Li-Juan Liu and Qiang Guo conducted a study in Yuan'an that connects the Chinese problem of internal migration to feelings of *empty nest syndrome* in rural communities. In *The End of the Chinese Dream*, social policy expert Gerard Lemos uses data from Beijing and Chongqing to show that cities also have their social problems, and have been riveted by wealth gaps which separate the upper-middle classes from the masses of people who have fled from countryside to concrete [1].

Having few social ties or infrequent social activities and feeling lonely or lacking support can heighten reactions to stress exposure and reduce individuals' coping abilities. An alternative possibility is that being socially disconnected can contribute to the development of perceived isolation, which could in turn have deleterious effects on health and wellbeing. Individuals who have smaller or less dense networks tend to have less access to social support and companionship.

In China, the social changes that may have led to loneliness include the breakdown of the traditional family support system brought about by social, economic, and demographic changes. These may have taken a psychological toll on older people in a collective culture that values interdependence, mutual support, and common goals.

One study examined empty-nest rural older adults in one county of Hubei Province and found that loneliness is correlated with eight physical and mental health scales derived from the 36-Item Short-Form Health Survey, but this study did not control for other variables (Liu & Guo, 2007). Other studies showed that loneliness has significant effects on physical and mental health after controlling for demographics and social relationships. For example, Liu, Liang, and Gu (1995) find a positive relationship between loneliness and poor self-rated health among older adults in Wuhan, the capital city of Hubei Province. Wang, Shu, Dong, Luo, and Hao (2013), using a sample of empty-nest older adults in selected communities of Sichuan Province, China, find that loneliness is associated with anxiety disorder [4].

Older adults are more vulnerable to social isolation compared to younger individuals. Life transitions, including retirement, loss of a spouse, and residential changes are capable of drastically altering an aging person's social network. In addition, older adults are at higher risk of suffering from acute or chronic diseases, which also could limit their ability to engage in social interactions [3].

There are a variety of reasons for the formation of the social loneliness in China, including China's one-child policy, rapid urbanization process, and individual's network being. The social impacts of the loneliness give birth to the «lonely culture» in China: There are lonely catering culture of «single food»; lonely consumer culture of «single KTV» as well as lonely screen culture of «The Solitary Gourmet» [5].

Thus, the study of loneliness allows us to identify the main reasons: 1) the collapse of the traditional Chinese family; 2) dissemination of digital and virtual communication technologies; 3) fears of the latest social viruses and biotechnologies.

Список використаних джерел:

1. China and the Loneliness of Not-Knowing. URL: <https://areomagazine.com/2018/09/14/china-and-the-loneliness-of-not-knowing>.
2. China cashes in on all the lonely people by Ben Halder. URL: <https://www.ozy.com/around-the-world/china-cashes-in-on-all-the-lonely-people/88898>.
3. Differences in social isolation between young and old elderly in urban areas of Beijing, China : A cross-sectional study. URL: https://www.researchgate.net/publication/337599648_Differences_in_social_isolation_between_young_and_old_elderly_in_urban_areas_of_Beijing

China_A_cross-sectional_study.

4. Loneliness and Mortality Among Older Adults in China. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4049147>.

5. Media Representation of Loneliness in China. *Emotions and Loneliness in a Networked Society*. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-24882-6_7.

6. Prevalence and correlates of loneliness among Chinese service industry migrant workers. A cross-sectional survey. URL: https://journals.lww.com/md-journal/fulltext/2016/06140/prevalence_and_correlates_of_loneliness_among.52.aspx

AKTUALNE WYZWANIA KATECHETYCZNE. PRZEMÓWIENIE DO RODZICÓW O PROBLEMIE ZŁA MORALNEGO.

Dr inż. Myjak Krzysztof

*Katedra Kanonicznego Prawa Karnego, Administracyjnego i
Procesowego, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Prawa
Kanonicznego, student, Warszawa
k.myjak@gmail.com*

Pfarrer Myjak Krzysztof

Drodzy rodzice!

Zebraliśmy się tutaj, aby zarysować zagrożenia obecne na współczesnej katechezie, ujawniające się zarówno w sposobie jej prowadzenia, jak i postawach państwa dzieci. Będę także próbował zaprezentować alternatywne działania, aby pomóc państwu w unikaniu tych niekorzystnych wariantów dla waszych dzieci. Na wstępie, warto zauważyć, że aktualne zagrożenia przybyły wraz z lokalnymi przemianami niesionymi przez cywilizację, współczesne trendy myślowe i pseudokulturowe środowiska. Często jawią się jako irracjonalne, wręcz oderwane od praktyki życia, prowadzące człowieka do frustracji, a w konsekwencji do rozpacz.

Wśród wielu nurtów myślowych, ujawniających się w postawach waszych dzieci, np. na katechezie, jako pierwsze należy wskazać tendencje ku filozofii egzystencjalnej. Można byłoby się spodziewać, że niektóre jej odmiany wprowadzą harmonię i zintegrowany rozwój uczniów. Tak się jednak nie stało. Młodzież czerpie z egzystencjalnego podejścia do rzeczywistości to, co wyraża się w konformistycznych tęsknotach, wówczas gdy codzienna nauka nie przynosi satysfakcji, bądź rodzi frustracje, zniechęcenie. Wtedy niektóre postulaty egzystencjalizmu jawi się pańskim dzieciom, jako Eldorado ich pragnień, rozwiązaniem ich aktualnych problemów. Dlatego moja wypowiedź będzie obejmowała niektóre zagadnienia pedagogiki egzystencjalnej, aby w sposób holistyczny ująć przyczyny uproszczeń, pojawiających się w negatywnej

mentalności uczniów.[3, s. 58]. Terminu „pedagogika egzystencjalna” będę stosował zamiennie z „filozofią egzystencjalną”, ponieważ pierwsza wynika z drugiej, przenikając się nawzajem.

To katecheci są tymi, jeśli nie pierwszymi to na pewno zaraz po rodzicach, najważniejszymi przekazicielami Oświecenia [1]. Dlatego za pożądane uważa się przedstawić zagrożenia niektórych aspektów egzystencjalizmu w perspektywie katechezy. *Egzystencjalizm należy do najgłośniejszych i najważniejszych kierunków dwudziestowiecznej myśli filozoficznej i etycznej* [11, s. 154]. To źródło oraz zawarte w nim teksty myślicieli będą podstawą tejże pracy, dokonując próby ujęcia horyzontu refleksji egzystencjalizmu wraz z elementami najważniejszych koncepcji pedagogicznych [11, s. 154-180]. Powyższe słowa stanowią niezaprzeczalny argumenta autentycznością wpływów egzystencjalizmu w praktyce życia współczesnego człowieka. Z tego powodu należy zaprezentować te wpływy, które znajdują odzwierciedlenie w pedagogicznej odmianie filozofii egzystencjalnej.

Byłoby dobrze, gdyby szczególnie teistyczne koncepcje egzystencjalizmu znalazły poparcie w programie nauczania, ponieważ mają oparcie w absolutnych wartościach, nie podlegających relatywizmowi. Znacznie odmienne są współcześnie adaptowane postulaty egzystencjalne przyjmowane przez młodzież, niż te proponowane przez protoplastę tegoż nurtu filozoficzno – pedagogicznego, Sorena Kierkegaarda, np. w słowach: *powiedzmi jak wierzysz, a powiem ci kim jesteś*. Duński myśliciel proponował, by w skrajnych wydarzeniach ludzkiego życia dokonać *skoku wiary*, który pozwoli wyrwać się z marazmu opuszczenia, by powierzyć swoją przyszłość Chrystusowi [9, s. 66-67]. Uwagę przyciąga fakt, iż etymologia słowa egzystencjalizm wskazuje, że stanowi to opozycję wobec abstrakcyjnego stylu myślenia [4, s. 2012-2015]. Przejdźmy zatem do praktycznych kwestii, które należy podjąć w mojej wypowiedzi.

Na katechezie w uczniach ujawnia się ateistyczno – agnostyczna gałąź egzystencjalizmu, której przewodzą Martin Heidegger, Jean Paul Sartre lub Albert Camus. Opozycyjną linię prezentują filozofowie dialogu – od Gabriela Marcela, przez Martina Bubera, po Karla Jaspersa. W tej pierwszej tendencji – niestety bliskiej współczesnym gremiom życia publicznego, bądź środowisk show biznesu, które są bliskie młodzieży – człowiek jawi się jako absurdalny byt, do końca nie posiadający świadomości celu swojego życia, który ulega subiektywności, by wyzbyć się szkodliwej anonimowości. Młodzież często na katechezach próbuje, w imię wyjścia ze wspomnianej anonimowości, zwrócić na siebie uwagę poprzez kwestionowanie autorytetu katechety, zadając pytania pozbawione wyczucia i taktu lub swoim zachowaniem uniemożliwia prowadzenie lekcji katechezy. Do podobnych zachowań należy zaliczyć także te, które wyrażają się w braku zainteresowania, ponieważ przyjmuje się zasadę, że subiektywność określa rzeczywistość, deprecjonując obiektywny świat wartości. W egzystencjalizmie człowiek ulega indywidualności, przez życie, w którym znajduje się zarówno pragnienie wyjścia z anonimowości, jak i nieustanne stawianie się „na nowo” pod względem osobowościowym i etycznym. To

stawianie się „na nowo” przybiera obsesyjny charakter, prowadząc do zaburzeń osobowości. Konkretny wyraz tego znajduje się w tych postawach, w których młodzieży imponują te postaci, dla których nie istnieją autorytety żyjące tym, co głoszą [7, s. 119-120], a ulubioną formą rozrywki jest ich oczernianie, dowodząc ich braku autentyczności, głosząc uproszczone slogany: „już nie ma żadnych autorytetów”. W zaprezentowanej pozycji czytamy o potrzebie autentyczności i zgodności głoszonych wartości chrześcijańskich z osobistymi postawami: *Nauczyciel religii i katecheta winien zatem być człowiekiem modlitwy i przeżywać głęboko swoje spotkanie z Bogiem, by do takiego spotkania prowadzić swoich uczniów. Autentyczny dialog modlitewny wypływa z całego życia, bo modlitwa pozostaje w ścisłym związku z postępowaniem człowieka* [7, s. 120].

Wolność należy do natury człowieka, konstytuując jego rozwój, poprzez dokonywanie wyborów. Akcent położony na ludzkie wybory wskazuje na subiektywizm, rodzimy egzystencjalizmowi (np. J. P. Sartre). Bogactwo ludzkiej osobowości wyrażone w jej subiektywności i indywidualności, stanowi podstawę kształcenia edukacyjnego. To dobre podejście, pod warunkiem, że nie absolutyzuje się subiektywnych i indywidualnych tęsknot człowieka. zamiarem nauczania jest wzbudzenie uczuć empatii, tolerancji, akceptacji odmienności, wrażliwości i pluralizmu (przy możliwości podjęcia dialogu), zaistnienia samoświadomości i odpowiedzialności za swoje czyny, celem sprowokowania ludzkiego zaangażowania w tworzenie zintegrowanej osobowości (por. G. Marcel). Złożoność powyższych celów ma prowadzić do przyjęcia wartości, które będą zapobiegać bezdomności, poczuciu wyobcowania lub anonimowości. Jednakże egzystencjalizm popadł w skrajność, w której przyjmuje się, że to uczeń decyduje czego, ile i jak chce się uczyć.

Powyższy postulat egzystencjalizmu znajduje wyraz w argumentacji uczniów, którzy życzeniowe myślenie łączą z przewagą naiwności nad odpowiedzialnością. Pociąga to za sobą zupełnie nowy bagaż postulatów, do których należy: podporządkowanie zakresu nauczania (ilość, sposób i treść) pod osobiste zainteresowania, predyspozycje ucznia, który sam dokonuje wyboru. Każdy uczeń musiałby mieć osobny program nauczania, co stanowi jedynie utopijne inspiracje, bądź osiągalne jedynie w środowisku osób wysoce zamożnych. Jednocześnie podręczniki i pomoce naukowe nie mogą być ustalone odgórnie, lecz są wypracowywane w trakcie zajęć, eksponując przy tym poczucie autentyczności, własnej tożsamości oraz odkrycia sensu życia. Tymczasem, najgłębsza formacja dotyczy samego „być” *nauczyciela religii i katechety, więc winna wspierać go w dojrzwaniu sfery duchowej oraz w kształtowaniu własnej tożsamości (DOK 238)*” [6, s. 30].

Receptą na powyższe zaprezentowane skrajne podejście egzystencjalne przez państwa dzieci jest zrozumienie kilku następujących kwestii: *Wychowanie polega na interakcji między wychowankiem, a wychowawcą, który ma dominującą pozycję względem możliwości wyboru celów i środków działania. Jeżeli obydwie strony razem ustalają i zgodnie realizują program wychowania wówczas proces przebiega harmonijnie, jeżeli zaś wychowanek lub wychowawca*

traci poczucie kontroli nad wychowaniem, wówczas relacje są zaburzone, zostaje zachwiana równowaga między stronami i dochodzi do konfliktów, będących przyczyną powstawania błędów wychowawczych[5, 2].

Do podstawowych zasad kierunku filozoficznego, bardziej lub mniej świadomie przyjmowane przez państwa dzieci, należy program nauczania podporządkowany wolności, wyborom ucznia i humanistycznym przedmiotom. Prowadzi to do ujmowania katechety lub nauczyciela jako funkcjonariusza wiedzy, który nie może wyrażać swoich osobistych poglądów w imię zachowania subiektywności ucznia. Wszelka prezentacja prywatnych opinii przez nauczyciela, to indoktrynacja. Tego typu traktowanie zdania nauczyciela deprecjonuje nie tylko jego autorytet, lecz ogranicza także dziecko, utopijnie chroniąc je przed odmiennymi poglądami, co paradoksalnie sprzyja nie autonomii, lecz powszechnej podatności na odmienne nurty światopoglądowe, prowadząc do bezkrytycznego stylu życia. Można by sądzić, że taka utopia nie należy do projektów podlegających realizacji. Niemniej, Marian Nowak sugeruje, że ten nurt pedagogiki egzystencjalnej urzeczywistniony jest w *Summerhill School założonej i prowadzonej przez A. Neill'a w 1921 w Leiston w Anglii w całej jego teorii wychowania nieautorytarnego (...)* i w stowarzyszeniu *The English Summerhill Society, które już w latach 70. XX w. zrzeszało np. tylko w Stanach Zjednoczonych ponad 50 szkół niepublicznych (...)*[4]. Nie jest to argument za wszystkimi postulatami egzystencjalizmu, gdyż powyżej wymienione placówki szkolne czerpią również z wielu innych systemów pedagogicznych. Kolejnym paradoksem jest problem pogodzenia sokratejskiej metody nauczania (której hołduje omawiana filozofia), a egzystencjalnym wnioskiem przeciw „indoktrynacji”. Otóż, Sokrates także nie stronił od wypowiedzania swoich osobistych przekonań i opinii, będąc jednak daleko od ideologicznych tęsknot, jakie niesie autentyczna indoktrynacja.

To, co istotowo dotyka prowadzenia katechez, to częste traktowanie przez uczniów, a także ich rodziców lekcji religii, jako nauki o rzeczywistości mitycznej, legendarnej, która jest formą indoktrynacji. Tymczasem głoszenie Ewangelii nie podlega żadnym totalitarnym schematom, gdyż wtedy nie byłaby to Dobra Nowina przemieniająca ludzkie życie, lecz stałaby się ideologią. Wedle egzystencjalnych standardów sposób prowadzenia lekcji poprzez aktywizację zajęć (np. zadawanie pytań, przedstawianie problemów przez nauczyciela) ma być wolny od udzielania gotowych odpowiedzi, które burzą subiektywizm świata uczącego się i mogą prowadzić do swoistej indoktrynacji. Dlatego też nauka filozofii i religii stają w świetle podejrzeń pedagogiki egzystencjalnej jako forma indoktrynacji (por. Sokrates), czego z kolei nie można powiedzieć o fizyce, czy matematyce. To kolejne zagrożenie słyszalne w wymianie myśli przez uczniów, które stanowi niepokojące zjawisko wówczas, gdy próbuje się absolutyzować przedmioty podlegające empirii (matematyka, fizyka), a sprowadza się do poziomu ideologii te przedmioty (religia, filozofia), które np. wytyczają człowiekowi horyzont moralno – etyczny i sens ludzkiego życia. W parze z powyższymi absurdami egzystencjalizmu należy zestawić brak obiektywnej hierarchii wartości, którego

celem jest determinowanie indywidualnych poszukiwań naznaczonych często piętnem rozczarowania, a nawet zranień, które wykorzystują wrażliwość na prawdę, dobro i piękno. Podobne konsekwencje uwidaczniają się w postawach państwa dzieci. *Aby umieć żyć w takiej rzeczywistości, trzeba reprezentować wysoki poziom życia duchowego, który osiąga się przez cały czas ziemskiego podróŜowania*[8, s. 251].

Egzystencjalne podejście w nauczaniu znajduje wielu popleczników nawet w gronie polskich pedagogów, głównie za sprawą ks. prof. Jana Tarnowskiego, który stanowi protoplastę jej chrześcijańskiej odmiany na Polskim gruncie pod nazwą chrześcijańskiej pedagogiki personalno – egzystencjalnej. Należy więc zauważyć, że istnieją sceny pośrednie pomiędzy klasycznym wzorcem wychowania, a nowatorskim postulatом egzystencjalizmu. Dlatego należy zauważyć nie tylko zagrożenia, które w skrótowej formie przedstawiłem, lecz także profity płynące z zastosowania tego systemu pedagogicznego adaptując je do katechezy eliminując skrajny subiektywizm, libertynizm, relatywizm i niekonsekwentny sceptycyzm.

Wśród zalet egzystencjalizmu należy wymienić nacisk na indywidualność każdego człowieka, podlegającego nauczaniu i wychowaniu. Uznanie godności i wolności osoby ludzkiej, również pozwala urzeczywistniać podstawowe normy i zasady panujące w współczesnym świecie. Nie popadając w bezkrytyczny zachwyt, należy zauważyć zagrożenia, jakie niesie ze sobą filozofia egzystencjalna dla katechety i w ogóle szeroko pojętych działań pedagogicznych. Relatywizm wartości i absolutyzacja wolności stanowi wyraz i konsekwencję skrajnego subiektywizmu, indywidualności, wykazując aspiracje libertyńskie, w myśl: „człowiek jest kowalem własnego losu”, a wolność kojarzysię z odpowiedzialnością. Postulat dotyczący odpowiedzialności ucznia za edukację ujawnia nielogiczną strukturę wyводу, gdyż od wyborów ucznia pewnych przedmiotów wówczas, gdy uczeń nie ma świadomości, co tak naprawdę oznaczają, ponieważ nie miał z nimi wcześniej styczności. Wychowanie to sprzyja, wbrew zamiarom egzystencjalizmu, odizolowaniu człowieka ze społeczeństwa powodu braków w rozwoju człowieczeństwa. Przekreślenie indywidualności przynosi społeczne i egoistyczne postawy, prowadząc do niemożliwości podjęcia dialogu w środowiskach pluralistycznych przemian, ponieważ indywidualność ucznia nie dopuszcza kompromisu. Te subtelne sprzeczności logiczne można wymieniać jeszcze długo.

Patrząc na przestrzeń ekonomiczną w kwestii zasadności istnienia takich szkół, jest pełen idealistycznych pomysłów niezbyt możliwych do zrealizowania, ponieważ praktykanie przewiduje możliwości zastosowania pedagogiki egzystencjalnej do przyjętego programu nauczania. To nie tylko wysokie obciążenie państwowych finansów, lecz i pańskich portfeli, z racji potrzeb wyspecjalizowania znacznej kadry pedagogicznej, by zrealizować te kwestie, które wywodzą się z filozofii egzystencjalnej. Szukając wariantów pośrednich między filozofią, a odpowiednim zastosowaniem w współczesnej katechezie, należy wskazać chrześcijańską pedagogikę personalno – egzystencjalną, której

prekursorem w polskich warunkach jest ks. prof. Janusz Tarnowski. To połączenie personalizmu Jacques'a Maritaina, św. Jana Pawła II oraz egzystencjalizmu w ujęciu teistycznym.

Problem zła moralnego ujawniał się w dziejach pod różnymi postaciami. Łączy je jeden mianownik ludzkich pytań: dlaczego istnieje, skoro nikt z nas nie chce dla siebie zła? Ta racjonalna diagnoza obnaża irracjonalność zła, które współcześnie przyjmuje postać nomenklaturowych tęsknot, gdzie rozczarowania niektórymi sektorami demokracji wywołują tezy: nie było, jak za komuny, jak za komunistycznych czasów. Podobne stwierdzenia stwarzają kwestie sporne z wielu względów – nie tylko tych politycznych, filozoficznych czy historycznych, lecz również etycznych, moralnych i prawnych. Stąd w tej pracy podejmę zagadnienie neokomunistycznych tęsknot na polskim gruncie w perspektywie refleksji etycznej, moralnej i prawniczej.

Etyka rozważa dylematy o charakterze moralnym na płaszczyźnie naturalnej, by umotywić pewne pożądane postawy, działania. Zatem w tej części pracy należy wpisać ten zbiór zachowań postkomunistycznych, które ewidentnie uderzają w podstawy myśli etycznej. Za konkretny przykład mogą posłużyć założenia komunizmu względem osoby ludzkiej. Fundament filozoficzny komunizmu czerpie z marksizmu, którego dewizę można streścić w słowach: jednostka zerem, tylko masa społeczna ma znaczenie. Niewątpliwie, istnieje szereg entuzjastów, którzy także obecnie podpisałoby się pod podobnymi mądrościami. Niemniej, byłoby to przejawem przewagi naiwności nad odpowiedzialnością, gdyż instrumentalno – przedmiotowe traktowanie człowieka zasługuje jedynie na dezaprobatę i eliminację z przestrzeni życia publicznego. Za twórcę systemu etycznego uznaje się Sokratesa, stąd nieodzowne jest dokonanie porównania jego refleksji z marksistowską wizją świata. Marks w swojej filozofii proponuje czysto pragmatyczne rozwiązania społeczne wyrażone w tzw. „sile mas”. To silniejsza warstwa społeczna wprowadza dyktat, głosząc postęp. W imię tego postępu należy akceptować „mniejsze zło” eliminacji niektórych środowisk, promować agresywne postawy wobec gremiów opozycyjnych do „jedynie słusznej władzy”. Inaczej w etyce sokratejskiej, która na przejawy irracjonalizmu reagowała ironicznym komentarzem. Ironia obnażała półprawdy i puste slogany, a metoda dialektyczna pozwalała wykazać rozmówcy błędny tok rozumowania i przekonać do alternatywnej hierarchii wartości, w której nie ma miejsca na dewizę Nicollo Machiavellego: „cel uświęca środki”. Kiedy piekło II wojny światowej przeminęło, układ pojałtański pozostawił na terenie wschodnim rządy komunistom. Sugestywna retoryka tamtejszych mówców głosząca, że teraz nastanie dobrobyt i równość, spotykała się z dezaprobatą niektórych środowisk intelektualnych, np. Romana Ingardena – filozofa, fenomenologa, ucznia Husserla – który widział w tym budzący obawy regres kulturowy. Hipokryzja komunizmu wyraziła się także w czołowym humaniście epoki stalinowskiej – Maksimie Gorki, który ze spokojem w 1922 roku wypowiadał się o potrzebie śmierci części ludności, by wprowadzać zasady marksizmu: *„Przypuszczam, że umrze większość z 35 mln wygłodzonych. Umrą półdicy, idioci, mieszkańcy wsi.*

Zastąpi ich nowa rosa ludzi wykształconych, rozsądnych, energicznych” [12, s. 42]. Wówczas, gdy Gorki statystycznie postrzegał dramat głodujących, wtedy propaganda sowiecka przekazywała na Zachód tezy o „*zwrocie ku człowiekowi*” i „*człowiekto najcenniejszy kapitał*” [12, s. 42]. Współczesne tęsknoty za totalitaryzmem komunizmu, są tęsknotami za czasem niewinności, kiedy relatywizm moralny był powszechnie uznawany w imię hasła: „to dla dobra większości”. Obecna epoka proponuje wśród sloganów tzw. „mężów stanu” podobne praktyki, w których liczy się pieniądze, władza i sukces. A tymczasem Sokrates ukazywał, że śmierć w imię prawdy nie stanowi życiowej porażki, lecz jest wyrazem odrzucenia relatywizmu prawdy i relatywizmu wartości. Zatem, dokonując wyboru pomiędzy ślepą pragmatyką działań, a ukierunkowanym postępowaniem ku odkryciu prawdy – należy obrać drugą alternatywę. Wybór pierwszej będzie skutkował postawą cynizmu, osobowością wypraną z wartości.

Filozof z Danii Sren Kierkegaard wymieniał trzy poziomy egzystencji. Pierwszy – egzystencja estetyczna. Drugi – etyczna. Trzeci – religijna. Esteta troszczy się o to, by zrobić jak najlepsze wrażenie, nie sugerując się kolejnymi poziomami życia, wycuciem moralnym, głosem sumienia. Egzystencja etyczna wyjaśnia rozumowo dylematy moralne. Niemniej, w obliczu cierpienia, niezrozumienia, niesprawiedliwych osądów etyka pomoże tylko pogłębienia depresyjnych myśli. Wówczas – według Kierkegarda – ujawnia się potrzeba egzystencji religijnej, uwzględniającej Chrystusa, który także cierpiał, mimo uczynionego dobra [13, s. 114-116]. Trzeci poziom życia ukazuje motywacje moralne, mające swe podstawy w wartościach absolutnych, religijnych. Stąd nieodzownym jest podjęcie tematyki tęsknot w stronę nomenklatury komunistycznej niektórych współczesnych środowisk społecznych w perspektywie refleksji moralnej. Na tym etapie pracy można by podjąć zagadnienie obejmujące komunistyczną walkę z różnymi przejawami religijności – od osobistej modlitwy, przez uczestnictwo we Mszy Świętej, po identyfikowanie się z wartościami chrześcijańskimi. Tymczasem za stosowne uznaje się pominąć tę tematykę, gdyż posiada bogate opracowania źródłowe obejmujące swym zasięgiem rzeczywistość chrześcijan minionych lat. Należy więc podjąć refleksję nad perspektywą wolności w kontekście jej wymiaru moralnego. Prawo naturalne dane każdemu człowiekowi przez Boga uzdalnia każdą osobę ludzką do wolnych i rozumnych wyborów. Elementu wolności w ludzkiej naturze nie należy absolutyzować, gdyż grozi to rewolucyjnym libertinizmem, lecz nie wolno również deprecjonować, doprowadzając do różnych form niewolnictwa, od handlu ludźmi, po oświęcimski pejzaż. Ks. prof. Józef Tischner tak definiował wolność w ujęciu marksistowskim: „*Być wolnym to rozumieć konieczność. Wolność to rozumienie konieczności*” [10, s. 140]. W duchu tych słów zdeterminowana wolność, to brak wolności, w którym to braku wybory i działania podlegają mechanicznym odruchom bliskim psu Pawłowa. Ks. Tischner zgrabnie posługuje się metaforą, obrazującą marksistowską wolność: „*(...) kajakowy splyw bardzo dobrze odpowiada totalitarnej definicji wolności. Płyniesz z nurtem rzeki, masz w ręku wiosło i tak ustawiasz kajak, by*

plynąć wedle nurtu. Jesteś wolny, kiedy płyniesz z nurtem. Wedle marksistów, kiedy chcesz płynąć pod prąd, jesteś pozornie wolny. Masz pozorną wolność. (...) Można człowiekowi powiedzieć: słuchaj, dobrem jest kolektywna wolność. Taka jest obiektywna prawda. I teraz, w imię tego dobra, zmuszę cię, byś wstąpił do kolchozu” [10, s. 140-141]. Tyle Tischnera i można stwierdzić, że przestrzeń moralna, dana człowiekowi od Boga, narusza niezbywalne prawo człowieka do wolności. Bóg, szanując ludzką wolność dopuszcza jego wybory zła po to, by osoba ludzka mogła w sposób wolny kiedyś wybrać Boga, odpowiedzieć na Jego miłość swoją miłością. Miłością, z której człowiek będzie sądzony. Dlatego w perspektywie religijnej wolność jest tak ważną wartością. Komunizm chce jednak zawłaszczyć sobie także rzeczywistość ducha w myśl Karola Marksa, że „religia to opium dla ludu”. Tworząc sobie ideę religii, w którą to ideę nikt nie wierzy (poza komunistami) próbowano, a niejednokrotnie wciąż próbuje się przedstawić opcję komunistyczną lubw dobrej demokracji, opcję socjalistyczną, jako tę, która „jedynie słusznie” opisuje rzeczywistość i tę rzeczywistość tworzy eliminując chrześcijański świat duchowych wartości. Zatem wolność uświadomiona koniecznością to totalitaryzm.

W dobrej współczesnych przemian kulturowych zauważa się jeszcze większą potrzebę przestrzegania zasad prawa cywilnego, które stoi na straży porządku i ładu społecznego, eliminując rozprzestrzenianie się patologicznych postaw. Tymczasem rzeczywistość ukazuje, że nie zawsze istnieje harmonia pomiędzy określonymi jednostkami społecznymi. Najczęściej przyczyną takiego stanu rzeczy jest nieprzestrzeganie tego prawa. Przykładem niekonsekwencji postaw wobec prawa jest niezgodne z konstytucją promowanie hasła mających swe źródło w komunistycznej wizji świata, które wyrażają różne odmiany totalitarnych reżimów w dziejach i współcześnie. Znakomitym przykładem łamania konstytucji jest polska płaszczyzna polityczna, w której m. in. Jerzy Urban – w latach 1981–1989 rzecznik prasowy Rady Ministrów – w swojej działalności na gruncie demokratycznego ustroju prezentuje alternatywę komunistyczną. Art. 13 Konstytucji III RP: „Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszystwu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”. W stylu pana Urbana często łamie się granice taktu i kultury języka, co powinno zwrócić uwagę władz stojących na straży prawa. Przedstawianie przykładów dotyczących pana Urbana lub jakichkolwiek innych form łamania tegoartykułu konstytucji jawi się jako bezcelowe, ponieważ ta wiedza jest powszechnie dostępna w przestrzeni publicznej.

Zło moralne pozornie jawi się jako rzeczywistość dominująca. Niemniej, z perspektywy czasu dopiero widać, że jedynie budowanie na prawdzie i dobru, pozwala mieć nadzieję na przyszłość, dając świadectwo życia naznaczonego zgodnością z etyką, moralnością i prawem. Próbując dokonać próby oceny

tychże zjawisk, będących konsekwencją egzystencjalnych wpływów na naszą młodzież, należy wpiery ocenić jej filozoficzny fundament, rodzący uczucie zmieszania wśród gremiów filozoficznych. Budzi entuzjazm wśród humanistów lub libertynów, jak i ostrożność i rezerwę w środowiskach preferujących klasyczne wzorce wychowania. Do tej ostatniej linii opozycyjnej względem egzystencjalizmu zalicza się także wyznawców chrześcijańskiej wiary, gdyż dla nich nie istnieje – wbrew omawianej filozofii – świat subiektywnych i relatywnych wartości, ponieważ taki świat nie miałby nic wspólnego z Chrystusem, który umiłował nas miłością absolutną, konstytuując wartości istniejące obiektywnie i w sposób absolutny. W tym fragmencie czytamy, że chrześcijański sens postępowania, to *jednoznaczna postawa moralna wynikająca z nowego życia w Jezusie Chrystusie*[8, s. 240].

Bibliografia:

1. Fąfara K., *Katecheta pośrednikiem w odnawianiu przymierza między Bogiem a katechizowanymi*, w: „Dzisiejszy katecheta: stan aktualny i wyzwania”, red. J. Stala, Kraków 2002, t. I.
2. Gurycka A., *Błąd w wychowaniu*, Warszawa 1990.
3. Milerski B., Śliwierski B., *Egzystencjalne podejście*, w: *Leksykon. Pedagogika*, red. B. Milerski [i. in.], Warszawa 2000.
4. Nowak M., *Egzystencjalizm w pedagogice*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch [i. in.], Warszawa 2003.
5. **Paszkiwicz – Gatkowska A.**, *Błędy wychowawcze nauczycieli i ich wpływ na osobowość i zachowanie dziecka*. w: http://awans.szkoła.pl/oficyna/067/AP-G_Bledy_wychowawcze_nauczycieli.doc.
6. Potocki A., *Katecheta – nauczyciel religii*, w: „Postawy katechetów”, red. M. Majewski, Kraków 1996.
7. Sondej C. M., *Katecheta – pedagog na wzór Jezusa Chrystusa*, w: „Dzisiejszy katecheta”, s. 119-120.
8. Stala J., *Troska o być nauczyciela religii i katechety*, „Perspectiva”, X 2011, Nr 2 (19).
9. Szewczyk W., *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Tarnów 2000.
10. Tischner J., Żakowski J., *Tischner czyta Katechizm*, Kraków 2010.
11. Wołoszyn S., *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, t. III*, Kielce 1998.
12. Życiński J., *Medytacje filozoficzne*, Kraków 2008.
13. Życiński J., *Znaleźliśmy Jezusa!*, Lublin 2015.

HISTORIA CMENTARZY ŻYDOWSKICH W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM W OPARCIU O WYBRANE DOKUMENTY

Milerowska Magdalena

Doktorantka na Wydziale Filozoficzno – Historycznym

Uniwersytetu Łódzkiego

magdalena.milerowska@gmail.com

Wstęp

Początki żydowskiego osadnictwa w Piotrkowie Trybunalskim¹ przypadają na okres średniowiecza, jednak nie zachowały się żadne oryginalne dokumenty, które ostatecznie potwierdziłyby te przypuszczenia. Wiadomo jednak, że w XVI wieku Żydzi zamieszkiwali na tzw. Podzamczu². Niepewna sytuacja piotrkowskich starotestamentowych ustabilizowała się dopiero w XVII wieku za czasów panowania Jana III Sobieskiego. Król ten nadał im przywilej zamieszkiwania tuż za murami miasta³, co zostało potwierdzone edyktem walnym w Jarosławiu w 1679 r.⁴. Od tego momentu piotrkowscy Żydzi mieli swoją gminę, a co za tym idzie również korzyści z tym związane.

Zanim przywilej pozwalający piotrkowskim Żydom na założenie cmentarza został wydany, pochówki odbywały się w Rozprzy⁵. Trybunał Koronny w 1663 r. zatwierdził wyrok sądu grodzkiego w Krakowie skazujący na śmierć aptekarza, Żyda Mateusza Kalahorę. *Popiołem jego nabito armatę i wystrzelono w powietrze* - opisywał Mojżesz Feinkind, podając dalej informację o pochowaniu Kalahory w Rozprzy⁶. Na podstawie przytoczonej opowieści można przypuszczać, że jeszcze w tym czasie, tj. w XVII w. cmentarz w Piotrkowie nie funkcjonował.

Stary cmentarz w Piotrkowie Trybunalskim

Założony został na niewielkim wzniesieniu, po wschodniej stronie Wielkiej Synagogi. Od północy teren cmentarza granicy z ulicą Wojska Polskiego⁷. Mojżesz Feinkind w ten sposób uzasadnił wybór miejsca:

1 Piotrków Trybunalski położony jest w centralnej części Polski. Najwcześniejszy ze znanych przekazów określający go jako miasto datowany jest na 1313 r., prawa miejskie zostały potwierdzone w 1404 r. przez króla Władysława Jagiełłę. Odgrywał ważną rolę w historii Polski., odbywały się tu zjazdy sejmowe, swą siedzibę przez wiele lat miał tam Trybunał Koronny, po trzecim rozbiórce Polski włączony do Królestwa Polskiego. Obecnie miasto powiatowe w województwie łódzkim.

2 W wielu różnych publikacjach dotyczących historii Piotrkowa Trybunalskiego ten sam obszar miasta, na którym zamieszkiwali starozakonni określano jako Podzamcze, Wielka Wieś czy też jurydyka starościńska. Należy przyjąć, iż Podzamcze to obszar przylegający do zamku.

3 Przywilej nadany w Jarosławiu dnia 16 marca 1679 roku.; M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Tryb. 1930, s.12.

4 K. Pacelt, *Stosunki gospodarcze i społeczne w XVI i w pierwszej połowie XVII w.*, [w:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Łódź 1989, s.82.

5 Autor wspomina, że w roku 1663 funkcjonowała w tym miejscu gmina żydowska. Patrz: M. Bałaban, *Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia*, Warszawa 1920, s.96.

6 M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Tryb.1930, s.10.

7 Część cmentarza wywłaszczona w pierwszej połowie XIX wieku, aby ulokować budynki szpitalne i uregulować ulicę Nową (obecnie Wojska Polskiego). Patrz: A. Rzędowska, B. Hałaczekiewicz, *Historia piotrkowskich Żydów (do 1939 roku)*, Piotrków Tryb. 2008, s.79.

*Istnieje wśród Żydów podanie, że miejsce na cmentarz wybrano dlatego, że znaleziono tam grób pewnej niewiasty żydowskiej, która padła ofiara rzezi wojsk Czarnieckiego po wojnie szwedzkiej (w r. 1657)*⁸.

Badacze historii Polski – M. Baliński i T. Lipiński - wspominają o pierwszym cmentarzu ulokowanym niedaleko klasztoru franciszkanów, którego fundatorem był Brachja Bejruch⁹.

Kolejne wzmianki o pierwszym żydowskim cmentarzu w Piotrkowie dotyczą prac drogowych na odcinku wschodnim Traktu Warszawskiego (obecna Wojska Polskiego). Jest to istotna informacja, gdyż w trakcie modernizacji siatki dróg zajęto pod przejazd 10 łokci kwadratowych terenu dawnego cmentarza żydowskiego, tym samym poważnie pomniejszając jego przestrzeń¹⁰. Tym samym cmentarz zmniejszono. W pierwszym dziesięcioleciu XX w. zostało wykonane zdjęcie Wielkiej Synagogi od strony północnej. Widać na nim, że cmentarz w tamtym czasie był otoczony dość wysokim, ceglany murem, a nieopodal północnej elewacji synagogi znajdowała się wejściowa brama.

W 1809 r., w celu zlikwidowania rosnącego zagrożenia epidemiologicznego, na mocy przepisów policyjnych, nakazano przepelniony cmentarz żydowski zamknąć¹¹, ale dnia 21 września 1814 r. Izba Administracyjna Dóbr Koronnych w Warszawie tę decyzję anulowała. Została spisana nowa umowa wieczysto-dzierżawcza z miejscowym kahałem. Wydzielono 2 morgi i 164 pręty kwadratowe miary magdeburskiej: *...z gruntów nieużytecznych do Ekonomii Koronnej Piotrkowskiej należących*¹², aby powiększyć przepelniony kirkut przybożniczy¹³.

Rabin Szymon Huberband w swej pracy *Zagłada synagog, domów modlitwy i cmentarzy* napisał:

Stary cmentarz (....) zajmował całą działkę na wschód od synagogi i domu studiów religijnych. Fakt, że synagoga i beit ha-midrash były bezpośrednio przy cmentarzu, był swego czasu powodem wielkiej dysputy pomiędzy piotrkowskim rabinem, wielkim znawcą Talmudu i autorem Szajlos We-Tszuwos Nefesz Kai, rabinem Chaimem Eliezerem Waksem a Radzyminer Rebbe, wielkim Gerszonom Henochem Leinerem. Był czas, kiedy grunta cmentarne obejmowały także teren, który dziś jest ulicą Piłsudskiego. Jednak kiedy ulice miasta były ponownie wytyczone, Żydzi zostali zmuszeni do ekshumowania kości kilku ciał dla zrobienia miejsca pod drogę. Na ul. Piłsudskiego były znaki ostrzegające

8 M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Trybunalski 1930, s.30.

9 M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym, i statystycznym*, t.1, Warszawa 1885, s.244.; J. Baranowski, H. Jaworowski, *Historia i rozwój przestrzenny synagogi w Piotrkowie Trybunalskim*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, 1966, nr 57, s. 126.

10 K. Głowacki, *Urbanistyka Piotrkowa Trybunalskiego*, t.1, Piotrków – Kielce 1984, s.81.

11 K. Głowacki, *Urbanistyka Piotrkowa Trybunalskiego*, t.1, Piotrków – Kielce 1984, s.63.

12 APPT, *Kancelaria notariusza Pawła Zalewskiego, Księga z 1815 r. Akt z dnia 19 sierpnia.*; B. Wachowska, *Lata 1793-1945*, [w:] *Województwo piotrkowskie. Monografia regionalna. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju* pod red. B. Baranowskiego, Łódź – Piotrków Tryb., 1979, s.99.; O. Flatt, *Opis Piotrkowa Trybunalskiego pod względem historycznym i statystycznym*, Warszawa 1850 / Piotrków Tryb. 2014, s.88.

13 K. Głowacki, *Urbanistyka Piotrkowa Trybunalskiego*, t.1, Piotrków – Kielce 1984, s.66.

kohenów przed wchodzeniem na to miejsce. Stary cmentarz był miejscem wiecznego pochówku między innymi: rabina Hirsza Piotrkowera; jego syna rabina Nosn Nuty, trzeciego rabina Piotrkowa; rabina Jankewa Mizurika; całej dynastii Katz, rabina Jehudy Katza, szczytającego się tytułem "Wielkiego Lwa"; umęczonego rabina Efraima Fiszla; rabina z Przedborza reb Szaula, jednego z dwunastu rabinów, którzy nałożyli ekskomunikę na Jakuba Franka i wielu mędrców i uczonych. Kilka miesięcy przed wojną, dzięki wysiłkom wiele macew zostało wykopanych z ziemi. Wiele z odnalezionych nagrobków było ozdobionych polskim orłem i piękną ornamentyką¹⁴.

O macewach wspominał też Mojżesz Feinkind. W latach 30. cmentarz był bardzo zaniedbany, porośnięty gąszczami dzikiej zieleni¹⁵, ale zachowało się kilkadziesiąt starych macew¹⁶. Jedną z nich opisał:

Na starym cmentarzu przy synagodze znajduje się grobowiec w kształcie tablicy Dziesięciorga Przykazań Mojżesza, na którym wyryty jest napis: „Tu pochowany jest święty i niewinny reb Efraim Fiszel, który został zabity 28 Aw r.404”¹⁷.

W czasie okupacji Niemcy usunęli większość steli i wykorzystali je do ułożenia chodnika biegnącego przez cmentarz, z synagogi do szopy¹⁸.

W 2008 r. na zielonym skwerze na tyłach synagogi postawiono głaz z tablicą pamiątkową¹⁹:

Pamięci Żydów piotrkowskich, żyjących w tym mieście od XVI w. Położyli ten kamień w czerwcu 2008 r. ci, co pamiętają. Na tym miejscu znajdował się pierwszy cmentarz żydowski założony w Piotrkowie pod koniec XVII w.

Nowy cmentarz żydowski w Piotrkowie Trybunalskim

12 kwietnia 1793 r. pod dowództwem generała piechoty Richarda Joachima von Mollendorfa wkroczyły do miasta wojska pruskie²⁰. W 1795 r. oddano do użytku gminie ewangelickiej opuszczony plac cmentarny u wylotu Wrocławskiego Przedmieścia (obecnie ulica Reymonta). W tym samym czasie na skraju Lipia (obecnie ulica Spacerowa) przebiegała organizacja nowego kirkutu, który miał odtąd przejąć funkcje przepełnionego cmentarza przybożniczego i wplynąć na podniesienie bezpieczeństwa sanitarnego dzielnicy żydowskiej²¹.

14 <http://www.kirkuty.xip.pl/piotrkowtryb.htm> [2020-06-02].

15 M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Tryb. 1930, s.30.

16 Autor zanotował ok. 30 sztuk. Najstarsze z nich pochodzą z 1743 r., ostatnie z 1795 r.

17 Bronił on w 1774 r. dzielnicy żydowskiej podczas zamieszek z Pijarami. Patrz: M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Tryb. 1930, s.17.

18 <http://www.kirkuty.xip.pl/piotrkowtryb.htm> [2020-06-03].

19 Miało to miejsce w ramach pierwszego piotrkowskiego Szabbatonu. Obelisk odsłonił Michael Traison, prezes fundacji wspierającej kulturę żydowską w Polsce. Patrz: P. Reising, *Piotrkowski Szabbaton*, „Kurier Kultura i Rzeczywistość” 2008, nr 6/7, s.11-12.

20 A. Stebelski, *Przeszłość administracyjna ziem województwa łódzkiego*, [w:] *Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego*, Łódź 1929, s.20.

21 K. Głowacki, *Urbanistyka Piotrkowa Trybunalskiego*, t.1, Piotrków – Kielce 1984, s.59-60.

Nowy cmentarz powstał w ostatniej dekadzie XVIII wieku²² na podmiejskim terenie zwanym wówczas Zagórkami²³. Było to spowodowane decyzją władz miasta o zamknięciu nekropolii w obrębie murów Piotrkowa²⁴. Pierwotnie cmentarz zajmował powierzchnię ok. 3,5 ha. Wejście znajdowało się od północnej strony przy ul. Krętej. W zniszczonym murze cmentarnym widnieją zamurowana wnęka odpowiadająca rozmiarem dużej furcie. Należy wnioskować, że był on poszerzany w kierunku południowym od części usytuowanej na wzniesieniu. Tak przynajmniej wskazuje chronologia nagrobków. Współcześnie cmentarz zajmuje powierzchnię 13 ha, na której w różnym stanie zachowało się ok. 3 tysiące nagrobków²⁵. Znajduje się on u zbiegu ulic Spacerowej i Krętej. Ceglany mur po obu stronach głównej bramy ozdobiono hebrajskimi napisami z glazurowanej cegły. Druga brama została postawiona kilkanaście metrów dalej w kierunku ulicy Krętej.

W czasie powstania stycziowego tuż poza nowym cmentarzem Rosjanie wydzielili Plac Stracień²⁶. Z relacji Feinkinda wynikało, że:

*Na wschód poza murami tego cmentarza odbyła się egzekucja skazanych na szubienicę powstańców 1863 r. i tam pochowanych, których ekshumacja odbyła się uroczysto w r. 1928*²⁷.

Z zachowanych informacji można wywnioskować, że już wówczas teren był otoczony murem.

Na cmentarz z dzielnicy żydowskiej prowadziła droga zwana Pohulanką²⁸. Od strony północno – zachodniej do właściwego terenu cmentarza przylegała część gospodarcza, na którą składały się studnia (obecnie na podwórku opiekunki obiektu) oraz dom przedpogrzebowy, którego fundamenty nadal są widoczne. Od strony zachodniej do niego dostawiono mieszkanie dozorczy. Dom przedpogrzebowy prawdopodobnie zachował się na dwóch fotografiach. Był to parterowy budynek z dwuspadowym dachem, pomalowany białą farbą²⁹. Nieopodal niego, w kierunku wschodnim, znajdują się trzy ohele cadyków, które

22 M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Tryb. 1930, s.30. Autor podaje 1792 r.

23 <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/piotrkow-trybunalski/12,cmentarze/3243,nowy-cmentarz-zydowski-w-piotrkowie-ul-spacerowa-/?gclid=CNaLuof8ssoCFYPPegodwbQNfw> [2020-06-02].

24 Miało to związek z zaleceniami komisji Boni Ordinis. Patrz: A. Rzędowska, B. Hałaczkiwicz, *Historia piotrkowskich Żydów do 1939 r.*, Piotrków Tryb. 2008, s.79.

25 <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/piotrkow-trybunalski/12,cmentarze/3243,nowy-cmentarz-zydowski-w-piotrkowie-ul-spacerowa-/?gclid=CNaLuof8ssoCFYPPegodwbQNfw> [2020-06-02].

26 K. Głowacki, *Urbanistyka Piotrkowa Trybunalskiego*, t.1, Piotrków – Kielce 1984, s.99, A. Osuchowski, *Smutne dni Piotrkowa w 1863 roku*, „Dziennik Narodowy” 1916, nr.19.

27 M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Tryb. 1930, s.25.

28 H. Szereszewska, *Józef i Hana*, Warszawa 1998, s.55.

29 Opiekunka cmentarza twierdzi, że obok mieściła się też niewielka mykwa. Nie udało się potwierdzić tych informacji. Autorka pracy przypuszcza, że na zdjęciu jest widoczny dom przedpogrzebowy, którego fundamenty zachowały się do dnia dzisiejszego. W opinii Karola Kamińskiego, który fotografię umieścił na www.dawnypiotrkow.pl, jest to jeden z ohelei. Opisana fotografia została wykonana w czasie I wojny światowej przez jednego z żołnierzy armii austriackiej. Obecnie znajduje się w kolekcji Eugeniusza Furmana.

po 2000 r. zostały odbudowane³⁰. Na niewielkim wzniesieniu (w najstarszej części cmentarza) stoi czwarty ohel - piotrkowskiego cadyka, Chaima Davida Bernarda³¹, odbudowany w ostatnich latach XX w.³²

Cmentarz na linii wschód – zachód rozdziela główna aleja. Większość nagrobków w północnej części nekropolii zostało zniszczonych. Prawdopodobnie były tam ustawione najpiękniejsze pomniki (należące m.in. do zasymilowanych rodzin, piotrkowskich fabrykantów), wykonane z marmuru i granitu. Z relacji opiekunki cmentarza wynika, że płyty nagrobne z kosztownych materiałów, w trakcie drugiej wojny światowej Niemcy wywieźli na teren III Rzeszy. Reszta mniej wartościowych pomników posłużyła do utwardzania dróg, wykładania basenów czy budowy ogrodzeń. Pomędzy najstarszą częścią cmentarza na wzniesieniu a główna aleją jest obecnie pusty plac porośnięty trawą. Znajdują się tu pojedyncze mogiły z lat 1939 – 43, część z nich stanowią groby symboliczne.

Na najstarszej części cmentarza nagrobki ustawiano rzędami na wzniesieniu i istnieje tu podział na część przeznaczona dla kobiet i mężczyzn. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1776 r. Od strony południowej ku głównej alei w układzie rzędowym, poprzedzielane wąskimi ścieżkami, stoją nagrobki z XX w. Najbliżej od głównego wejścia mieszczą się symboliczne groby zamordowanych w czasie działań wojennych, ofiar obozów zagłady, oraz pojedyncze groby ofiar holokaustu, którym po wojnie nagrobki ufundowały rodziny. Z macew odzyskanych m.in. z ulicy Kostromskiej utworzono przy południowym murze lapidarium³³. Przy murze wschodnim stoją pojedyncze nagrobki z XIX w. Cmentarz jest nadal czynny, a ostatnich pochówków dokonano tu w XXI w.³⁴

Na cmentarzu obecnie brak monumentalnych nagrobków, ale z pewnością przed 1939 r. wznoszono takie obiekty. Niestety nie zachowały się żadne zdjęcia, które mogłyby ukazać ich stylistykę i formę architektoniczną³⁵. Gdziekolwiek można spotkać podwójne pola grobowe otoczone niewysokim ceglany murkiem.

Jeden z nielicznych opisów cmentarza z połowy XIX w. zamieściła w swej powieści Helena Szereszewska:

30 Jeszcze w 1999 r. w miejscu tym znajdowały się zaledwie fundamenty budowli. W 2007 r. odbyła się uroczystość na cmentarzu, podczas której odsłonięto odremontowane ohele. Wewnątrz oheli znajdują się tzw. kwitluchy - kartki wotywne.

31 Urodzony w Piotrkowie w 1770 r., był znakomitym lekarzem sądowym w Poczdamie, lekarzem wojskowym w armii pruskiej, powstaniem kościuszkowskim, przybocznym lekarzem generała Józefa Zajączkowskiego, w czasach Księstwa Warszawskiego inspektor medyczny zachodniej części księstwa z siedzibą w Warszawie.

32 Za projekt i nadzór budowlany rekonstrukcji oheli odpowiedzialny był inż. Z. Jachorski. Rodzina Dessau była głównym sponsorem tych inwestycji. Spoczęli w nich.:

- Chaim Dawid Bernard syn Isachara Bera z Działoszyna, zmarły w dn. 4 lutego 1858 r. (20 szewat 5618 r.), uznawany za cudotwórcę lekarz i cadyk, który został chasydem pod wpływem Dawida Biedermana z Lelowa; uczeń Jakowa Iechaka Horowica "Widzącego z Lublina",

- Meir Menachem Finkler, zmarły według różnych źródeł w 1912 r. lub 1924 r. cadyk z dynastii radoszyckiej,
- Isachar Dow Ber ha-Kohen syn Awrahama Cwi Tornheim z Wolborza, zmarły w dn. 20 października 1887 r. (2 cheszwan 5648 r.), cadyk, uczeń Urie ze Strzelisk, Isachara Dowa z Radoszyc i Eliezera Hofsteina z Kozienic, autor dzieła "Awodat Isachar",
- Menachem Mosze Walfried z Roprzy.

33 Zostało utworzone w 2009 r.

34 W 2005 r. został tu pochowany Roman Hipszer.

35 Jedyne opisy Z. Tannebauma przedstawiony poniżej.

Tak więc szła od grobu do grobu. Długim szeregiem leżały przed nią szare wąskie kamienie, wykute na kształt człowieka. Na płaskim boku od przodu – hebrajskie litery. Na niektórych namalowana menora. Albo lew trzymający w łapach tablicę z dziesięciorgiem przykazań. Albo symbol kapłanów... (...)

Trawa, mech i liliowe drobne kwiatki rosły przy kamieniach.³⁶ (...) cmentarz tonął w łopianie...³⁷

Wielu cennych informacji dotyczących wyglądu cmentarza tuż przed wybuchem drugiej wojny przekazał w swoich wspomnieniach Zygmunt Tenenbaum:

Kondukt zbliżał się do cmentarza. W jego głąb prowadziły dwie bramy – pierwsza wysoka, kuta z żelaza, ozdobiona posrebrzonym godłem Dawida, otwierana tylko dla pogrzebów pierwszej kategorii. Druga brama – zwykła, z drzewa, zamykana na kłódkę jak do stodoły – ta była dla pospółstwa, prowadziła na zaplecze cmentarza. Na podwórzu stała wozownia z przeznaczeniem na karawan, murowana chalupa z izbą, w której dokonywano ostatnich posług przedpogrzebowych, jak mycie i obszycie płótnem tych nieboszczyków, którym z uwagi na brak odpowiednich warunków, nie wykonywano niezbędnych zabiegów w domu. Na tym podwórczku mieszkał też dozorca cmentarza, który w chlewiku trzymał kozy i owce, a w budzie na uwięzi – złego wilczura. Cmentarna, najstarsza część cmentarza, położona na terenie nieco falistym, porośnięta kolczastymi krzewami i tu i ówdzie chudą sosną, była najbardziej nastrojowa. Pomników było tu mało. Raczej przechylone, płaskie kamienie, na których z trudem dopatrzyć się było można fragmentów rysunków i liter. Pod drzewami leżały omszałe, przeżarte robactwem najstarsze fragmenty pomników z drewna. Cmentarz nie był uporządkowany. Do wielu grobów nie było dostępu. Tylko środkiem cmentarza biegła ścieżka. Po obydwu jej stronach stały szeregi pomników tego samego kształtu: były to kamienie – deski, różniące się zwieńczeniem, najczęściej zaokrąglone na szczycie, rzadziej zwieńczone renesansową attyką. Na pomnikach wyrzeźbione były napisy w języku hebrajskim. Na wielu kamieniach obok języka hebrajskiego – napisy w języku polskim. Ornamentykę stanowiły arabskie, siedmioramiennie świeczniki, kwiaty, drzewa, zwierzęta. Wśród tej licznej gromady pospolitych pomników wyodrębniły się tak zwane jaskinie – domki murowane, gdzie pochowani byli cadycy. Były też wyspy luksusowych grobów zamożnych rodzin. Pomniki te, wykonane z granitu, marmuru, tonące w kwiatach, były w niezgodzie z szarym, ubogim pejzażem żydowskiego cmentarza w mieście³⁸.

Jedną z osób odpowiedzialnych za realizację pomników przed 1939 r. był żydowski kamieniarz Aron Horowicz, u którego pracowali Polacy, m.in. Jan Purgał i jego synowie³⁹. Ze wspomnień Dyny Schulz – Horowicz wynika, że

36 H. Szereszewska, *Józef i Hana*, Warszawa 1998, s. 26.

37 Ibidem, s. 53.

38 Z. Tenenbaum, *Gawędy o dawnym Piotrkowie*, Piotrków Tryb. 1991, s.38-39.

39 Jakub Horowicz, syn kamieniarza, przez 6 tygodni był ukrywany w rodzinnym grobowcu na cmentarzu katolickim przez Jana Purgała, dozorcę cmentarza żydowskiego. Patrz: P. Reising, *Żydzi w rodzinnym mieście*, „Kurier – Kultura i Rzeczywistość”

ostatni pomnik na cmentarzu żydowskim ojciec postawił w 1940 r., a później za przyzwoleniem Niemców tylko wywoził ciała na cmentarz. Horowicz przed wojną działał w piotrkowskim bractwie *Chewra Kadisza*. W początkowych dniach wojny, gdy jego rodzinna kamienica przy ulicy Zamkowej została spalona, nowe mieszkanie pomógł im znaleźć właściciel polskiego zakładu kamieniarskiego – Karbowski. Po zakończeniu wojny Aron Horowicz został w Piotrkowie i pomagał przy uporządkowaniu cmentarza. Uczestniczył też w ekshumacjach⁴⁰. Wśród pomników autorka pracy znalazła sygnaturę jeszcze jednego zakładu kamieniarskiego Ch. Lewenberga ze Wspólnej 5⁴¹.

Lata powojenne

Dnia 16 stycznia 1952 r. w piśmie Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce, Oddział w Łodzi do Zarządu Głównego TSKŻwP w Warszawie zamieszczono informację odnośnie profanacji cmentarza w Piotrkowie Trybunalskim:

(...) Członkowie Prezydium naszego Oddziału odwiedzili kilka miejscowości województwa łódzkiego wraz z Żydami miejscowymi. Obecnie stwierdzić możemy z całą pewnością, że profanacja grobów ma miejsce w następujących miasteczkach:

2. W Piotrkowie Trybunalskim

Na terenie spółdzielni „Przyszłość” lub „Przyszłość Robotnicza” całe podwórze wyłożone jest nagrobkami z cmentarza, jak również w znajdującym się na tym terenie chlewie czy stajni – podłoga wyłożona jest nagrobkami i zanieczyszczona przez znajdujące się tam bydło. To samo jest w innych miejscach tego Miasta.

Koniecznym jest: zwózka nagrobków na cmentarz⁴².

O dewastacji cmentarza pisał też Tenenbaum:

Tu rozkradziono co cenniejsze kamienie, a pospolitymi pomnikami ludobójcy wyłożyli miejski basen⁴³.

Fakt został również odnotowany w piśmie Urzędu do Spraw Wyznań z 17 marca 1952 r. Na stadionie Zrzeszenia Sportowego „Unia” znajdowały się wówczas dwa pływakie baseny (jeden dla dorosłych, drugi dla dzieci), które zostały zbudowane przez hitlerowców, a jako materiał posłużyły płyty nagrobne z żydowskiego cmentarza⁴⁴.

Sporo z macew znajduje się wciąż pod ziemią, część z nich jest wywracana przez rozrastające się korzenie drzew. Od kilku lat o przywrócenie porządku

2007, nr 10, s. 10.

40 Zakład mieścił się przy Alejach Cmentarnych. Patrz: P. Reising, *W moim kochanym żydowskim domu*, „Kurier – Kultura i Rzeczywistość” 2008, nr 12, s.3-5.

41 Prawdopodobnie chodziło o ulice w dzielnicy żydowskiej w Piotrkowie. Z relacji A. Rzędowskiej i J. Gródeckiej wynika, że w mieście działał jeden zakład kamieniarski Horowicza. Sygnatura uwidoczniła na pomniku z 20.XX w.

42 K. Urban, *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944- 1966*. Wybór materiałów, Kraków 2006, s.290-291.

43 Z. Tenenbaum, *Gawędy o dawnym Piotrkowie*, Piotrków Tryb. 1991, s.39.

44 K. Urban, *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944- 1966*. Wybór materiałów, Kraków 2006, s.292.

na cmentarzu zabiega piotrkowskie muzeum. Istnieje szansa, że główna część cmentarza zostanie doprowadzona do porządku, chociaż dozorczyńni cmentarza podchodzi bardzo sceptycznie do tych działań. W środkowej części cmentarza ustawiono na nowo ponad 460 macew. Kolejne mają być fundamentowane i zalewane betonem, a ich oprawa zrekonstruowana⁴⁵. Ogólny stan steli nie napawa optymizmem, o czym w 2011 r. pisała A. Warcholińska⁴⁶.

Podsumowanie

W 2014 r. na zlecenie Muzeum Historii Żydów Polskich Polin Fundacja Dokumentacji Cmentarzy Żydowskich sporządziła spis nagrobków zawierających dane osobowe zmarłych⁴⁷. Najstarsze macewy, na których zachowały się inskrypcje z danymi osobowymi pochodzą z 2 poł. XVIII w.:

1776 r. – Efraim Fishel

1793 r. – Zisem Hirs

1795 r. – Shlomo / syn Issachara Bara

- Yitzhak Abraham/ syn Zeev Volfa (mąż)

- Lea/ córka Natana Nafe (żona)

- Feiga/ córka Shmuela Zanvela Halevi

Administracyjnie cmentarz podlega pod gminę żydowską z Łodzi⁴⁸. Został wpisany do rejestru zabytków pod numerem 408 z dnia 27.12 1989 r.

Bibliografia:

1. Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym, i statystycznym*, t.1, Warszawa 1885
2. Bałaban M., *Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia*, Warszawa 1920
3. Baranowski B., *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, Łódź 1989
4. Baranowski B., *Województwo piotrkowskie. Monografia regionalna. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, Łódź – Piotrków Trybunalski 1979
5. Feinkind M., *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Piotrków Trybunalski 1930
6. Głowacki K., *Kościół św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim*, Piotrków Trybunalski 1980
7. Rzędowska A., Hałaczekiewicz B., *Historia piotrkowskich Żydów (do 1939 roku)*, Piotrków Trybunalski 2008
8. Szereszewska H., *Józef i Hana*, Warszawa 1998
9. Tenenbaum Z., *Gawędy o dawnym Piotrkowie*, Piotrków Trybunalski 1991
10. Urban K., *Cmentarze żydowskie, synagogi i domy modlitwy w Polsce w latach 1944-1966. Wybór materiałów*, Kraków 2006
11. „Kurier – Kultura i Rzeczywistość” 2008: nr 6/7, 12,
12. Drobne prace i materiały, *Rocznik Łódzki*, t. XLVI, Łódź 1999
13. www.sztetl.org.pl
14. www.kirkuty.xip.pl

45 J. Kaczmarek, *Robią porządki na cmentarzu żydowskim*, „Tydzień” 2011, nr 38, s. 8.

46 A. Warcholińska, *Niszczająca nekropolia*, „Tydzień”, 2011, nr.36, s.16.

47 Fundacja Dokumentacji Cmentarzy Żydowskich, *Dane osobowe z nagrobków na cmentarzu żydowskim w Piotrkowie*, Muzeum Żydów Polskich Polin 2014-2015, s.1-30.

48 Od kilkunastu lat. Wcześniej cmentarzem opiekowała się gmina warszawska.

**ORGANIZATION OF NATURE EDUCATION IN THE UPBRINGING
OF A AWARE AND SENSITIVE PERSON TO THE AFFAIRS
OF OUR PLANET.**

Mikulska Natalia

*Student of Pedagogical University of Cracow
nmikulska1999@gmail.com*

Promotor-

Dr. Ewa Żmijewska

Proper education of the youngest citizens has always been of great importance. Not only for them, their parents or their school, but also for the whole country, and even for the whole world. I think that because a better educated society can prosper better in the future. At a time when we can see climate change with our own eyes, education, and especially environmental education, can be of great importance to the general good. I firmly believe that by properly shaping and educating children we can change our future in many ways, be it in terms of the climate or the prosperity of the state for better social contacts and general understanding. By shaping pro-ecological attitudes in children from an early age we can permanently change our future and make future generations act properly and for the general good.

In Poland, environmental education, adjusting to the current situation in the world, has in recent years expanded its teaching content to include issues related to ecology. Children already in kindergarten learn about such things as segregating rubbish, saving water and other important ecological issues, which will remain in them for years to come and will make a difference in the future [1. s.40]. Starting from the beginning, I would like to write about the role of nature in the development of the child in general, as well as the issue of ecology and raising the child in terms of sensitivity to climate change and world changes. Nature plays a very important role in human life, without it, we would not be here. The importance of nature in life is no less important when it concerns the education of children from an early age. It shapes good habits in the child, awakens the spirit of the researcher or at least allows the child to get to know the nearest surroundings, learn about new areas, organize its knowledge about the world and phenomena and expand it with new information coming from the teacher. From an early age, a child is characterized by an incredible curiosity for the world and many things, but also for nature. Already then the process of helping your child to get to know nature should begin. The role of a parent is also very important here. The child will be interested in experiments, experiences or walks, and at the same time he or she will develop properly. In the course of the teaching, a child participating in e. g. experiments learn problem solving, analysis and synthesis, drawing conclusions from careful observation, they learn

about the world around them and begin to understand it, so it can be said that a child, through learning about nature, shapes his or her cognitive skills, acquires and shapes the ability to think in nature. [3. s.280] It is important that from an early age children learn about the importance of nature in human life and the destructive influence that people on the whole world do. By educating and teaching the child from an early age good habits and awareness of the essence of changes in nature, it will go further with this knowledge and habits, passing them on e.g. in the family, so perhaps in a few years the tragic situation on Earth will improve. Within the framework of this activity, the child develops within himself the now desired and very important social system, as well as his sensitivity, he is not indifferent to the Earth's affairs, he knows that it concerns him directly and he knows that he must act in harmony with nature and try to take care of it. By experiencing situations happen in nature, the child also develops its emotional activity, creating its own, very important value system. Children learn causal thinking, which helps them in different areas by learning about nature and observing it. When a child observes these relationships, he or she develops their thinking, learns to predict the theoretical consequences of events and to solve problems. Thanks to nature and observing it, children learn a lot from an early age. However, we are not aware of this fact because children cannot name certain phenomena by a small amount of vocabulary and it is only at school or kindergarten that they combine their experiences with the correct name, e. g. of a given right name to phenomenon. When children come into contact with nature and its different phenomena, they naturally start asking more questions, which may result from a desire to learn new ones or to clarify their theory on a given topic. These questions are extremely important in the life of a small child. Adults should answer them with the greatest possible accuracy, this shaping the child's knowledge, but they should also act in such a way as not to discourage children from asking and formulating these questions because they are very developing for the child. [3. s. 279] These questions are often asked by children when they learn about new natural phenomena or observe the world e.g. on walks, it is therefore important to ensure that the child has the opportunity to learn what stimulates him or her to think, classify and acquire new concepts in different areas.

An important role in shaping a young social unit is also played by the teacher himself, his approach, but also his preparation for teaching his pupils. It is obvious that he must have multi-disciplinary knowledge and always be able to use it. It must know the needs of children, know their physical and mental needs and be able to observe them in order to adapt the content of teaching to them. The teacher should always answer children's questions, arouse their natural curiosity, nurture good habits, and help build their own inner moral systems. It must be above all an example for them, children of this age often have a teacher as an authority, so he or she must have those qualities and behaviours that are desirable in the process of bringing them up. The teacher must also know the children's abilities and select content and methods according to their abilities,

and must know what is in the immediate sphere of their development. [3. s. 32] It must allow them to act, give them the opportunity to make their own individual observations so that children can create their own ideas of the world. However, one must not forget that the teacher must help them to verify these ideas, provide them with the necessary knowledge, give them a chance to expand their personal experience. The teacher also needs to know the child's ability at a given stage of development, so as not to impose tasks that are too difficult for children to complete, but also not to give them tasks that are too easy, as this in turn would only cause fatigue and aversion in children. The teacher should also be able to adapt to the current situation and the children's interests, because when it rains outside a window and there is a storm, children may be naturally interested in it, they would prefer to know the information they can see outside the window at the moment, rather than talking about something completely different. The teacher must be prepared for different circumstances when preparing classes in nature education. The teacher must be able to draw up different models of teaching, to use different means of teaching, as children of this age still get to know and learn a great deal about the concrete, but also to know implements and be able to use the theory of multilateral education, which is very important in teaching children at this school level. The teacher should be prepared for each activity, he or she must be able to plan it, and his or her preparation for it should always be carried out in three elements: substantive, methodical and organizational. An important aspect is also the correct choice of the content of education, which may help to properly educate children of this age or, on the contrary, hinder this process. The choice of educational content depends largely on the interests of children, the school environment or the natural and social environment close to the child. It is important that the child continues to learn, one can say, in concrete terms, on what he or she can observe, to undertake some kind of experiment, on what concerns him or her to some extent. The content must be consistent with each other, and the new content introduced by the teacher should be somehow linked to problems or topics already known to children, so that children have a point of view and it is easier for them to expand their knowledge. [5.] By introducing knowledge gradually and referring already known things and phenomena, a child learns more easily than if it is given dry and inconsistent facts, or if the child can no longer refer to his or her knowledge or experience in a given subject. It is also necessary to select the content of education in order to create a comprehensive picture of the world in the child, so that he or she can see certain dependencies on nature, so that he or she can perceive nature and the environment as a whole, and also know the place occupied by people in this world. When you approach the content of education in this way, the child learns more easily, but it also stays with the child for longer so that he or she can expand this knowledge with new elements and understand it more and more. The environment in which a child lives every day is also important here. Because of the differences between countries, regions, but also between rural and urban areas, the content differs between different schools. In terms of classes of different schools we can therefore see a

difference, each region, town or village has its own history, climatic phenomena or characteristic plants and animals that are known to children. These familiar and close to children should be the basis for further teaching, but starting with putting in order this familiar and close to children's reality, slowly expanding it with new information. However, a certain top-down course must be kept by the core curriculum, which sets out to the teacher those aspects of the natural and social environment that must be implemented at this school level. We can read there about such things as; a child segregates garbage and knows why he or she does it, or about nature conservation and knowledge of places that deal with it, e.g. nature parks in its region.[1. s.40]

It is also worth to say how to arouse children's curiosity and, more importantly, their love for nature. In developing children's curiosity and interests, adults and especially informed teachers can influence this process. Leaving the child's curiosity alone is not a good solution. For this process to work properly, a targeted stimulation from the teacher is needed, who can guide the child in different ways and so develop his or her interests, curiosity and love of nature. A teacher who wants to do this must keep controlling the activity of his pupils but must also keep stimulating them to act in the right way. It should be remembered that too much or not stimulating children properly can be counterproductive. In this process group teaching is effective, the child then feels great satisfaction when he or she is able to observe more, but also experiences a deeper experience than if he or she discovered something individually. In order to rise lasting interest in the natural world in the pupils, the teacher has to make a detailed plan of his or her activities and think about it well, because one interesting trip a year and a few walks a year will not be able to rise the intended effects in the children. The teacher should give children the opportunity to observe various phenomena live, but he must not forget that he also plays an important role here, because he cannot leave the children alone to observe, he must guide the process, be with them, answer all questions and then help them to analyse the observed phenomena and formulate correct conclusions. Children need to feel the presence of the teacher, if they see that he or she is involved in these activities, they will also want to know the phenomena or solve problems. The teacher must also make sure that the children observe the given phenomena calmly, conclusions drawn too quickly may be wrong, the observation should be carried out in peace and focus, not to be distracted by other phenomena or to give it up too quickly, because then something important could slip away. The love of nature develops very well already at preschool age, and even before that because children then want to act, they are very interested in the world that surrounds them, but also want to have the "working power"; they enjoy when they create something or when they can change something themselves. The teacher, in directing the children's activities here, must give them some freedom, the children should discover a lot by themselves, and an adult should help them to give the correct concepts and names. In pre-school age, great importance is attached to the use of methods and techniques that develop children's thinking, but also those that drive them

to act. The basic activities in learning about nature and gaining more and more knowledge about it are; watching, studying, observing and experimenting. The second one develop children's curiosity because before we show them the result of a given experience or experiment they are very interested in it, they want to investigate it, in these methods it is easy to make the child think, to learn how to formulate conclusions and their observations, and far-reaching it also develops causal thinking and teaches children to develop problems. When organising activities for children of this age, it is important to remember that they have to act on the concretes, they have to touch or see the objects they learn, which you can either look for with them, e. g. on a walk to the forest or the kindergarten, or the teacher can organize it himself and introduce it to the children. It is also important that children do this actively when observing objects, and that they can describe what they are observing. Another important aspect is the comparison of e. g. two flowers that the children planted in the nursery garden and accompanied them in their growth. Children must learn to describe them, but also to compare them, they must notice the difference in appearance and design. The love of nature should be developed in children by acting and showing themselves as an example of such correct actions. By showing children and making them aware of the importance of our behaviour in nature, the willingness to act for the benefit of nature is awakened. They should also be made aware that without nature there is no us. Such activities include organizing a day of the Earth where you can clean the surrounding forests with your children, or conducting ecological activities with your children that will increase their awareness but also their love for nature. If the teacher notices that the curiosity about the natural world is beginning to fade, he or she must act fast. To show children new phenomena or objects that will arouse their curiosity again, it must show the child that the world of nature is huge, that there is still much to learn and observe. There are many things that can be shown to children in concrete actions without relying on abstract concepts and phenomena. When storms or rains announce in the weather, it can be an ideal opportunity to observe these phenomena, talk about them, explain them together with the children, and at the same time learn the right behaviour for the phenomena. If we are going to talk about different kinds of flowers, it would be worthwhile to plant them with children in the classroom in pots or in the garden in advance and observe them with them, and once they have grown up, children can learn about their properties and structure. Such actions will stay in pupils heads for a long time, this stimulation will lead to independent actions of children, it will arouse in them the curiosity to learn more about the phenomena and things. Another important aspect in building a proper didactic process is the selection of appropriate methods and techniques of education. Educational method - this is a tried and tested and systematically applied system of activities of teachers and students, carried out consciously in order to cause the assumed changes in the personality of students. Methods answers the questions of; how to proceed in the teaching process, what procedures and activities to use in this process, and what forms and means to choose in order to achieve the intended

results. Following the thought of Wincenty Okoń, he adopted the following classification and divided the methods into [2. s.24]:

- valorisation (e. g. improvisation, drama, expression, show),
- problematic (e. g. didactic games and plays, experiences),
- reporting (e. g. description, chat, didactic discussion, story, conversation),
- practical (e. g. task, exercise and practical tasks).

Of course, practical and problematic methods are very attractive for children of this age. The former often allows the child to act on his or her own, individually, which at this age is very developing, but also arouses interest in nature itself, but also in science. It does not discourage the child from going to school because the classes are interesting and when we give the child the opportunity to act independently, he or she will be more willing to participate actively and with commitment in the didactic process. On the other hand, problematic methods also enable the child to act independently, actively and practically. It also fills in the idea of learning in concrete terms using the technique of experience and experimentation, thanks to which this child not only has a chance to observe certain phenomena and relationships in an interesting way with his or her own eyes, but also teaches them how to formulate conclusions correctly, teaches them to think forward, when we ask them e.g. what they think, what the results of the experiment may be. Other methods are also worthy of attention. The classes cannot take place in constant motion and with the student's activity. Children need to learn to listen and participate passively as this is largely their education at later stages. However, from the point of view of nature education, it is worthwhile to involve the children as much as possible to participate in the activities on their own and in groups, as this brings a lot of benefits and the knowledge gained in this way will certainly stay in the minds of our pupils for a long time.

Another important element in building students sensitivity to nature is the choice of forms of organisation of their activities. The forms of organization of students activities can be divided into two groups, those according to the number of students (individual or group) and those according to the place of work of the students, i.e. school (classes in the laboratory, school garden or bench or carpet), as well as out of school activities (such as trips, homework). It is obvious that they are important because their selection depends on e. g. development of group work or individual work. Both are important and both should be developed. However, here I would like to focus more on the choice of forms of organisation of pupils'; activities due to the place of their work. The organization of the school form, that is to say the basic one, I have already defined in the previous paragraphs. In my opinion, however, it is worth bending a little more over the out of school form, whose great value is often unnoticed. In this form we can distinguish for example tours. They are very important when organizing nature education classes. Going out for walks or just going somewhere with children somewhere else, they give students the opportunity to act on concrete things in a very accessible version. Learning about spring flowers, you can go out with your students and look for them and observe them. Same with e.g. the lessons about

trees, leaves, etc. Because of the sensitivity of the child to the natural world, the tours give the teacher a lot of opportunities. In the water-saving classes you can take your children on a trip to the sewage treatment plant where a qualified person could show them and explain how difficult it is to clean dirty water. Another interesting idea is, for example, for the day of the Earth, organize a trip to the forest and clean it from rubbish in groups. During trips to various places, children also learn the rules of behaviour in such places, e. g. to not litter in the forest, to save water at home and not to pollute it in rivers and other reservoirs, which are a large part of our access to drinkable water. Although such activities often require additional resources or extra organisation in terms of care, they are very attractive to the child, but also sensitising to the natural world.

An important element I would also like to mention is the introduction of a nature corner where children will be able to watch the changes in it live, take care of it and learn how to look after plants or animals. [4. s. 23] Children will like to learn nature in a very good way - in concrete terms. Children then have a chance to see what plants need to live, how to care for them, what to do when something bad happens to them. This is extremely important because often such a place for children from cities is the only experience on a concrete basis, while for children from the countryside it complements their skills and knowledge. Children learn to use the tools there, when they are allowed to plant and take care of the plants, they can observe the whole course of plant development, see how they behave in the different seasons. While children take care of plants and animals, they learn to respect them and start to enjoy it. In such corners, children are still researchers and observers and so enrich their knowledge and skills. [3. s. 281]

To sum up, nature education is extremely important in a child's development. It allows him to develop his skills, thinking and knowledge. From an early age, it gives children a lot of experience, during which they learn a lot. What is also important in this education is to teach children respect for the natural world. The purpose of this is to create pro-ecological attitudes in children from an early age, to teach them how to act in order to act for the good of our planet and not to harm it. It gives children the awareness that they are part of the natural world and that without it there is no people. All of this gives the child a chance to become a sensitive person and aware of the world. This way, we can hope that, thanks to the good and proper education of children, the future fate of our planet will change and we will live in harmony with it.

Bibliography:

1. Dz.U. 2017 poz. 356
2. Wincenty Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, PWN, 1987
3. Edyta Gruszczyk-Kolczyńska, *Starsze przedszkolaki. Jak skutecznie je wychowywać i kształcić w przedszkolu i domu*, Bliżej Przedszkola, 2016
4. <https://www.wychowanieprzedszkolne.pl/przyroda-w-zyciu-dziecka/>[access 15.05.2019]
5. Irena Jarzyńska, *Rozwijanie zainteresowań przyrodniczych dzieci w wieku przedszkolnym*, Muzeum Historii Polski, 2007

THE PROFILE OF THE Y GENERATION EMPLOYEE AND THE MEANS OF THEIR EFFECTIVE MOTIVATION BASED ON THE OPINIONS OF THE STUDENTS OF THE HIGHER SCHOOL OF ENTREPRENEURSHIP AND ADMINISTRATION

lic. Dominika Mokrzycka

*student, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji, Lublin
dominika-mokrzycka@wp.pl*

INTRODUCTION

Motivation is a basis of human activity [1, p. 9], it is a purpose, willingness, readiness, interest in something, aim or an intention. People who show strong motivation are characterized by high efficiency, optimism, contentment and the desire to serve other employees. A motivated employee, apart from increased efficiency, is able to communicate better with others, works effectively in a team and do not show tendency to start interpersonal conflicts. Every man appreciates different values, has different knowledge and experience.

Motivation is defined by the internal process [2, p. 74] which determines human behaviour in the working process. Two basic conditions for the creation of the motivation process constitute: the goal that has a certain value for a worker and the conviction that the objective can be achieved. Motivating is connected with linking the strategy of company objectives with employees' goals [3, p. 36]. Goals and employee activity are connected with his system of values. To motivate an employee effectively it is necessary to learn his life goals.

Motivating means influencing employees [4, p. 260] and shaping attitudes which the employer is interested in. In the management development, three models of employee motivation have appeared so far [5, p. 116]. A traditional model is the model which is characterized by salary incentives, the model of interpersonal relations is connected with acceptance, good atmosphere at work, and the model of human resources manifests itself in the trust of the employer to employees and in the ability to work autonomously. The model of human resources assumes that people are willing to make a personal contribution to work and it is assumed that work can be enjoyable. Employees are able to and can make rational decisions regarding their work, they have more freedom in making decisions. Self-control, managing and effective work increase the employee satisfaction level. The model of human resources treats employees as a person motivated by a complex set of factors. Internal motivation is caused by the factors connected with professional achievements, self-development, promotion, autonomy and responsibility.

External motivation refers to motivational factors such as working conditions, relations with the supervisor, salary or personal life. True involvement of employees can be achieved by using both types of factors. Methods and types of motivation are constantly changing. This results from changes in the world

around us. Technology, values, customs are all factors which influence the lives of people who create generations to a great extent.

The work concerns the characteristics of the Y generation and expectations of the representatives of this generation. The Y generation is a group of people born at the turn of 1980s and 1994. Representatives of the Y generation were raised in the midst of technological revolution. It has been observed that it is the technology that has shaped their working methods and lifestyles. The representatives of this generation are focused on self-development, work in a team perfectly, and their characteristic feature is multitasking and autonomy.

It is to be noted that they are very reluctant to submit to regulations, they are often described as over-demanding egoists. They need constant feedback from employers, praise and bonuses. The problem results from their childhood and their upbringing while entering the era called “the decade of a child” [6, p. 45]. In the early ‘80s of the 20th century, the view about raising children changed drastically. Society started to pay more attention to children and their participation in everyday life. They were brought up in accordance with emotional approach, stimulated for action, achieving success in different scientific and sport fields [7, p. 24].

1.1 Characteristics of the Y generation

The term generation should be understood as a group of people who were born in the same time frame [8, p. 18]. Resemblance between ages of a given group presents the times when they grew up in, social, historical and technological changes which influenced the process of shaping their personalities.

Generation Y is a group of people born at the turn of 1980s and 1994. It is the generation of very well educated people with multilateral interests [9]. Representatives of the Y generation perfectly adjust to new technologies, are able to multitask and have innate ability to use social networking websites, smartphones and modern IT devices.

Millennials work in a team effectively, create web communities on social networking websites, like making new acquaintances.

They exhibit group thinking and are ambitious about cooperation and collaborative projects. It should be noted that they show an unusual open-mindedness to relations with other cultures, which is made easier by their good knowledge of foreign languages and desire to explore the world.

In literature, the feature characteristic for the young generation which is often emphasised is the ability to adjust to changes fast. In the fast pace of living of young people, change is something normal, even strongly desired, so it does not evoke fear as it was with the previous generations. The Y generation wants to combine professional work with travelling thanks to which it often presents innovative ideas or solutions taken from the world, it expresses opinions openly.

The strengths of the Y generation are committing to personal development, the desire for studying and self-improvement and appreciation of interpersonal

relations with the supervisor. The list of weaknesses of the Y generation can also be presented.

Among the weaknesses we can find lack of independent decision-making, the problem of accepting criticism, as well as lack of patience or unwillingness to submit to rules. Representatives of the Y generation have problems with solving everyday conflicts which results mostly from their childhood since they were taught that their parents solve their problems. Unrealistic expectations of the Millennial employees often refer to high salaries and investing in their professional development at work. Difficulties in direct contacts are caused by being used to virtual conversations and short text messages which are used for communication by the generation. By watching their parents, they concluded that they do not want to spend most of their time at work and that they do not associate their future with multiannual professional experience with the same employer.

Statistics show that staff fluctuation among the Millennials is twice as high as it was in the previous generations [10, p.20]. Representatives of the Y generation are convinced that it is them who decide about employment [11, p.24]. Prone to frequent changes, they can quit their job in search of new challenges and experiences.

The characteristic feature of the Millennials is their constant need of feedback connected with assessment of their work from their supervisor. They treat feedback as an evaluation and it often happens that they show anger or reluctance when the opinion about their work is unfavourable. It results from the relationship of young people with their parents. As children, the Y generation was always in the centre of attention, all their actions were immediately awarded and that is why young people lack patience and humility. According to MacQueen, the Y generation is aware of their rights and thinks that they deserve the very best. Parents of these young people provided them with all possible extra activities and invested in their development. It can be stated that this contributed to high self-esteem and confidence of the Millennials.

It is worth noticing that to successfully work, young employees, who are adaptable and open to changes, must see the meaning of their work. They know their worth perfectly and that is why they want to perform activities which have meaning in the organisation.

In literature, it is often mentioned that they would like to have an impact on their work and its performance, make new rules and principles in companies. Balance between work and personal life is very important to them. They do not want to dedicate their life to work. MacQueen presents the difference concerning the perception of work ethic by the Y generation which has a close relationship with the families they grew up in. As teenagers, the Y generation watched consequences of excessive work which was often connected with illnesses, divorces, stress and lack of balance between work and private life. After analysing those observations, they do not want to live this way and repeat the behaviour of older generations. Raised in the world of new technologies, they

bring new solutions to enterprises and show dislike for repeating old patterns, imitating others or passive memorizing of information.

The Y generation has dual personality- one of them is used in the virtual world, the other one in normal world [12, p.50]. Representatives of the Y generation receive and continue education because they want to offer their knowledge to the world, they do not think only about high salary. Young people want to learn and understand new technologies, discoveries, changes and breakthroughs that are closely connected with economy and science. The Millennials are aware of the lack of their own experience connected with work. They want to solve problems, but very often limitations related to little work experience lead to their withdrawal and frustration. It also happens when their opinion is not taken into account in the company.

Young generation learn new technology easily but gets deconcentrated fast because of excessive stimulation and frequent stimuli.

The subject matter of the Y generation causes both interest as well as controversies[13, p.185]. the interest results from the need to understand young employees in order to adjust effective methods and ways of managing differences between generations in the workplace. To successfully use potential of young people, directors and managers must get through to them and understand the nature of this generation. Controversies concern the issue whether the problem of motivation of the Y generation employees is so serious that it is necessary to improve human resources and organisational practices of the company.

Conducive working environment is a basis for keeping the young generation on in the workplace.

Demographic changes and the generation gap force enterprises to change their personnel policy. Work becomes attractive for young people when it creates possibilities of self-development, offers high salary and allows the display of their skills and talents. It should be emphasized that the Y generation has a strong need to search for the meaning of work, they claim that they want to be useful and have a sense of performing specific job. The need of immediate financial gratification, praise or answers to questions asked from the supervisor is also very relevant. This generation, connected with the Internet and messaging apps, is not used to waiting and being patient. Lack of quick response is perceived as lack of interest in them. They pay a lot of attention to free time, they value entertainment, time spent with their friends, families, they look for pleasure in many aspects of life. Opportunists who live for the moment exhibit problems with planning their further future and due to lack of confidence, they hope that the organization will plan their career path.

To summarise, the young generation has strongly developed competences concerning physical prowess, learning new things, using modern technologies and using foreign languages. They have lower technical and interpersonal competences [14, p.318].

2. METHODOLOGY OF OWN RESEARCH

2.1 Objective of the study

The subject of research is an attempt to show how to motivate the Y generation to work and to keep them in the company. This issue was chosen based on the determinants which consist of personal emotional interests and the research accessibility.

The aim of conducted research is:

- determining how to motivate the Y generation at work;
- specifying values and priorities that are relevant for the young generation;
- specifying expectations of the staff of the Y generation and determining the principles of cooperation and intergenerational communication in the company

2.2 Questions and research hypotheses

In view of the above, the main issue and specific issues have been identified.

The main problem is the questions:

- How to effectively motivate the Y generation and how to keep young people in the company?

- Specific issues have been included in the questions:

- Do the values of the young generation have an impact on the quality of their work?

- What expectations do the Y generation workers have towards employers and how to communicate with them effectively?

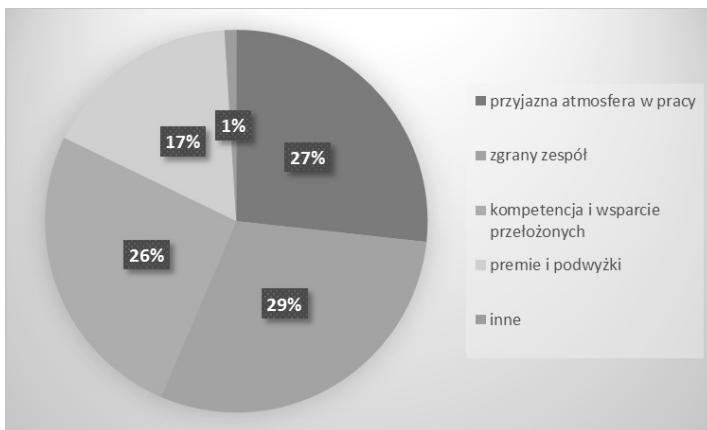
2.3 Method and research tools.

Questionnaire surveys have been used in this work. For the purpose of the research, a questionnaire have been used. Survey questions have been prepared alone based on the theoretical part and research questions and hypotheses put forward.

2.4 The conduct of the research and the characteristics of the research group

The study area of my research was the Higher School of Entrepreneurship and Administration in Lublin. 50 surveys were distributed among students in the above-mentioned institution. While providing characteristics of the research group, gender, age, education, marital status and the area of residence were taken into account.

3. ANALYSIS AND INTERPRETATION OF THE RESULTS OF THE RESEARCH

Wykres 3.1 The most important values at works.

Source: own research

The above chart shows factors that have an impact on the working efficiency. The data from the chart no. 3.1 show that the biggest impact on the working efficiency among students has a well-coordinated team- 29% and comparatively a friendly atmosphere at work- 27% as well as competence and support from the superiors- 26%. This means that young employees prefer working in teams, want to maintain friendly relationships, unlike their predecessors who preferred official and formal relations. It can be concluded that the Y generation aims to achieve satisfaction from being in the company that meets their needs but at the same time it wants to keep balance between work and personal life.

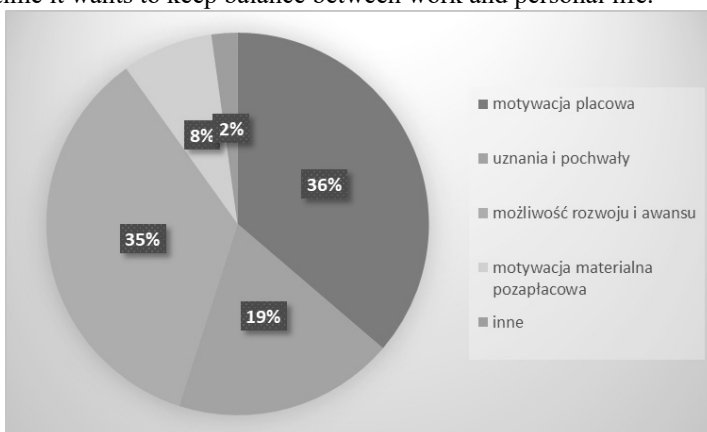

Chart 3.2 “Factors influencing involvement and motivation at work” Source: own research

The chart no. 3.2 presents factors which have an impact on workers' involvement in the workplace. The chart shows that the wage incentive (36%) and the possibility of self-development and promotion (35%) motivate the interviewees the most. This means that the interviewees' opinions vary, other things they value are praise and appreciation (19%) and the smallest group prefers different wage incentives.

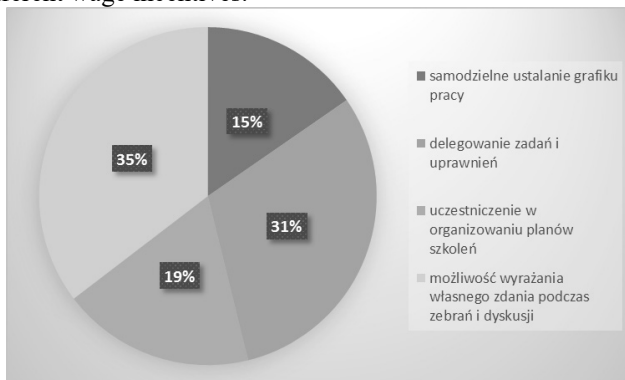

Chart 3.3 Expectations of workers towards employers Source: own research

The chart no. 3.3 shows expectations of employees towards employers, it illustrates that for the interviewees the possibility to express their own opinion in meetings and discussions (35%) and to appoint tasks and rights (31%) are the most relevant in the broadening of autonomy at work.

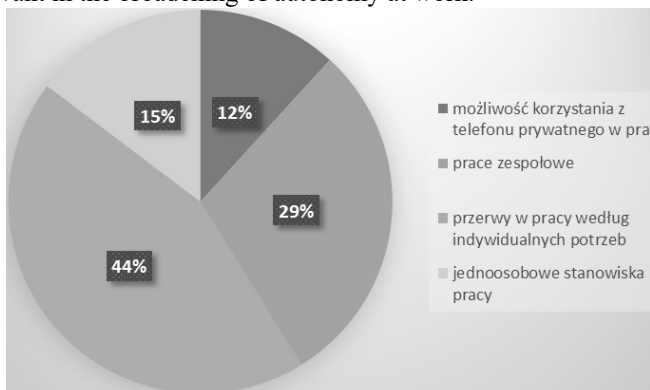

Chart 3.4. Factors influencing efficiency at work

The research work presented by the author examines and presents means of motivating employees of the Y generation and their image on the labour market. The surveys carried out made it possible to solve the research problems with the use of the respective variables.

From the analysis of the research, it can be concluded that for the workers of the Y generation a friendly atmosphere and flexible working hours are the most important.

The interviewees show that a well-coordinated team and a friendly atmosphere at work as well as competence and support from the superiors have the biggest influence on the working efficiency. These are the characteristic features of the Y generation. Keeping balance between work and private life is the most relevant for the interviewees. This value also characterises the Y generation. The interviewees prefer team work. The possibility to set breaks at work according to individual needs of each worker greatly influences the quality of work.

In summary, it may be concluded that the employees of the Y generation have different needs than the previous generations due to constantly changing technology and its use. Consequently, they expect different solutions and measures of motivation. However, it is worth emphasising that wage motivation still constitutes an attractive motivational tool.

BIBLIOGRAPHY

1. Kozłowski W., *Motywowanie pracowników w organizacji*. CeDeWu, Warszawa 2017.
2. Poczowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie-procesy-metody*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003.
3. Suwa M., *Pokolenie Y na polskim rynku pracy* W: Rogozińska-Pawelczyk A. (Red) *Pokolenia na rynku pracy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
4. Oleksyn T., *Zarządzanie zasobami ludzkimi: kanony, realia, kontrowersje*. Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2014.
5. Juchnowicz M., *Zarządzanie przez zaangażowanie: koncepcja, kontrowersje, aplikacje*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
6. McQueen M., *Pokolenie Y. Współistnienie czy współdziałanie. Nowe zasady komunikacji międzypokoleniowej*. Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2016.
7. Espinoza Ch., Miller P., Bateman C., *Milenialsi w pracy*. Studio Emka, Warszawa 2016.
8. McQueen M., *Pokolenie Y. Współistnienie czy współdziałanie. Nowe zasady komunikacji międzypokoleniowej*. Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2016.
9. Baran M., Kłos M., *Pokolenie Y prawdy i mity w kontekście zarządzania pokoleniami*, „Marketing i rynek” 2016, nr 5.
10. Espinoza Ch., Miller P., Bateman C., *Milenialsi w pracy*. Studio Emka, Warszawa 2016.
11. Chester E., *Młodzi w pracy. Jak zadbać o pracowników z pokolenia Y*. Wydawnictwo Helion, Gliwice 2006.
12. Espinoza Ch., Miller P., Bateman C., *Milenialsi w pracy*. Studio Emka, Warszawa 2016.
13. Kmietek K., Kopertyńska M.W., *Budowanie zaangażowania pracowników pokolenia Y*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, Management Forum 4, 2014, nr 358.
14. Mazur-Wierzbicka E., *Kompetencje pokolenia Y-wybrane aspekty*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 2015, nr 39, t.3.

РЕВНОЩІ ШЛЮБНИХ ПАРТНЕРІВ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СІМ'ЯХ

Петяк Олена Віталіївна,
аспірант Хмельницького національного університету
lenapetyak@gmail.com

Науковий керівник –
д. психол. наук, проф. Т.В. Комар

На сучасному етапі розвитку психологічної науки перед науковцями стоять актуальні завдання всебічного вивчення проблем міжособистісної взаємодії на різних рівнях її функціонування, зокрема, рівні шлюбних стосунків.

Увага до вивчення дефініції феномену ревнощів зростає з боку дослідників різних спеціальностей, насамперед психології, культурології, медицини, права та юриспруденції, що вказує на міждисциплінарний характер досліджуваного явища. Разом з тим, можна спостерігати певну методологічну невизначеність і поверховість накопичених знань у вивченні проблеми ревнощів як системного та структурно-динамічного феномена особистості. Відомо, що переживання особистістю ревнощів є сильним афективним почуттям, яке породжує важкі конфлікти, викликає стресові стани та глобально дезорганізує людські відносини.

Вивчивши наукову літературу та проаналізувавши наявну інформацію з дослідження феномену ревнощів, ми погоджуємось, що це досить сильне почуття, яке можуть відчувати багато людей. При цьому, для когось воно негативного спрямування, а інший вважає його цілком природним почуттям для будь-якої здорової особистості. Хтось вважає, що ревнощі знищують кохання, а хтось навпаки, бачить у цьому почутті прямий доказ любові – оскільки ревнує, значить кохає. На нашу думку, ревнощі не мають певного забарвлення – негативного чи позитивного. Це дійсно таке почуття, яке притаманне всім людям, є базовим, але у різних осіб воно проявляється по-різному і не всі мають здатність його контролювати.

Психологічна складність досліджуваного феномена ревнощів шлюбних партнерів визначила різноманітність емпіричних і теоретичних підходів до їхнього дослідження. У проблемному полі психології шлюбу позначені деякі підходи до розгляду ревнощів шлюбних партнерів (Васильєва О.С., Куттер П., Лінчевський Е.Е., Терентьев С.І.). Також вивчалися окремі аспекти особистості, яка схильна до проявів ревнощів (Адлер А., Данилова Т., Дмитрієва Н., Короленко Ц., Потапчук Є.М., Фрейд З., Фромм Е., Хорні К. тощо). Аналіз філософських та наукових літературних джерел щодо проблематики ревнощів дозволив констатувати, що у сучасній психологічній науці відсутній єдиний підхід до розуміння і

вивчення феноменології ревнощів.

Лідерами, які орієнтовані на емпіричний підхід в доказі наукових гіпотез, є Д. Басс і його послідовники: А. Еделайті, М. Реджіан, Р. Дейкстра, Д. Барелдс, А. Шутцвол. Так, наприклад, А. Еделайті і М. Реджіан [3; 4] описують результати дослідження взаємозв'язків між ревнощами і подружньою агресією і підтверджують висновки Д. Басса про механізми, що запускають ревнощі. Детермінантами їхнього виникнення він вважає сексуальну невірність у чоловіків і емоційну невірність у жінок [2, с.15]. Особливої уваги заслуговують дані, що були отримані Р. Дейкстра і Д. Барелдсом при аналізі трьох типів ревнощів і реакцій на неї трьох типів особистості партнерів [3]. Особистість в даному випадку є стабільною організацією когнітивних, емоційних, характерологічних, інтелектуальних і фізіологічних властивостей людини, що визначають її унікальне вбудовування в навколишнє середовище. Посилаючись на більш ранні дослідження, вказується, що ревнощі тісно пов'язані з деякими особистісними якостями – самооцінкою і почуттям безпеки, емоційної стійкістю [4].

В рамках еволюційної психології А. Шутцвол [5] вивчає когнітивні установки чоловіків і жінок під час переживання ревнощів. Він припустив, що жінки будуть, в першу чергу, намагатися з'ясувати інформацію про можливу емоційну невірність партнера, а чоловіки – про сексуальну. В процесі експерименту досліджуваним пропонувалося написати п'ять питань, які вони задали би партнеру при підозрі в зраді. В результаті висунута гіпотеза була підтверджена [5, с.287]

Близьке розуміння дефініції ревнощів зустрічаємо у роботах сучасних російських дослідниць цієї проблеми – Н. Дмитрієвої та Ц. Короленко. Вони пишуть, що ревнощі є емоцією і з'являються у разі виникнення загрози і втрати важливих стосунків з іншою людиною, у зв'язку із заміною цих відносин на відносини з суперником або з іншим більш значущим об'єктом [1, с.45].

Метою нашої статті є діагностика рівня ревнощів шлюбних партнерів та встановлення зв'язку ревнощів із терміном спільного сімейного життя. Враховуючи аналіз наукових джерел, ми розробили авторський опитувальник діагностики рівня ревнощів шлюбних партнерів (див.табл.1). Діагностика проводилась серед студентів та співробітників Хмельницького національного університету в кількості 300 респондентів (150 сімейних пар, які перебувають в офіційному шлюбі).

Таблиця 1.

Рівні та компоненти ревнощів шлюбних партнерів

Стать	Рівні	Когнітивний (%)	Емоційний (%)	Поведінковий (%)	ЗРР (%)
Жіноча	Низький	52,67	38	70	58
	Середній	30,67	46	18,67	30
	Високий	16,67	16	11,33	12
Чоловіча	Низький	41,33	60	58,00	63,33
	Середній	53,33	30	21,33	26,67
	Високий	5,33	10	20,67	10

Примітка: ЗРР – загальний рівень ревнощів

Результат діагностики показав, що 16,67% жінок мають високий рівень когнітивного компоненту ревнощів та 16% – високий рівень емоційного компоненту. Найменший відсоток становить поведінковий компонент – 11,33% опитаних. В той час для чоловіків, провідним компонентом з високим рівнем прояву є саме поведінковий (20,67% респондентів). 5,33% досліджуваних чоловіків продемонстрували високий рівень когнітивного компоненту, а 10% – високий рівень емоційного компоненту. Найвищий відсоток середнього рівня у жінок виявлено для емоційного компоненту ревнощів (46%), серед чоловіків – для когнітивного компоненту (53,33%). Низькі рівні окремих компонентів ревнощів та загального рівня свідчать про наближення до нормативного значення (нормальні, побутові ревнощі подружжя), тому в рамках нашого дослідження ми не розглядаємо даний відсоток респондентів як статистично значимим та таким, що здатний визначати статеві особливості ревнощів шлюбних партнерів. Варто проаналізувати і загальний рівень ревнощів для всієї групи досліджуваних шлюбних партнерів. Отже, ми відмітили, що більшість респондентів мають низький рівень ревнощів: 58% жінок та 63,33% чоловіків. 30% жінок продемонстрували середній рівень ревнощів, тоді як серед чоловіків даний рівень показало 26,67%. Високий рівень ревнощів притаманний 12% жінок і 10% чоловіків. Відповідно до аналізу загального рівня ревнощів можемо стверджувати, що жінкам частіше характерні значні переживання ревнощів у сімейному житті. Так, 42% жінок мають сумарно середній та високий рівень ревнощів у шлюбі, а сума даних рівнів для чоловіків складає 36,67%.

Крім загального рівня ревнощів, наше дослідження включало і встановлення кореляційного зв'язку між терміном спільного подружнього життя (стаж офіційного шлюбу) і змінами у рівнях ревнощів партнерів. Отримані результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Кореляційні зв'язки між стажем офіційного шлюбу та ревнощами

Компоненти ревнощів	Когнітивний компонент ревнощів	Емоційний компонент ревнощів	Поведінковий компонент ревнощів	Загальний рівень ревнощів
Стаж офіційного шлюбу	-0,657**	-0,447**	-0,211*	-0,308*

Примітка: кореляція значима на рівні $p \leq 0,01$ (2-стороння).

З таблиці ми бачимо, що тісний негативний зв'язок спостерігається між терміном шлюбу та когнітивно-емоційним компонентом. Це пояснює зменшення проявів та, відповідно, зниження рівнів даних компонентів із тривалістю проживання шлюбних партнерів у спільному сімейному житті. Загальний рівень ревнощів та рівень поведінкового компоненту менше залежні від стажу офіційного шлюбу. Варто зауважити, що під час збору діагностичних даних, ми не раз у бесідах та опитуваннях зіштовхувались із відповідями респондентів (незалежно від статі), які тривалий час живуть у шлюбі, зокрема понад 20 років, що їх почуття кохання, прив'язаності, та безпосередньо ревнощів досить зменшились, порівняно із початковими роками шлюбу.

Висновки. Таким чином, проведене нами емпіричне дослідження показників рівнів ревнощів шлюбних партнерів виявило наявність відмінностей між чоловіками та жінками, зміни рівнів ревнощів відповідно стажу сімейного життя, а також наявність позитивних та негативних значимих зв'язків між отриманими даними. Для жінок характерним переважання когнітивного та емоційного компоненту ревнощів, чоловікам притаманний більше високий рівень поведінкового компоненту. Як чоловіки, так і жінки – шлюбні партнери, відмітили, що їхні пристрасті з плином сімейного життя стихають і рівень ревнощів зменшується відповідно до збільшення тривалості спільного шлюбу.

Список використаних джерел

1. Дмитриева Н. Причины возникновения и психотерапия ревности. *Актуальные проблемы психологии личности*, 2, 2010. С.45-48.
2. Buss D. M., Haselton M. The evolution of jealousy. *Trends in Cognitive Sciences*, 2005, 9 (11), pp. 506–507.
3. Dijkstra P., Barelds D. P. H. Self and partner personality and responses to relationship threats. *Journal of Research in Personality*, 2008, 42 (6), pp. 1500-1511
4. Edalati A., Redzuan M. The relationship between jealousy and aggression: a review of literatures related to wives' aggression. *European Journal of Scientific Research*, 2010, 39 (4), pp. 498-504.
5. Schützwohl A. Sex differences in jealousy: information search and cognitive preoccupation. *Personality and Individual Differences*, 2006, 40 (2), pp. 285-292

ANALIZA WYBRANYCH ASPEKTÓW DOTYCZĄCYCH ROLI PRACY W ŻYCIU CZŁOWIEKA W OKRESIE PANDEMII KORONAWIRUSA W POLSCE W KONTEKŚCIE ZDROWIA PUBLICZNEGO

mgr Marzena Piątkowska,
doktorantka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego
marzena.piatkowska87@gmail.com

Abstrakt

Celem artykułu jest przeanalizowanie wybranych zagadnień dotyczących roli pracy w życiu człowieka, jakie mogą mieć miejsce w okresie pandemii koronawirusa w Polsce, a właściwie w wyniku wprowadzonych w tym czasie obostrzeń przez rządzących. Przedmiotem rozważań jest głównie obawa człowieka przed utratą pracy oraz jej wpływ na zmiany jego osobowości, które z kolei mogą wpływać negatywnie na zdrowie psychiczne, będące elementem zdrowia publicznego. Przedstawione i omówione poniżej definicje związane z pracą, osobowością i zdrowiem publicznym ukazują jak duży wpływ ma zarówno społeczeństwo na człowieka i jego osobowość, jak i człowiek, jako podstawowy podmiot, na społeczeństwo.

Wprowadzenie

W zakresie *zdrowia publicznego* jest między innymi utrzymanie dobrej kondycji psychicznej jednostek wchodzących w skład społeczeństwa. Kompleksowy wysiłek społeczny, jaki musi zaistnieć zarówno w instytucjach państwowych, jak i w całym społeczeństwie, polega nie tylko na diagnozie i leczeniu powstałych schorzeń, ale również na profilaktyce i promocji przestrzegania higieny, również w zakresie zdrowia psychicznego.

Jest to szczególnie istotne w obecnym czasie, w dobie pandemii koronawirusa, ogłoszonej przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) 11 marca 2020 roku [18]. Dyrektor Generalny WHO Tedros Adhanom Ghebreyesus wezwał rządy poszczególnych krajów do podjęcia zdecydowanych działań i wprowadzenia szeregu różnego rodzaju obostrzeń mających na celu zapobieganie rozprzestrzeniania się koronawirusa SARS-CoV-2, który powoduje chorobę COVID-19 [18]. Rządzący w Polsce wprowadzili radykalne działania, z jednej strony, powstrzymujące pandemię, a z drugiej, uderzające w poczucie wolności i swobody obywateli, polegające min. na izolowaniu, śledzeniu i mobilizowaniu ogółu społeczeństwa do określonych działań. Restrykcyjne decyzje polskiego rządu odnosiły się do min. przywrócenia kontroli na granicach, nakłaniania obywateli do izolacji i stosowania kwarantanny, wyłączenia z użytkowania wielu miejsc publicznych min. lokali gastronomicznych, siłowni, basenów, placów zabaw, wprowadzenia limitów osób w sklepach i ośrodkach kultury i cmentarzach.

W konsekwencji wprowadzonych zakazów i obostrzeń doszło do zatrzymania pracy niektórych sektorów gospodarki. To z kolei rodzi obawy rzeszy

ludzi związane z niepewnością zatrudnienia, co może skutkować pogorszeniem się stanu psychicznego tych osób. Może mieć to związek ze wpływem pracy na osobowość człowieka, na jego samoocenę. Zwłaszcza, gdy wykonywany zawód wiąże się z prestiżem społecznym, ponieważ, jego utrata może nieść ze sobą niepokojące i niekorzystne zmiany w osobowości. Wszelkie zaburzenia rytmu pracy i stres związany z jej ewentualną utratą mogą powodować pogłębianie złego nastroju a nawet depresję, czy frustrację, objawiające się często autodestrukcyjnym zachowaniem, bądź agresją wobec innych.

Rola pracy w życiu człowieka

Podejście do problematyki pracy skupia się na rzeczywistych warunkach i charakterze pracy, czyli na tym, co pracownik robi, kto określa sposób w jaki to robi, w jakim fizycznym i społecznym otoczeniu odbywa się praca, jakie przynosi nagrody i na jakie naraża ryzyko. Praca oddziałuje na wartości wyznawane przez jednostkę, na jej stosunek do samej siebie, orientację wobec rzeczywistości społecznej i sprawność intelektualną [4, s. 23-24]. Szczególnie interesujące są takie cechy pracy jak, złożoność, stopień zrutynizowania, ścisłość nadzoru, ponieważ to one decydują o samosterowności w wykonywaniu pracy i odgrywają kluczową rolę w wyjaśnianiu zależności pomiędzy pozycją społeczną a osobowością. Pozycja zawodowa ma znaczenie dla wartości i orientacji dlatego, że determinuje warunki które umożliwiają bądź wykluczają samosterowność w wykonywanej pracy. Podstawowym aspektem pozycji zawodowej jest fakt decydowania o samosterowności. Wykonywanie pracy, która ułatwia albo utrudnia samosterowność zaczyna kształtować ludzkie poglądy nie tylko te, związane z pracą i rolą człowieka w tej pracy, ale również spostrzeżenia wobec świata i samego siebie [4, s. 79-80].

M. Kohn i C. Schooler podkreślają istnienie nieustannej interakcji między strukturalnymi wymogami pracy a osobowością [4]. Założyli, że praca przez konkretne warunki jej wykonywania wyznacza zakres codziennych, powtarzających się doświadczeń. Doświadczenia te oddziałują na wartości, postawy i przeświadczenia, odnoszące się do pracy, te zaś, leżąc u podstaw samosterowności jako mechanizmu osobowości, decydują o tym, jak człowiek kształtuje swoje środowisko pracy, jak modyfikuje czynności zawodowe. Zatem można założyć, że zawodowa samosterowność w istotny sposób oddziałuje na wartości, postawy wobec pracy oraz przeświadczenia dotyczące własnych możliwości działania. Spostrzeganie i interpretacja własnego działania jest zarówno skutkiem minionych doświadczeń jak i przyczyną modyfikacji zamierzonych działań.

Podsumowując, ludzie wyszukują dla siebie takie zawody, lub tak modyfikują czynności wykonywane w pracy, by zawody bądź czynności harmonizowały z ich osobowością. Często ludzie w bardzo dużym stopniu identyfikują się z wykonywaną profesją. Nierzadko również bardzo dużo wysiłku wymagane jest od człowieka by udało mu się zdobyć i utrzymać określoną pracę, lub uczynić ją taką, by odpowiadała cechom jego osobowości. Natomiast utrata pracy, w której człowiek w pełni się realizuje może nieść ze sobą negatywne skutki dla

osobowości. A z taką sytuacją możemy mieć do czynienia w dobie pandemii koronawirusa, kiedy rytm i środowisko pracy są dalece zaburzone ze względu np. na pracę zdalną z domu, lub przestoje w różnego rodzaju przedsiębiorstwach. W jeszcze gorszych okolicznościach znalazły się osoby zatrudniane w zakładach pracy, którym np. poprzez zamknięcie granic, ograniczono rynki zbytu towarów lub usług, ponieważ zachodzi tam obawa masowych zwolnień. Dodatkowym czynnikiem generującym problemy z utrzymaniem zatrudnienia, jest nastawienie konsumentów poszczególnych towarów i usług. Ponieważ nawet te sektory gospodarki, z których już zdjęto obostrzenia, tj. hotele, restauracje czy salony kosmetyczne, mogą mieć problemy z funkcjonowaniem ze względu na strach swoich dotychczasowych klientów przed zakażeniem. Te i tym podobne przypadki pozwalają na prognozowanie nawet dwucyfrowego bezrobocia w skali kraju w najbliższym czasie. Informacja na ten temat podawana w mediach jest dodatkowym czynnikiem stresującym dla osób zagrożonym utratą pracy, co może powodować, wspomniane już wcześniej zagrożenia dla zdrowia psychicznego i negatywne zmiany w osobowości.

Osobowość

Osobowość w codziennym rozumowaniu można określić z jednej strony, jako umiejętność jednostki polegającą na nawiązywaniu poprawnych kontaktów społecznych, natomiast z drugiej, jako wrażenie, jakie jednostka wywiera na innych [3, s. 18]. Pojęcie osobowości jest zależne od przyjętej przez jego autora teorii osobowości. Do niedawna, pojęcie to było definiowane głównie przez psychologów. W przedstawionym przez Allporta przeglądzie literatury, można doszukać się około 50 różnych definicji tego pojęcia [1]. Można z nich wyróżnić dwa główne typy pojęciowe: biospołeczne i biofizyczne. Te pierwsze są dość bliskie powszechnemu rozumieniu osobowości i w uproszczeniu sprowadzają ją do tego, w jaki sposób reagują na nią inni ludzie. Z kolei definicje biofizyczne wskazują, że osobowość jest silnie osadzona w cechach lub własnościach jednostki [3, s. 18].

Osobowość stanowi zatem niezwykle dynamiczny i złożony system regulacji czynności ludzkich. Kształtuje się on w ciągu całego życia, choć przede wszystkim w dzieciństwie i młodości [9, s.61]. Regulacyjna rola struktur poznawczych zależna jest w dużej mierze od doświadczenia jednostkowego. Osobowość to system, którego istotną właściwością jest wymiana informacji z otoczeniem. „Motorem” zaś dynamiki osobowości jest ciągle redukowanie rozbieżności między swoją wizją świata idealnego a światem realnym [13]. Natomiast osobowość jako system, posiada funkcje, które odpowiadają za to, jak człowiek zachowa się w konkretnej sytuacji [9, s.61]. Z kolei u podstaw tych funkcji są określone kryteria preferencji, standardy rządzące ludzkimi dążeniami, czyli systemy wartości [14, s. 402-403].

Wielu badaczy tej problematyki zaznacza, że indywidualne systemy wartości ulegają zmianom, które zależą od zmian ogólnospołecznych w

otoczeniu, ale także uwarunkowane są cyklem życiowym człowieka, zmianami w konkretnych sytuacjach życiowych, pod wpływem nowych doświadczeń [6,7,10,11,12, s. 385-410]. Ponadto, systemy wartości zmieniają się również w wyniku zmian zadań i ról [17, s. 211-226.]. M. Kohn i C. Schooler w swojej pracy określają aspekty osobowości jako wartości, orientacje i sprawność poznawczą. To one składają się na wyobrażenia o świecie i o jednostce, które opisują sposób percepcji rzeczywistości i określenia stosunku jednostki wobec tej rzeczywistości [4, s. 21].

Niewątpliwie, jednym z czynników wpływających na osobowość człowieka jest jego postrzeganie samego siebie, co w dużej mierze jest uwarunkowane pozycją zawodową. Natomiast zagrożenie utraty pracy, a tym samym, określonej pozycji społecznej jest sytuacją mało komfortową i generującą pewne negatywne zjawiska w kondycji psychicznej osób tym dotkniętych, a z takimi okolicznościami będziemy mieli coraz więcej do czynienia w dobie pandemii.

Zdrowie publiczne

Rozważając znaczenie *zdrowia publicznego* w dobie pandemii koronawirusa, należy zacząć od przedstawienia definicji tego pojęcia. Znaczący przedmiot często odwołują się do terminu stworzonego w XX wieku przez Charlesa-Edwarda Amory Winslow'a, profesora Szkoły Medycznej Uniwersytetu Yale, który brzmi następująco: „Zdrowie publiczne to nauka i sztuka zapobiegania chorobom, wydłużania życia oraz promowania zdrowia fizycznego i sprawności poprzez zorganizowane wysiłki społeczeństwa mające na celu higienizację środowiska, zwalczanie zakażeń występujących w społecznościach, edukację jednostek odnośnie zasad higieny osobistej, organizację świadczeń lekarskich i pielęgniarskich mających na celu wczesną diagnozę oraz profilaktycznie ukierunkowane leczenie oraz rozwój mechanizmów społecznych, które zapewnią każdej jednostce w społeczeństwie standard życia właściwy dla utrzymania zdrowia”[15, s. 23-33]. Kilka lat po wydaniu publikacji zawierającej tą definicję, autor uzupełnił ją o „promowanie życia psychicznego” dodając do „promowania zdrowia fizycznego”[8, s.18]. Wskazując tym samym na to, jak duże znaczenie dla zdrowia publicznego ma również kondycja psychiczna jednostek. Ten aspekt wydaje się niezwykle ważny na przestrzeni ostatnich wydarzeń związanych z wprowadzeniem przez Światową Organizację Zdrowia pandemii koronawirusa. Z uwagi na to, że zakazy i obostrzenia stosowane wobec obywateli w poszczególnych krajach, w tym, w Polsce, mające na celu zapobieganie rozprzestrzeniania się pandemii, mogą mieć negatywne skutki dla zdrowia psychicznego.

Analizując przytoczoną definicję warto również zwrócić uwagę na sformułowanie: „zorganizowany wysiłek społeczeństwa”, Autor słusznie zauważa, że społeczeństwo jako całość musi być traktowane zarówno jako przedmiot, jak i podmiot działań w zakresie zdrowia publicznego [8, s.18]. W tym właśnie wymiarze wydaje się słuszne postrzeganie nauk społecznych jako tych, które mogą być przydatne w organizowaniu, przynajmniej w pewnym stopniu,

wymienianego wysiłku. Rola nauki nie sprowadza się jedynie do edukowania społeczeństwa, ale również do promowania i propagowania określonych postaw, wpływania na zachowania grup społecznych i organizacji. Obecnie, w dobie fake newsów, ważne jest również kładzenie nacisku na weryfikację źródeł pozyskiwanych informacji, zwłaszcza, że to często one mają wpływ na kształtowanie poglądów i tym samym, na przyjmowanie określonych postaw i zachowań w społeczeństwie.

Podobny punkt widzenia jest prezentowany przez Światową Organizację Zdrowia, która postrzega *zdrowie publiczne* jako: „Zorganizowany wysiłek społeczeństwa, przede wszystkim za pośrednictwem instytucji publicznych, podejmowany w celu poprawy, promowania, ochrony i przywracania zdrowia populacji w wyniku wspólnego działania. Obejmuje świadczenia takie jak analiza sytuacji zdrowotnej, nadzór epidemiologiczny, promocja zdrowia, zapobieganie, kontrola chorób zakaźnych, ochrona środowiska i warunków sanitarnych, przygotowanie do katastrof i reagowanie na nie, higiena i medycyna pracy (occupational health) i inne”[2, s. 17-18]. Stanowisko Światowej Organizacji Zdrowia również zakłada, że zdrowie publiczne jest w dużej mierze zależne od wysiłku społeczeństwa i jego działań.

Wymienione powyżej definicje *zdrowia publicznego* są swego rodzaju bazą do kolejnych rozważań w tym wymiarze, niemniej nie wydają się tracić na aktualności. Choć obecnie w związku z rozwojem nauki i technologii w dziedzinie medycyny wielu autorów zakłada, że właściwe jest tzw. *Nowe zdrowie publiczne* (NZP), czyli synteza klasycznego ujęcia zdrowia publicznego z tym wszystkim co niesie nowoczesność, a może być pomocne w działaniach na rzecz zdrowia publicznego. Według M. Wysockiego i M. Millera ten termin przedstawia się następująco: „*Nowe zdrowie publiczne* (NZP) jest nauką i kompleksowym postępowaniem zmierzającym do zachowania i umacniania zdrowia ludności w wymiarze makrospołecznym i lokalnym. Podstawą tego postępowania jest naukowe rozpoznawanie zdrowia i potrzeb zdrowotnych zbiorowości oraz inicjowanie i organizowanie skoordynowanych wysiłków instytucji rządowych, samorządowych i pozarządowych w celu osiągnięcia pożądaných standardów zdrowia. Cel ten uzyskuje się poprzez wdrażanie podstawowych funkcji zdrowia publicznego, a zwłaszcza przez kształtowanie nawyków zdrowego stylu życia, realizację programów promocji zdrowia, zapobieganie zakaźnym i niezakaźnym chorobom o znaczeniu społecznym, kontrolę czynników ekologicznych, tworzenie sprzyjających zdrowiu warunków społeczno-ekonomicznych oraz zapewnienie powszechnego i równego dostępu do opieki medycznej”[16, s. 506–511].

Nowe zdrowie publiczne stanowi zatem połączenie zdrowia publicznego rozumianego w sposób tradycyjny od jego zdefiniowania w XX wieku, oraz współczesnych osiągnięć nauki, które mogą mieć odniesienie do zdrowia i choroby, takich jak: medycyna kliniczna, ale również nauki społeczne, jak psychologia i socjologia, epidemiologia i demografia, ekonomia, zarządzanie i inne. [8 s.20]. Ponadto, ważnym czynnikiem, odgrywającym istotną rolę w

nowym zdrowiu publicznym, jest system zdrowotny i jego przemiany, jakie dokonały się na przestrzeni XX i XXI wieku. Nowe zdrowie publiczne może być postrzegane jako dyscyplina obejmująca „wszystko, co jest ważne dla zdrowia”[5].

Przedstawione powyżej definicje *zdrowia publicznego* i tzw. *nowego zdrowia publicznego* wskazują, że działania na rzecz utrzymania zdrowia publicznego muszą być działaniami kompleksowymi całego społeczeństwa. Społeczeństwo jest zarówno autorem tworzenia nowego zdrowia publicznego, jak i jego odbiorcą. Ważna jest również rola nauki, zwłaszcza w interdyscyplinarnym wymiarze, która pozwala na tworzenie nowoczesnych rozwiązań w odpowiedzi na dynamicznie zmieniający się świat, również w zakresie powstawania różnego rodzaju nowych chorób, np. obecnie COVID-19.

Podsumowanie

Pandemia koronawirusa w Polsce niesie ze sobą szereg negatywnych skutków w funkcjonowaniu zdrowia publicznego, zgodnie z jego ujęciem jako *nowego zdrowia publicznego*. Nie tylko bezpośrednie zagrożenie życia i zdrowia obywateli związane z zakażeniem, ale również, pogorszenie warunków społeczno-ekonomicznych, które przekładają się na obniżenie standardu życia a tym samym zdrowia. W omawianym przykładzie ma to głównie związek z pracą zawodową i przypisaną do niej określoną pozycją społeczną. Wykonywany zawód, zwłaszcza taki związany z prestiżem społecznym determinuje zarówno poglądy ekonomiczne i społeczne, wartości, cele życiowe jednostek, jak również postrzeganie siebie samego i otaczającej rzeczywistości. W tym ujęciu utrata zatrudnienia lub nawet obawa jego utraty wiąże się z negatywnymi zmianami w osobowości. Jednostki tym dotknięte, postrzegające siebie i relację z otoczeniem społecznym poprzez pryzmat wykonywanej pracy są narażone na zniżenie samooceny, pogłębienie złego nastroju, co może skutkować autoagresją, przemocą wobec innych. Natomiast ujęcie nowego zdrowia publicznego zakłada podjęcie wszechogarniającego społeczeństwo wysiłku w celu zapobieżenia tym negatywnym zjawiskom bądź ich zwalczania. Oznacza to, że zarówno instytucje państwowe jak i organizacje społeczne i ogólna mobilizacja społeczeństwa powinna w skoordynowany sposób przeciwdziałać takim zagrożeniom. Wydaje się, że instytucje państwowe powinny wspomagać przedsiębiorstwa, by nie dopuścić do zwolnień pracowników, lub wprowadzać takie działania, by jak najszybciej przywrócić ich na rynek pracy. Z kolei organizacje społeczne powinny zapewniać poczucie bezpieczeństwa oferując pomoc np. prawną osobom zagrożonym bezrobociem. Natomiast system zdrowotny powinien być otwarty i przygotowany na ewentualne schorzenia natury psychicznej w co najmniej równym stopniu, co natury fizycznej członków społeczeństwa. To w dużym stopniu uchroniłoby jednostki przed złym wpływem zaistniałych sytuacji na ich osobowość. Istotna jest w tym zakresie również rola interdyscyplinarnej nauki, która ma za zadanie nie tylko edukować społeczeństwo, ale również wspomagać rządzących w konstruowaniu jak najlepszych rozwiązań.

Literatura:

1. Allport G.W. (1937) *Personality: a psychological interpretation*, New York, Holt
2. Cianciara D., Wysocki M. J., *Zdrowie publiczne – nauka i sztuka poprawy zdrowia populacji oraz jakości życia ludzi* [w:] *Nie ma zdrowia bez badań w dziedzinie zdrowia publicznego*, red. D. Cianciara Warszawa, 2014, s. 17-18.
3. Hall C.S., Lindzey G., (1990) *Teorie osobowości*, Warszawa, PWN
4. Kohn, M. L., Schooler, C. (1986) *Praca a osobowość*, Warszawa: PWN
5. Leowski J., *Polityka zdrowotna a zdrowie publiczne. Ochrona zdrowia w gospodarce rynkowej*. CeDeWu, Warszawa, 2004
6. Obuchowski, K. (1990). *Kolektywizm - indywidualizm - ideologizm*. W: J. Reykowski, K. Skarżyńska, M. Ziołkowski (red.), *Orientacje społeczne jako element mentalności*. Poznań: Nakom.
7. Oleś, P. (1989). *Wartościowanie a osobowość*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
8. Opolski J., *Zdrowie publiczne – geneza, przedmiot i zakres. Wprowadzenie do zagadnienia* [w:] *Zdrowie publiczne. Wybrane zagadnienia*, tom I, red. J. Opolski, Warszawa 2011, s.18
9. Reykowski J., Kochańska G., (1980) *Szkice z teorii osobowości*, Warszawa, Wiedza Powszechna
10. Skarżyńska, K. (1991a). *Położenie jednostki w strukturze społecznej a akceptowane wartości*. W: X. Gliszczyńska (red.), *Psychologiczny model efektywności pracy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
11. Skarżyńska, K. (1991b). *Konformizm i samokierowanie jako wartości*. Warszawa: IP PAN.
12. Schwartz, S. H., Bardi, A. (1997). *Influences to adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe*. *Political Psychology*, 18, 385-410.
13. Terelak, J. F. (1993). *Psychologia pracy i bezrobocia*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.
14. Williams R. M., Jr. (1951, 1960) *American Society: A Sociological interpretation*, New York: Alfred Knopf
15. Winslow, C-E.A, *The untilled fields of public health. Science*, 1920, vol. 51 (1306); 23–33
16. Wysocki M., Miller M., *Paradygmat Lalonde’a, Światowa Organizacja Zdrowia i Nowe Zdrowie Publiczne, Przegl. Epidemiologiczny*, 2003; 57. (3): 506–511.
17. Zalewska, A. (1996). System wartościowania pracujących w zależności od wieku i reaktywności. *Przegląd Psychologiczny*, 39 (1/2) 211-226.
18. pulsmedycyny.pl/who-oglosilo-pandemie-covid-19-co-to-oznacza-984790, (dostęp: 1.06.2020)

ВТОРИННА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ.

Плескач Богдан Вадимович,

*канд. психол. наук, ст. наук. співроб.
лаб. консульт. психології та психотер.*

*Інституту психології імені
Г. С. Костюка НАПН України
pleskach.bogdan@gmail.com*

Мета роботи полягає у викладенні теоретичного підходу, який пояснює виникнення симптомів посттравматичного стресового розладу у внутрішньо переміщених осіб в результаті вторинної травматизації.

Вибірка представлено в роботі дослідження складає 12 внутрішньо переміщених осіб, які звернулись за психологічною допомогою. У всіх обстежених спостерігались виражені симптоми посттравматичного стресового розладу (в середньому, 84 бали за шкалою IES-R). При цьому, ці симптоми не пояснювались травматизацією, яка відбулась до переселення. Обстежені особи переїхали через страх загрози їх життю, який виник на основі інформаційної моделі. Після переселення на мирні території опитані отримували інформацію про жертви серед мирного населення, загиблих та поранених серед знайомих, втрату матеріальних цінностей. Під час короткочасних подорожей додому, на місце колишнього проживання, респонденти бачили наслідки військових дій, проте, не були безпосередніми свідками цих подій.

Тому, ми дійшли висновку, що травматизація, яка призвела до розладу, мала накопичувальний характер і в основному була отримана після переселення, була вторинною. У обстежених внутрішньо переміщених осіб спостерігались прояви описаного К. Обергом культурного шоку [6]. Зокрема, спостерігались: надмірна залежність від інших внутрішньо переміщених осіб (друзів та близьких); тривога з приводу взаємодії з місцевими мешканцями. Іншою проблемою, яка об'єднувала всіх обстежених, була складність в знаходженні своєї професійно-рольової позиції на новому місці проживання. Узагальнюючи, виявлені особливості можна віднести до соціокультурної стратегії сепарація за Дж. Беррі. Остання описується як потреба зберігати зв'язки з етнічною групою, при відсутній взаємодії з новим оточенням [5]. При цьому, можна допустити, що приймаюче населення сприймається внутрішньо переміщеною особою як таке, що здійснює сегрегацію, відносить особу не до своєї групи [5].

Описані особливості вкладаються в уявлення про дію дисоціативного механізму в травматичній ситуації. Так, Н. В. Тарабріна зазначає, що в перші моменти після травматичної події людина не може сприйняти цілісну картину, сенсорна та емоційна інформація не інтегрується

в існуючу систему особистої пам'яті та ідентичності, залишаються ізольованими, в подальшому травматична ситуація починає ігноруватись [3, с. 89]. Тобто, ми допускаємо, що, у окремих осіб, переселення було високо травматичним, через пов'язані з ним виклики, які необхідно було долати: задоволення базових потреб (житло, харчування, відновлення документів та отримання виплат), взаємодія з новим соціальним оточенням, входження в нові соціальні ролі, підтвердження або зміна кваліфікації тощо. Теоретизуючи, можна допустити, що в цих ситуаціях діяв інстинкт самозбереження, який був спрямований на захист цілісності уявлення про себе шляхом блокування нових взаємодій (кататонічна реакція у відповідь на катастрофічну подію за Г. Крістал) та посилення приналежності до осіб, які створюють ядро ідентичності. Згідно Г. Крістал, кататонічна реакція (оцінювання, прикидання мертвим) створює дефект, який унеможливує емоційне опрацювання та негативно впливає на подальше життя осіб, які пережили дію цього первинного психологічного захисту [2].

Аналіз представлених в літературі досліджень стосовно внутрішньо переміщених осіб в Україні дозволяє виділити травмування іншої природи. Так, С. С. Дембійський отримав дані, стосовно доброї соціально-психологічної адаптації більшості переселенців в 2018 році [1]. Проте, серед високо-адаптованих осіб спостерігається високий відсоток психологічного дистресу [1, с. 376]. Тобто, можна допустити, що сам процес адаптації був травматичним і його можна віднести до соціокультурної стратегії асиміляція за Дж. Беррі. Теоретизуючи, ми допускаємо, що інстинкт самозбереження, в подібних, випадках був спрямований на досягнення згуртованості та приналежності до нової соціальної групи, проявлявся як стадний інстинкт, та запускав загальний адаптаційний синдром (стрес). Високу травматизацію можна пояснити тим, що колишні аспекти ідентичності стали різко неприйнятними в новій ситуації, дисоціювались [4, с. 110].

Висновок. В роботі виділені два механізми вторинної травматизації внутрішньо переміщених осіб на основі форми прояву інстинкту самозбереження. Розглядаються дві групи переселенців, які мають різні шляхи травматизації. У першій групі, травматизація пов'язана з новою ситуацією в якій вони опиняються після переїзду, що викликає реакцію ігнорування нової ситуації, намагання зберегти свої цілісність через підтримку старих ідентифікацій. Теоретично показаний зв'язок цього виду травмування з дією соціокультурної стратегії сепарація. В другій групі травматизація пов'язується із спрямуванням інстинкту самозбереження на досягнення згуртованості з новою групою, що, через занадто високу раптовість, призводить до ушкодження аспектів колишньої ідентичності. Теоретично, показаний зв'язок цього виду травмування з соціокультурною стратегією асиміляція.

Список використаних джерел:

1. Дембійський С. С. Рівень психологічного дистресу як показник адаптованості внутрішньо переміщених осіб: динаміка змін (2016 – 2018 рр.). *Українське суспільство* :

моніторинг соціальних змін :зб. наук. праць. Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. Вип. 6 (20). – С. 372 – 378.

2. Кристал Г. Нарушение эмоционального развития при аадиктивном поведении. *Психология и лечение зависимого поведения* / Под ред. С. Даулинга. Москва: Независимая фирма «Класс». 2000. – С. 80 – 118.

3. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб : Питер. 2001. – 272 с.

4. Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург : Речь, 2002. – 416 с.

5. Berry J. W. (2007) Acculturation strategies and adaptation. In J. E. Lansford, K. Deater-Deckard, and M. H. Bornstein (Eds.), *Immigrant families in contemporary society*. Guilford Press. Pp. 69–82.

6. Oberg K. Cultural shock : adjustment to new cultural enviroment. *Practical anthropology*, 1960. No. 7. – Pp. 177 – 182.

RELACJE Z WOJNY PRUSKO-AUSTRIACKIEJ Z 1866 ROKU W CZASOPISMACH „TYGODNIK ILLUSTROWANY” I „SCHLESISCHE PROVINZIALBLÄTTER. NEUE FOLGE“

dr Południak Natalia

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3977-8111>

nataliapoludniak@outlook.com

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wydarzeń dotyczących wojny prusko-austriackiej zamieszczonych na łamach dwóch periodyków: polskojęzycznego „Tygodnika Ilustrowanego” wydawanego w Warszawie i niemieckiego miesięcznika „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge”, który ukazywał się w Breslau (Wrocław).

Wojna ta wybuchła w 1866 roku, trwała zaledwie kilka tygodni i zakończyła się zwycięstwem Prus. Aby zrozumieć przyczyny tego konfliktu należy cofnąć się dwa lata wcześniej, kiedy to Dania dążyła do aneksji księstw Szlezwiku i Holsztynu i Lauenburg/Elbe, które chociaż związane były z nią unią personalną należały do Związku Niemieckiego. Przyczyniło się to do wybuchu wojny, która trwała od 1 lutego do 30 września 1864 roku i zakończyła się klęską wojsk duńskich a zwycięstwem koalicji prusko-austriackiej [1]. W wyniku tych działań „przede wszystkim uległ osłabieniu prestiż Austrii, która zamiast stać na straży Związku Niemieckiego i jego porządku konstytucyjnego, uczestniczyła w aneksji jednego z jego członków. Premier Prus doskonale zdawał sobie sprawę z możliwości, jakie daje jego polityce zakończony właśnie konflikt. Doprowadził do, teoretycznie uczciwego, podziału zajętych księstw, które poddano pod administrację obydwu biorących udział w konflikcie państw. [...] Układ taki dawał Prusom odpowiednie zaplecze i zarazem doskonały pretekst do wojny z Austrią, która miała wybuchnąć w niecałe dwa lata później.” [1]. Po wygranej wojnie Prusy wzmocniły swoją pozycję w Związku Niemieckim. W chwili

wybuchu konfliktu zbrojnego w 1866 roku Austria była w bardzo niekorzystnej sytuacji. Nieustępliwość w sprawie Wenecji przyczyniła się do zawiązania sojuszu Włoch z Prusami. W rezultacie Austria musiała walczyć na dwa fronty, nie udało jej się bowiem pozyskać sojuszników wśród mocarstw europejskich [2, s. 61]. „Głównym teatrem wojny okazały się ziemie czeskie. Zgodnie z maksymą szefa sztabu generalnego gen. Helmutha von Moltke: osobno maszerować – razem uderzać, trzy armie pruskie spotkały się pod Sadową (Hradec Kralove), gdzie 3 lipca w wielkiej bitwie zwyciężyły armię austriacką. Zaraz po tym Bismarck zaczął dążyć do szybkiego zakończenia wojny, szło mu bowiem tylko o zwycięstwo, a nie o niszczenie czy upokorzenie Austrii. Już 26 lipca podpisano preliminaria pokojowe, a ostateczny traktat 23 sierpnia 1866 r. w Pradze.” [2, s. 62]. W czasie parady w Berlinie, jeden z przeciwników tejże wojny Gustav Mevissen zmienił swoje zdanie i stwierdził „Nie mogę zapomnieć wrażenia tej chwili. Nie jestem sługą Marsa; czuję się bardziej przywiązany do bogini piękna i matki gracji niż do potężnego boga wojny, jednak trofea sztuki wojennej wywarły magiczny wpływ na dziecię pokoju. Oczy bezwiednie skupiają się [...] na niekończących się szeregach ludzi, którzy sławią boga chwili – sukces.” [3, s. 475].

Relacje z przebiegu działań wojennych zamieszczone zostały między innymi w czasopiśmie „Tygodnik Illustrowany”, które ukazywało się w latach 1859–1939 i założone zostało przez warszawskiego drukarza i wydawcę Józefa Ungera. „Pierwszym i długoletnim redaktorem (1859–1886) był L. Jenike, znany tłumacz literatury niemieckiej, wytrawny dziennikarz i literat. Następnie pismo prowadził J. Wolff przy współudziale W. Korotyńskiego, później T. Czapskiego, od 1898 r. kierownikiem literackim był znany krytyk i historyk literatury I. Matuszewski. L. Jenike kierował „Tygodnikiem” przy pomocy wieloosobowego komitetu redakcyjnego, w skład którego wchodził m. in.: J. Bartoszewicz, W. L. Anczyc (sekretarz), K. W. Wójcicki, K. Kaszewski, W. Szymanowski, K. Beyer, J. F. Piwarski. Komitet, utrzymujący się do 1886 r. ulegał licznym zmianom, część osób odeszła, część zmarła; od (1860 r. weszli do komitetu: J. Chęciński i F. Faleński, później B. Grochowski, R. Zmorski, W. Maleszewski, F. H. Lewestam, K. Estreicher, E. Lubowski; w latach 70-tych dołączyła grupa „młodych”: S. Krzemiński, D. Henkiel, A. Betcikowski, W. Bogusławski, P. Chmielowski, W. Sabowski, S. M. Rzętkowski (sekretarz 1865–1885); wszyscy byli stałymi, długoletnimi współpracownikami „Tygodnika” [4, s. 963]. W periodyku ukazywało się bardzo wiele tekstów historycznych, politycznych, społeczno-kulturalnych i literackich. Był on bogato ilustrowany [4, s. 963]. „Pismo odegrało pionierską rolę na gruncie polskim w rozwoju ilustracji drzeworytniczej” [4, s. 963].

Pierwsza informacja dotycząca zatargu między Prusami i Austrią ukazała się w „Tygodniku Illustrowanym” numer 351 z dnia 16 czerwca 1866 roku. W rubryce *Przegląd polityki zagranicznej* nieznany autor nakreślił sytuację polityczną z dnia 15 czerwca i tak oto pisał „Jesteśmy więc w przeddniu wielkiej wojny i lada chwila telegramy doniosą o nastąpiłym pierwszym strzale.” [5, s.

Gdy ukazał się numer 351 działania wojenne już się rozpoczęły. W kolejnym numerze autor w swojej notatce z 22 czerwca informuje czytelnika o sytuacji na froncie. Pisał on, że „Od granic Szlązka aż do ostatnich krańców półwyspu włoskiego, wszędzie roją się zbrojne masy wojsk poruszających się we wszystkich kierunkach, gotujących się do ostatecznej rozprawy. Wojnę rozpoczęły Prusy. [...] Najazd rozpoczął się jednocześnie w trzech punktach: w nocy z dnia 15 na 16 b. m. generał Herwarth von Bittenfeld wtargnął do Saksonii pod Strehla i Würzen, – generał Manteuffel i Falkenstein do Hanoweru, – generał Beyer do Kasselu.” [6, s. 287]. Dalej autor przekazuje informację, że „Tygodniowy charakter naszego przeglądu i szczupłe ramy sprawozdań naszych nie pozwolą nam przedstawić czytelnikom szczegółowego obrazu działań, postaramy się wszakże wśród mnóstwa faktów wybierać to wszystko, co posłużyć może do ułożenia treściwego i dokładnego obrazu tak teatru wojny, jak i istotnego położenia stron walczących. Dopelnieniem poglądów będą ostatnie depesze, odbierane zwykle w ostatniej chwili.” [6, s. 287]. Wśród najważniejszych informacji pojawia się komunikat, że 18 czerwca Austriacy wkroczyli na Śląsk, i że tam należy spodziewać się pierwszej bitwy [6, s. 287]. „Tak więc rozpoczęła się w Niemczech wojna, której końca nikt przewidzieć nie jest w stanie, zdaje się tylko iż będzie krwawą, zaciętą [...]” [6, s. 287]. Autor w jednym miał rację, że była ona krwawa, i że zginęło w niej zarówno wiele pruskich, jak i austriackich żołnierzy, ale trwała ona jedynie 69 dni i zakończyła się zwycięstwem Prus. Wszystkie relacje zamieszczone w rubryce *Przegląd polityki zagranicznej w tymże periodyku* opierały się na informacjach zaczerpniętych z czasopisma „Schlesische Zeitung” wydawanego w Breslau i francuskiego „Journal des Débats”. W notatce z 29 czerwca zawarto relacje z wydarzeń w Czechach, Śląsku, Saksonii i na terenie Włoch [7, s. 299]. W kolejnym numerze „Tygodnika Ilustrowanego” ukazuje się informacja, że „Mordercze bitwy następują jedna po drugiej z tak przerażającą szybkością, rezultat ich tak niespodziany, iż najdoświadczeńsi dziennikarze nie mogą wyjść z podziwienia. A najprzód wbrew wszelkim przypuszczeniom, teatrem wojny są Czechy, a nie Szląsk, kędy skupione siły pruskie, obok tajemniczych ruchów austriackich, zdawały się przepowiadać miejsce stanowczych spotkań.” [8, s. 12]. Autor krytykuje taktykę wojenną Austriaków twierdząc, że „wódz [...] austriacki powinien był czuwać u stóp wąwozów i przy wychylaniu się pruskich kolumn z gór, bić je pojedynczo, a potem dopiero z całą siłą rzucić się na środek, złamać go, zgnieść i zakończyć kampanią lub przynajmniej świetnie odnieść zwycięstwo.” [8, s. 12]. Następny tekst został zilustrowany czarno-białymi portretami najważniejszych osób związanych z tą wojną. Przybliżono również ich sylwetki. I tak dowiadujemy się, że odpowiedzialnymi za cały ten konflikt byli: Wiktor Emanuel król włoski, arcyksiążę Albert naczelny wódz armii austriackiej we Włoszech, książę Fryderyk Karol Pruski, król pruski Wilhelm I, następca tronu pruskiego książę Fryderyk Wilhelm, i Ludwik von Benedek generał i naczelny dowódca armii północnej [9, s. 16-17]. 20 lipca autor informuje, że Prusacy idą na Wiedeń i

Austria przygotowuje się do zaciętej obrony. Kilkudniowe zawieszenie broni nie przyniosło zamierzonych rezultatów. Wojska pruskie skutecznie odpierały ataki armii austriackiej. Prusy dążyły bowiem do wykluczenia Austrii ze Związku Niemieckiego [10, s. 27]. Szczegółowo opisano główne bitwy mające miejsce na Śląsku i w Czechach. Pierwszą z nich była bitwa pod Oświęcimiem z dnia 27 czerwca, która zakończyła się sukcesem Austriaków. Nie miała ona jednak dużego wpływu na dalsze losy wojny [11, s. 28]. Z tonu wypowiedzi autora tekstu można wywnioskować, że był on zwolennikiem Austriaków. Relacja ta kończy się stwierdzeniem, że utarczka ta była „[...] godna uwagi nie tyle doniosłością skutków, ile mężną obroną garstki walecznych, przeciw trzykroć liczniejszemu przeciwnikom.” [11, s. 28]. W kolejnych dniach miała miejsce bitwa w Czechach pod Nachodem i Skalicami i obie zakończyły się porażką wojsk austriackich [12, s. 29-30]. Nawiązaniem do artykułu jest wiersz podpisany inicjałami L. J., przypuszczać można, że kryje się pod nim jeden z redaktorów „Tygodnika Illustrowanego” Ludwik Jenike.

Noc po bitwie pod Skalicami, (w Czechach)

Dalekiej burzy echa grzmia,
I ziemia śpi, i trupy śpią! –
Ciemno, głucho... chłodnem tchnieniem
Noc rozwiewa dzienny skwar
I grobowem już milczeniem
Uciszyła walki gwar.
Księżyc z za pobojuwiska
Blady snop promieni ciska.

Do piersi pierś, do trupa trup,
Poległych wspólny łączy grób!;

Wszystko co się w życiu waży,
Nienawiści szerząc plon,
Co rozdziela, co kojarzy, –
Ból i radość... przerwał zgon.
Dłonie wrogów u mogiły
W bratni uścisk się spoiły.

I będą spać, dopóki Bóg
Na sąd nie zwoła Swoich sług. –

Już zastygły serca mężne
W nieprzespanym śmierci śnie;
Zwyciężone i zwyciężne
Archaniola trąba zwie.
Ojczel! przez Twe zmiłowanie
Rzesza śpiących zmartwychwstanie... [13, s. 54].

Następnie opisano bitwę pod Sadową, która rozegrała się 3 lipca [14, s. 41-42]. Kolejna relacja dotyczy bitwy w lasu pod Benatkami i przedstawiana jest jako najkrwawszy epizod ostatniej kampanii. Jak opisuje ją anonimowy autor „Wkrótce cały las usłany został krwawym pokładem trupów i ranionych, a straty z obu stron były tak wielkie, że z pułku 27, liczącego 3, 000 żołnierzy i 90 oficerów przy wkroczeniu do lasu, wyszło zaledwie 400 ludzi bez szwanku.” [15, s. 54]. Jako ostatnią zrelacjonowano bitwę morską pod Lissą na morzu Adriatyckim, gdzie starły się flota austriacka i włoska, i z której zwycięsko wyszła Austria [16, s. 64-65].

Wszystkie te relacje z bitew zostały opatrzone drzeworytami autorstwa Juliusza Kossaka, znanego polskiego malarza specjalizującego się w malarstwie batalistycznym i ilustracjami przedstawiającymi żołnierzy austriackich, pruskich i włoskich bez podania jednak ich twórcy. „Tygodnik Illustrowany” informował również o dalszych działaniach wojennych, roszczeniach terytorialnych i majątkowych poszczególnych państw i zakończeniu wojny w 1866 roku.

W 1785 roku zaczął ukazywać się w Breslau miesięcznik „Schlesische Provinzialblätter”, jego wydawanie zakończyło się w grudniu 1849 roku. Od 1862 do 1875 roku Thomas Ölsner podjął się jego kontynuacji, zmieniając tytuł na „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge”. W ciągu roku ukazywały się dwa tomy, każdy zawierał 6 zeszytów. Poruszano na jego łamach tematy dotyczące Śląska. Autorami tekstów oprócz stałych redaktorów byli urzędnicy, proboszczowie, kantorzy czy też księgarze. Było to jedno z najbardziej poczytnych czasopism nie tylko na Śląsku, ale w całych Niemczech [17, s. 1-8] [18, s. 32]. Próżno szukać na kartach tego miesięcznika dokładnych relacji z przebiegu działań wojennych, tak jak to przedstawiano w „Tygodniku Illustrowanym”, co może dziwić, bo przecież miasto Breslau, gdzie czasopismo było wydawane należało do państwa Pruskiego. Odsyłano również, tak jak to czyniono w „Tygodniku Illustrowanym” czytelników do innego wrocławskiego czasopisma „Schlesische Zeitung”, które ukazywało się codziennie i na bieżąco przekazywało informacje na temat wojny. Sięgano również po wiadomości z innych regionalnych dzienników. Pierwsze krótkie informacje pojawiły się już w kwietniowym numerze w rubryce *Politische und tagesgeschichtliche Vorgänge*, czyli dwa miesiące przed wybuchem wojny. Sytuacja była tak napięta, że posądzano ludzi o szpiegostwo na rzecz Austrii, pilnowano granic, przygotowywano się do obrony twierdzy w Neise (Nysa), rezerwiści zostali powołani do budowania szańców w Cosel (Koźle, część miasta Kędzierzyn Koźle). Wśród żołnierzy pruskich rozdawano wydrukowane pieśni patriotyczne [19, s. 324]. W majowym numerze czytelnik dowiadywał się o kolejnych przygotowaniach do wojny. 5 i 6 Korpus Armii Poznania i Śląska stał w gotowości i czekał na rozkazy. Wiele sklepów, zakładów rzemieślniczych zostało zamkniętych ponieważ ich właściciele przygotowywani byli do uczestnictwa w wojnie [19, s. 381]. W powiatach grodkowskim i nyskim ludzie przekazywali sobie informację o prorocztwie Austriaków jakoby ich cesarz „w dzień Zielonych Świątek będzie jadł śniadanie w Kłodzku, obiad w Nysie a w drugi dzień

kolację spożyje w Berlinie.”¹ [19, s. 381]. W obawie przed Austriakami pewna dwudziestoosmioletnia kobieta, matka sześciorga dzieci popełniła samobójstwo. Tego typu przypadków było więcej [19, s. 382]. Już po wybuchu wojny na łamach czasopisma zdawano relacje z terenów objętych działaniami wojennymi. W Breslau utworzono szpitale przeznaczone dla żołnierzy zarówno pruskich, jak i austriackich. Jeden z takich lazaretów garnizonowych znajdował się w koszarach kirasjerów. W innych miastach lazarety tworzone w szkołach i innych budynkach. Po zwycięskiej bitwie pod Trutnowem, Nachodem i Skalicami wiele miast śląskich zostało oflagowanych i oświetlonych. Zwycięstwo Prus nad Austriakami było szczególnie świętowane na Śląsku, ponieważ obawiano się, że w razie wygranej Austrii ich region mógłby zostać oderwany od księstwa Prus.

Temat wojny prusko-austriackiej stał się bardzo popularny wśród pisarzy. Już w 1866 roku powstało wiele rozpraw naukowych, powieści, zbiorów pieśni i wierszy publikowanych w czasopismach lub jako odrębne publikacje o czym informowano między innymi w miesięczniku „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge” w rubryce *Literatur = und Kunstblatt i Literarischer Sammler*. I tak dowiadujemy się, że dwa kazania archidiacona seniora H. R. Dietricha, które zostały zaprezentowane wiernym w kościele podczas nabożeństwa 27 lipca w Breslau ukazały się wkrótce drukiem. Kazania te poświęcone były rannym żołnierzom, jak i ich rodzinom, i jak stwierdza autor przypominały o strasznym cierpieniu Ślązaków walczących w tej wojnie i z jaką odwagą walczyli oni w słusznej sprawie [19, s. 433]. W Hamburgu ukazała się powieść autorstwa Moritza Reichenbacha, której akcja rozgrywała się w czasie wojny o Szlezwik- Holsztyn [19, s. 434]. Wśród innych publikacji warto wymienić również książkę doktora Grob = Hoffingera *Geschichte des Jahres 1866* [19, s. 563], E. Rissela z Legnicy *Von Nachod bis Josephstadt* [19, s. 563], redaktora naczelnego czasopisma „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge” Thomasa Ölsnera *Hurrach! Preußische Zündnadel=Lieder. Im Tornister mitzunehmen* [19, s. 563] i polskojęzyczna autorstwa Franciszka Rostalskiego *Miecz Pruski, czyli sprawa o wojnie obecnej wierszami napisana* [19, s. 625]. Nie brakuje na łamach miesięcznika również pieśni i wierszy sławiących odwagę pruskich żołnierzy i nawiązujących do ich heroizmu. Najwięcej tego typu tekstów zamieszczono autorstwa Martina Elsnera von Gronow właściciela majątku ziemskiego w Kalinowitz (Kalinowice), który przyszedł na świat w 1817 roku w Gleiwitz (Gliwice). Potomkowie Elsnera „[...] Pochodzili ze starego czeskiego rodu szlacheckiego Howora. Po bitwie na Białej Górze w 1620 r. wywędrowali do Polski osiedlając się w Lesznie. W połowie XVIII wieku pojawili się na Górnym Śląsku, pełniąc tu odpowiedzialne funkcje w administracji państwowej” [20]. Ojciec Martina, Wilhelm początkowo był sędzią i syndykiem, „[...] Zwrot w jego życiu nastąpił w czasie wojny wyzwolenczej. Porzucił wtedy karierę urzędniczą i uczestniczył w wojnie z Napoleonem w stopniu kapitana. Gustav Freytag, znany pisarz urodzony w Kluczborku, uwiecznił go nawet w jednym ze swoich dzieł, w *Bilder aus der deutschen Vergangenheit*. Przedstawił w nim Wilhelma

1 (Przełożyła Natalia Południak).

Elsnera jako wzór patrioty. Wilhelm bowiem na własny koszt wyposażył czterech strzelców i udał się z nimi na wojnę z Napoleonem. W bitwie pod Waterloo został ranny. W 1818 r. kupił majątek ziemski w Kalinowicach i dodatkowo spory szmat ziemi w Dąbrówce w powiecie strzeleckim. [...] Po jego śmierci majątek przejął jego syn Martin [...]. W rodzinnym mieście uczęszczał do gimnazjum realnego, potem kształcił się w Berlinie, dokąd przeniosła się jego matka wraz z dziećmi uciekając przed szalejącą wówczas na Śląsku epidemią cholery. W Berlinie studiował też nauki przyrodnicze i prawo. Od 1841 r. u boku ojca w Kalinowicach zapoznawał się z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Po dwóch latach praktyki nabył majątek ziemski w Hajdukach Górnych koło Bytomia. Po śmierci ojca osiadł na stałe w Kalinowicach i poświęcił się prowadzeniu gospodarstwa. [...] 15 września 1852 r. został wyniesiony do pruskiego stanu szlacheckiego i od tej pory jego nazwisko brzmiało Elsner von Gronow. Zmarł 18 czerwca 1886 r. Pochowano go w zamkowym parku w Kalinowicach, w grobowcu rodzinnym” [20]. W czasie wojny prusko-austriackiej pełnił on funkcję kapitana Kompani Obrony Narodowej. Jego pieśń zatytułowana *Oberschlesisches Landwehr=Lied*, składa się z sześciu zwrotek i to ona rozdawana była między innymi w ulotkach dla żołnierzy przygotowujących się do wojny. Pierwsza zwrotka w tłumaczeniu brzmi:

„Chociaż jesteśmy już starymi chłopami,
Wysuszeni przez wiatr i słońce,
Jednak gdy należy bronić tronu,
Długo nie mazgaliśmy się,
Wzięliśmy łom w rękę,
Z wolą chronienia śląskiej ziemi”² [21, s. 392].

Autorami drugiej pieśni *Lied der Landes=Vertheidigung* są von Glasenapp i Martin Elsner. Oto część pierwszej zwrotki utrzymanej w patetycznym stylu

„[...] To jest narodu obrona,
To jest narodu honor.
Król zawołał i każdy, każdy przybył,
Choć z ciężkim sercem żegnał się”³ [22, s. 392].
W ostatniej zwrotce autorzy dodają innym animuszu
„[...] Z Bogiem, dla króla i ojczyzny
Odpieramy spór ręką w rękę”⁴ [22, s. 392].

Zakończenie wojny 1866 roku przyczyniło się do zmiany na mapie politycznej Europy. Doszło do zjednoczenia Niemiec a główną rolę w tym procesie odegrał późniejszy kanclerz Prus Otto von Bismarck. Austria została zmuszona do rozwiązania Związku Niemieckiego. W 1867 roku utworzono Związek Północnoniemiecki pod hegemonią Prus [23, s. 381-384].

2 (Przełożyła Natalia Potudniak).

3 (Przełożyła Natalia Potudniak).

4 (Przełożyła Natalia Potudniak).

Bibliografia

1. <https://historykon.pl/kalendarium-historyczne/1-lutego-1864-roku-rozpozczela-sie-wojna-koalycji-prusko-austriaczej-z-dania-okreslana-rowniez-mianem-wojny-dunskiej-1864-roku-badz-ii-wojny-o-szlczwik> [dostęp: 21.05.2020].
2. Wiesław Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 1996.
3. Christopher Clark, *Prusy powstanie i upadek 1600–1947*, przełożył z angielskiego Jan Szkudliński, Warszawa 2009.
4. Cecylia Gajkowska, „Tygodnik Ilustrowany”, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku* pod red. Józefa Bachórzea i Aliny Kowalczykowej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.
5. *Przegląd polityki zagranicznej*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 351 Warszawa, 16 czerwca 1866 r.
6. *Przegląd polityki zagranicznej*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 352 Warszawa, 23 czerwca 1866 r.
7. *Przegląd polityki zagranicznej*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 353 Warszawa, 30 czerwca 1866 r.
8. *Przegląd polityki zagranicznej*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 354 Warszawa, 7 lipca 1866 r.
9. *Główni działacze teraźniejszej wojny*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 355 Warszawa, 14 lipca 1866 r.
10. *Przegląd polityki zagranicznej*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 356 Warszawa, 21 lipca 1866 r.
11. *Utarczka pod Oświęcimem (na Szląsku austriackim) dnia 27 czerwca r. b.*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 356 Warszawa, 21 lipca 1866 r.
12. *Bitwy pod Nachodem i Skalicami (w Czechach) dnia 27 i 28 czerwca r. b.*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 356 Warszawa, 21 lipca 1866 r.
13. L. J., *Noc po bitwie pod Skalicami, (w Czechach)*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 358 Warszawa, 4 sierpnia 1866 r.
14. *Bitwa pod Sadową (w Czechach) dnia 3 lipca r. b.*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 357 Warszawa, 28 lipca 1866 r.
15. *Bój o lasek pod wsią Benatkami*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 358 Warszawa, 4 sierpnia 1866 r.
16. *Bitwa pod Lissą (na Adryatyku), dnia 18, 19 i 20 lipca r. b.*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 359 Warszawa, 11 sierpnia 1866 r.
17. Theodor Ölsner, *Zur Geschichte der „Provinzialblätter”*, „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge“ Fünfter Band, Breslau 1866.
18. Dr. Willy Klawitter, *Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. Zweiunddreißigster Band. Die Zeitungen und Zeitschriften Schlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1870 bezw. bis zur Gegenwart* herausgegeben vom Verein für Geschichte Schlesiens, Breslau 1950.
19. „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge“ Fünfter Band, Breslau 1866.
20. <https://nto.pl/dwaj-panowie-elsner-na-kalinowicach/ar/4554137> [dostęp 22.05.2020].
21. M. Elsner von Gronow, *Oberschlesisches Landwehr=Lied*, „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge“ Fünfter Band, Breslau 1866.
22. M. Elsner von Gronow, Glasenapp, *Lied der Landes=Vertheidigung*, „Schlesische Provinzialblätter. Neue Folge“ Fünfter Band, Breslau 1866.
23. Witold Jakóbczyk, *Wielkopruskie jednoczenie Niemiec 1866–1871*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia” Vol. XXXVII, 20, Sectio F, Lublin 1982.

WSPÓŁCZESNE PRZEJAWY ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH DZIECI I MŁODZIEŻY

Rozenbajgier Małgorzata

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

malgorzata.rozenbajgier@up.krakow.pl

Dzieci i młodzież podejmuje wiele różnorodnych zachowań ryzykownych. Działania te młodzi ludzie ujawniają zarówno poprzez środki masowego przekazu – głównie poprzez Internet jak również w zachowaniach w swoim środowisku. Ze względu na wielorakie zachowania ryzykowne podejmowane przez dzieci i młodzież w niniejszym opracowaniu zostaną przedstawione tylko wybrane ich aspekty.

„Zachowania ryzykowne” to różne zachowania podejmowane przez dzieci i młodzież, które zagrażają ich zdrowiu fizycznemu i psychicznemu jak również są sprzeczne z normami społecznymi[1].

Termin zachowania ryzykowne obejmuje swym zakresem znaczeniowym wszelkie zachowania niezgodne z normami społecznymi, które stanowią zagrożenie dla zdrowia fizycznego lub psychicznego, a także prawidłowego rozwoju jednostki. Katalog zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży jest otwarty i ciągle aktualizowany w związku z pojawianiem się nowych zagrożeń oraz zachowań dysfunkcyjnych w miarę rozwoju cywilizacyjnego [2].

W literaturze przedmiotu do zachowań ryzykownych podejmowanych przez młodzież najczęściej zalicza się:

- palenie tytoniu,
- picie systematyczne alkoholu, upijanie się,
- używanie narkotyków, leków psychoaktywnych,
- przedwczesną aktywność seksualną,
- zachowania agresywne, stosowanie przemocy,
- drobne przestępstwa, czyny chuligańskie, wandalizm,
- zaniebdywanie obowiązków szkolnych, wagary,
- ucieczki z domu [3].

Badacze tej problematyki podkreślają że, pojedyncze przypadki podejmowania zachowań ryzykownych przez dzieci i młodzież są zjawiskiem często spotykanym i można je określić jako zachowania charakterystyczne dla tego okresu rozwoju młodego człowieka, ponieważ wielu młodych ludzi po pierwszych próbach takich zachowań nie podejmuje więcej tego typu aktywności. Występują jednak takie przypadki w których jedno zachowanie ryzykowne zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia innych zachowań niekorzystnych dla zdrowia i rozwoju młodego człowieka, np. picie alkoholu sprzyjać może zachowaniom agresywnym, wczesnej aktywności seksualnej, występowaniu problemów w szkole [4].

W sytuacjach, w których dzieci i młodzież nie może zaspokajać swoich potrzeb w sposób konwencjonalny, podejmuje zachowanie ryzykowne. Przyczyny, dla których dzieci i młodzież zaczyna podejmować takie działania, mogą być spowodowane interakcją czynników indywidualnych, środowiskowych, rodzinnych, związanych z grupą rówieśniczą i szkołą. W obrębie każdej grupy czynników wyróżnić można te, które zwiększają ryzyko podejmowania zachowań problemowych, oraz te, które często pomimo występowania w środowisku młodych ludzi wielu czynników ryzyka chronią ich przed podejmowaniem takich zachowań [4], [5].

Dzieci i młodzież podejmują różnorakie zachowania ryzykowne online, to znaczy „takie działania podejmowane przez młodych ludzi online, które są zagrażające dla nich lub innych osób” [6].

Specyfika Internetu, a zwłaszcza jego anonimowość, eksterytorialność, globalność i powszechność dostępu powoduje, że jest on nie tylko środowiskiem skłaniającym do podejmowania swoistych zachowań ryzykownych, ale także doskonałym miejscem dla rozwoju wszelkiej przestępczości, której ofiarami mogą paść młodzi ludzie [7], [5].

Ryzykowne zachowania dzieci i młodzieży online mogą przyjmować różne formy i są to:

- udostępnianie swoich danych lub zdjęć w Internecie w sposób publicznie widoczny,
- podawanie nieznajomym swoich danych w Internecie,
- nawiązywanie kontaktu przez Internet z nieznajomymi – zawieranie znajomości w Internecie,
- dodawanie do list kontaktów lub książek adresowych osób nieznajomych lub poznanych w Internecie,
- spotykanie się w świecie rzeczywistym z osobami poznanymi w Internecie,
- angażowanie się w rozmowy na tematy związane z seksem przez Internet,
- eksperymentowanie z internetową tożsamością – udawanie kogoś, kim nie jest się w rzeczywistości,
- nękanie innych w Internecie, zamieszczanie obraźliwych komentarzy lub wpisów [za:5].

Tabela 1. Klasyfikacja zagrożeń online

Typ zagrożenia	Treść (zawartość)	Kontakt	Zachowanie
Agresja	Przemoc/ okrucieństwo /sceny drastyczne	Doznawanie dręczenia /znęcania się/ agresywności /napastliwości ze strony innych	Dręczenie/złośliwe zachowanie/ napastliwość (cyberagresja)
Seks	Pornografia	Doświadczenie bycia uwiedzionym (grooming)	Seksting
Wartości	Rasizm/ nienawiść	Perswazja ideologiczna	Samouszkodzenia
Komercyjne	Marketing/ perswazja	Nadużycia prywatności/ wykorzystanie danych osobistych	Ściąganie filmów, dokumentów, hazard online

Źródło: Livingstone, Haddon, Goerzig i Ólafsson, 2010) za: Kirwil, L. (2011). Polskie dzieci

W ogólnopolskich badaniach koordynowanych przez NASK „Nastolatki 3.0” i przeprowadzonych przez Fundację Pedagogium we współpracy z Ośrodkiem Sondaży Społecznych „Opinia” we wrześniu 2016 roku przedstawiono skalę problemu. Spośród dzieci i młodzieży zapytanych o kwestię stosowanych przez nie ustawień profilowych na portalach społecznościowych, aż 21,9% odpowiedziało, że nie dostrzega potrzeby ograniczania dostępu do swoich danych osobowych i informacji umieszczonych na profilach portali społecznościowych. Podkreślić należy, że na nieograniczenie swojej prywatności w sposób świadomy decyduje się 5,2% całej próby badawczej. Inne ryzykowne zachowania, polegające na bezpośrednim spotkaniu z osobą dorosłą spotkaną w Internecie, deklaruje natomiast 23,1% respondentów [8].

Z przeprowadzonych badań w ramach projektu „Wiktyimizacja Dzieci i Młodzieży w 2009 i 2010 roku przeprowadzonych przez internetową agencję badawczą Gemius Polska na zlecenie Fundacji Dzieci Niczyje (aktualnie Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, FDDS) wynika, że 7% ankietowanych w ciągu roku poprzedzającego badanie zawarło w Internecie znajomość, w wyniku której próbowano wykorzystać ich do celów seksualnych [9].

W badaniach dzieci i młodzieży przeprowadzonych przez L. Kirwil okazało się, że w całej polskiej badanej próbie eksperymentuje z własnym wiekiem online, podając w portalu społecznościowym wiek inny niż rzeczywisty, tylko 3,2% spośród 708 badanych w wieku 11-16 lat. Więcej badanych eksperymentuje z tożsamością online, udając, że jest inną osobą niż rzeczywistość: 16,1% dzieci w całej badanej próbie (18,2% średnio w UE). Ale więcej – aż 38,1% spośród 805 - polskich dzieci w wieku 11-16 lat i znacznie więcej, bo 49,4% średnio w UE) „czuje się bardziej sobą online” niż w kontaktach bezpośrednich z innymi ludźmi [10].

Obecnie zauważa się występowanie agresji elektronicznej, zwanej także cyberprzemocą lub cyberbulingiem. Definiowana jest jako przemoc dokonywana za pomocą urządzeń elektrycznych, technologii komunikacyjnych i informacyjnych, wykorzystująca różne elementy Internetu, np. pocztę elektroniczną, komunikatory, czaty, serwisy społecznościowe [11].

Badania przeprowadzone przez I. Gołębiewską wykazują, że wśród badanych internautów w wieku 12–17 lat 47% osób doświadczyło wulgarnego wyzywania za pomocą technologii komunikacyjnych, 21% badanych spotkało się z poniżaniem, ośmieszaniem oraz upokarzaniem, 16% internautów spotkało straszenie i szantażowanie za pomocą urządzeń komunikacyjnych, 60% było fotografowanych lub nagrywanych wbrew swojej woli. Cyberprzemoc dotyka tak wiele osób, ponieważ sprawca najpierw podejmuje działania, a dopiero po długim czasie poddaje je refleksji i ocenie lub też nie lub traktuje to jako żart. Żłudne poczucie anonimowości sprawcy często zachęca do coraz okrutniejszych

sposobów agresji elektronicznej [12], [13].

Inną formą negatywnych zachowań jest agresja zarówno psychiczna jak i fizyczna. Badania dowodzą, że wśród różnych form agresji uczniowie dostrzegają w swoim środowisku najczęściej agresję słowną: wyśmiewanie, przezywanie, odtrącanie, używanie przykrych poniżających przezwisk, zachęcanie do agresji, przeklinanie, przezywanie innych osób z użyciem wulgarnych słów, oraz agresję fizyczną przejawiająca się poprzez niszczenie mienia, poszturchiwanie, popychanie, uderzanie [14].

Alkohol jest najpopularniejszą substancją psychoaktywną używaną przez polską młodzież. Spośród napojów alkoholowych badana młodzież najczęściej sięgała po piwo, wódkę i wino. Średnio, analizując wyniki badań przeprowadzonych w latach 2008, 2010, zauważono, że trzech na czterech uczniów pije piwo i częściej sięgają po nie uczniowie niż uczennice [15].

Jednym z popularnych zachowań ryzykownych młodych ludzi jest sięganie po różnorodne środki psychoaktywne. Nie wszystkie substancje odurzające uzależniają, to wszystkie stwarzają bezpośrednie zagrożenie dla zdrowia, a nawet życia człowieka a zwłaszcza dla dzieci i młodzieży. Odurzanie się polskiej młodzieży nazywane jest przez specjalistów zjawiskiem politoksykomanii i jest rozumiane jako wielość oraz różnorodność zażywanych środków toksycznych [16].

J. Sierosławski stwierdza w oparciu o badania ankietowe przeprowadzone dla potrzeb Europejskiego Programu Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD), że najczęstszym narkotykiem, po który sięga młodzież, jest marihuana i haszysz. 24,3% badanych uczniów klas trzecich gimnazjum oraz 37,3% uczniów klas drugich ponadgimnazjalnych próbowało tego narkotyku przynajmniej raz w życiu. Na drugim miejscu znalazły się leki uspokajające, bez zaleceń lekarza, które zażywało przynajmniej raz 15,5% uczniów klas trzecich gimnazjum oraz 16, 8% uczniów klas drugich ponadgimnazjalnych. Wśród uczniów klas trzecich gimnazjum na trzecim miejscu znalazły się substancje wziewne, za pomocą których odurzało się 8,7% badanych, natomiast na czwartym miejscu – amfetamina, zażywana przez 4,6% uczniów gimnazjum [17].

Badani uczniowie szkół ponadgimnazjalnych jako trzecią substancję w kolejności, po którą sięgają, wskazali amfetaminę 8,3%, a na czwartym miejscu – substancje wziewne, z którymi eksperymentowało 5,6% badanych. Grupa uczniów starszych posiada doświadczenia z większą ilością zróżnicowanych środków. Poza wyżej wymienionymi przynajmniej 3% badanych próbowało: ecstasy (5%), LSD (3,9%), kokainę (3,9%), grzyby halucynogenne (3,5%), sterydy anaboliczne (3,2%). Zauważono występowanie korelacji pomiędzy sięganiem po substancje narkotykowe a płcią. Dziewczęta częściej niż chłopcy sięgają po leki uspokajające bez recepty, natomiast chłopcy częściej od swoich koleżanek eksperymentują z większą liczbą substancji (mieli oni do czynienia prawie z wszystkimi badanymi substancjami). Pojawienie się dopalaczy na polskiej scenie narkotykowej spowodowało, że wśród uczniów klas trzecich gimnazjum choć raz dopalaczy próbowało 10,5% oraz 15,8% uczniów klasy

drugiej szkoły ponadgimnazjalnej [18].

Kolejne ryzykowne zachowania ujawniane przez młodych ludzi to samookaleczanie się czyli „akt bezpośredniej autodestruktywności, w którym jednostka zmierza do wyrządzenia sobie natychmiastowej szkody, a objektem ataku staje się jej własne ciało, przy czym jej działanie pozbawione jest zamiaru samobójczego” [19]. Do najczęściej występujących form samookaleczeń należy: nacinanie skóry ramion, dłoni, nóg, twarzy czy piersi, poparzenia wodą, parą wodną lub substancjami chemicznymi, zadawanie sobie ciosów, obijanie się o ściany, drapanie, nakłuwanie, gryzienie czy wrywanie włosów. W ostatnim czasie coraz powszechniejsze staje się tzw. „dziarganie się” żyłką, czyli zadawanie sobie ran ciętych za pomocą żyłki, głównie na rękach i nogach [20]. Częste okaleczanie własnego ciała może także prowadzić do uzależnienia od samouszkodzeń [21].

Zachowaniem ryzykownym również niebezpiecznym dla zdrowia i ujawnianym głównie przez dziewczęta, jest nadmierne opalanie się. Słońce i lampy solarne to źródła potencjalnie szkodliwego promieniowania ultrafioletowego. Dzieli się ono na: promieniowanie typu A, które niszczy włókna elastyczne i kolagenowe, naczynia włosowate i powoduje zaburzenia ukrwienia skóry oraz promieniowanie typu B, które wywołuje czerwoną opaleniznę, rumieniec [22]. Najnowsze badania ukazują, że 90% nowotworów skóry powstało na skutek nadmiernego opalania się. Najniebezpieczniejszym z nich jest czerniak, czyli złośliwy nowotwór powstający w obrębie pieprzyków [23]. Warto nadmienić, że od opalania można się również uzależnić. Zjawisko to określane jest w literaturze przedmiotu jako tanoreksja.

Istotnym współcześnie zachowaniem ryzykownym młodzieży jest problem nadwagi prowadzący do otyłości. Raport International Obesity Task Force (IOTF) wskazuje, że 155 mln dzieci w wieku szkolnym na całym świecie ma nadwagę lub jest otyłych. Pośród nich około 50 mln to jest w wieku 5-17 lat, a 22 mln – poniżej 5 lat (por. Obuchowicz, 2005). Również badania przeprowadzone przez Y. Wang, C. Monteiro i B.M. Popkin, które przywołują M. Weber-Zimmermann, K. Ciechanowska, J. Szymańska i M. Łukowicz [24]. (2009, s. 429) wskazują na dynamizację problemu otyłości i nadwagi wśród dzieci i młodzieży. Według danych raportu UNICEF, w ciągu ostatniej dekady w Polsce liczba dzieci z nadwagą podwoiła się [25]. Szacuje się, że około 80% otyłych nastolatków w wieku dorosłym również będzie otyłymi. Implikacji otyłości jest bardzo wiele.

Kolejnym zachowaniem ryzykownym jest jadłowstręt psychiczny, czyli anorexia nervosa charakteryzuje się celową utratą masy ciała lub też brakiem oczekiwanego wzrostu masy ciała w okresie rozwoju dziecka. Bardzo ważne jest, że w każdym przypadku diagnozę stawia lekarz, ponieważ zarówno utrata masy ciała jak i odmowa przyjmowania pokarmów mogą być objawami innych zaburzeń zarówno somatycznych jak i psychicznych. Dopiero po wykluczeniu tych innych przyczyn chudnięcia (jak np. choroby przewodu pokarmowego, problemy endokrynologiczne, czy np. choroby nowotworowe) możemy prowadzić diagnozę w kierunku potwierdzenia bądź wykluczenia zaburzeń

odżywiania się [26].

Inne niebezpieczne zachowania ryzykowne to seksting polegający na przesyłaniu treści o charakterze erotycznym, głównie swoich nagich lub półnagich zdjęć, z pomocą Internetu i telefonu komórkowego. „Fundacja Dzieci Niczyje” przeprowadziła badania w grupie 503 nastolatków w wieku 15-19 lat, w których 45% deklaruje, że przynajmniej niektórzy ich znajomi przesyłają takie wiadomości a 34% deklaruje, że choć raz w życiu otrzymała wiadomość tego typu. Natomiast 11% deklaruje, że sam wysłał taką wiadomość ze swoim zdjęciem bądź filmem. Tylko 1% osób spośród tych, którzy wysłali zdjęcia, zadeklarowało, że spotkały ich z tego powodu coś przykrego.

Innymi zachowaniami ryzykownymi występującymi u młodych ludzi są zachowania seksualne, a więc aktywności seksualne. Do tego typu zachowań można zaliczyć: wczesną inicjację seksualną, zwłaszcza bez zabezpieczeń i z przypadkowymi partnerami; zabawy erotyczne, takie jak: „słoneczko”, „wymiękasz”, „rozbierany poker” czy „butelka”, w trakcie których dochodzi do współżycia seksualnego, w tym także seksu zbiorowego; sponsoring, czyli podejmowanie kontaktów seksualnych za określone korzyści materialne oraz tzw. bug chasing, czyli „poszukiwanie nosicieli wirusa HIV, określanych mianem gift givers – dawców daru i dobrowolne odbywanie z nimi stosunków seksualnych, celem zainfekowania wirusem własnego organizmu przez osoby dysponujące pełną wiedzą dotyczącą bezpiecznego seksu, AIDS i innych chorób przenoszonych drogą płciową”[27],[28].

Z analizy literatury oraz licznych badań wynika, że dzieci i młodzież podejmuje wielorakie zachowania ryzykowne zarówno w Internecie jak i w rzeczywistości. Podejmowane działania są szkodliwe dla zdrowia młodych ludzi, dlatego istotne jest podejmowanie czynności profilaktycznych, zarówno w charakterze informacyjnym jak i wspierającym. Zaangażowanie wielu środowisk i osób, ich współpraca i współdziałanie przyczyni się do poprawy obecnej sytuacji.

WSPÓLCZESNE PRZEJAWY ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH DZIECI I MŁODZIEŻY

Słowa kluczowe: zachowania ryzykowne, Internet, środowisko życia, zdrowie, dzieci, młodzież

Streszczenie

Dzieci i młodzież podejmują różnorodne zachowania ryzykowne. Działania te ujawniają w Internecie oraz środowisku ich życia. W Internecie dzieci i młodzież często podejmują aktywność na portalach społecznościowych, ujawniają informacje o sobie, zawierają znajomości oraz ujawniają agresję. W środowisku życia zachowania te obejmują agresje, nadużywanie alkoholu i innych środków psychoaktywnych a także samookaleczanie się, nadmierne opalanie i zaburzenia odżywiania. Zachowania ryzykowne są szkodliwe dla zdrowia.

CONTEMPORARY MANIFESTATIONS RISK BEHAVIOR OF CHILDREN AND YOUTH

Keywords: risky behavior, Internet, living environment, health, children, youth

Summary

Children and young people undertake various risky behaviors. They reveal these activities on the Internet and the environment of their lives. On the Internet, children and young people often take up activities on social networks, reveal information about themselves, make friends and reveal aggression. In the living environment, these behaviors include aggression, abuse of alcohol and other psychoactive substances as well as self-mutilation, excessive tanning and eating disorders. Risky behaviors are harmful to health.

Bibliografia

- [1]. Jessor R., Turbin M. S., Costa F. M., Protective factors in adolescent health behavior, „Journal of Personality and Social Psychology” 1998, t. 75, nr 3, s. 923–933.
- [2]. Klonowska, I. (2016). Psychopedagogiczne i kryminologiczne aspekty zachowań ryzykownych młodzieży. Resocjalizacja polska, 11/2016, 84–85.
- [3]. Dzielska A., Kowalewska A., Zachowania ryzykowne młodzieży – współczesne podejście do problemu, Studia BAS, Nr 2(38) 2014, s. 139–168.
- [4]. Loeber R., Farrington D., P., Stouthamer-Loeber M., et al., Multiple risk factors for multiproblem boys: Co-occurrence of delinquency, substance use, attention deficit, conduct problems, physical aggression, covert behavior, depressed mood, and shy/withdrawn behavior [w:] New perspective on adolescents risk behavior, R. Jessor (ed.), Cambridge University Press, 1998, s. 90–149.
- [5]. Dąbrowska, M., Wpływ zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży on-line na ryzyko wiktymizacji zjawiskiem groomingu. Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 15(4), 2016, s. 126–137.
- [6]. Pyżalski, J., Rodzina i szkoła a przeciwdziałanie zaangażowaniu młodych ludzi w ryzykowne zachowania online. Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2013, 12(1), 99–109.
- [7]. Adamski, A., Karnoprawna ochrona dziecka w sieci Internet. Prokuratura i Prawo, 2003, 9, 59–75.
- [8]. NASK (2016). Nastolatki 3.0. Wybrane wyniki ogólnopolskiego badania uczniów w szkołach., <http://akademia.nask.pl/badania/RAPORT%20-%20Nastolatki%203.0%20%20wybrane%20wyniki%20badania%20C5%84%20og%20C3%B3lpolskich.pdf>. [dostęp 30.05.2020].
- [9]. Sajkowska, M., Doświadczenia wiktymizacyjne młodych Polaków – raport z badań. Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2011, 10(2), 77–98.
- [10]. Kirwil, L. (2011). Polskie dzieci w Internecie. Zagrożenia i bezpieczeństwo - część 2. Częściowy raport z badań EU Kids Online II przeprowadzonych wśród dzieci w wieku 9-16 lat i ich rodziców. Warszawa: SWPS – EU Kids Online – PL.
- [11]. Pilarska P., Agresja i przemoc, „Psychologia w Szkole” 2012, nr 2, s. 61–67.
- [12]. [12]. Gołębiewska I., Cyberprzemoc – zagrożenie dla młodego pokolenia, „Wychowawca” 2010, nr 7–8, s. 12–15.
- [13]. Zającka B, Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika 23, 2014, 309–319.
- [14]. Jędrzejek-Geister A., Agresywna młodzież, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2011, nr 3, s. 30–34.
- [15]. Malczewski M., Polska młodzież a papierosy i alkohol, „Remedium” 2011, nr 5, s. 26–27.
- [16]. Jędrzejko M., A. Kowalewska, Narkomania – wybrane pojęcia i definicje, [w:] Narkomania, spojrzenie wielowymiarowe, red. M. Jędrzejko, Pułtusk– Warszawa, 2009, s. 40.
- [17]. Sierosławski J., Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2011, Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach ESPAD, Warszawa 2011, s. 40.
- [18]. Zającka B, Zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika 23, 2014, 309–319.
- [19]. Wycisk J. Okaleczanie ciała: wybrane uwarunkowania psychologiczne. Poznań:

Bogucki Wydawnictwo Naukowe; 2004.

[20] Babiker G. Arnold L. Autoagresja. Mowa zranionego ciała. przeł. M. Polaszewska-Nicke. Gdańsk: GWP; 2003.

[21] Wycisk J. Ziółkowska B. Młodzież przeciwko sobie. Zaburzenia odżywiania i samouszkodzenia. Jak pomóc nastolatkom w szkole, Warszawa: Difin; 2010.

[22] Kozera P. Uzależnieni opaleni. Charaktery 2008; 7: 70-74.

[23] <http://www.narkotyki.pl/nietypowe-uzaleznienia/tanoreksja>.

[24] Weber-Zimmermann M., Ciecchanowska K., Szymańska J., Łukowicz M. (2009). Otyłość u dzieci – problemem zdrowotnym i społecznym. [W:] A. Czajkowska, W. Otwinowski (red.), Edukacyjne zagrożenia i wyzwania młodego pokolenia. Poznań.

[25] Obuchowicz A. (2005). Epidemiologia nadwagi i otyłości – narastającego problemu zdrowotnego w populacji dzieci i młodzieży. „Endokrynologia, Otyłość i Zaburzenia Przemiany Materii”, 1 (3), s. 9-12.

[26] Seksting wśród polskiej młodzieży. Wyniki badania ilościowego, Fundacja Dzieci Niczyje, 2014, s. 1-16.

[27] Lubelska A. Ryzykowne zachowania seksualne i „bug chasing” w kontekście zagrożenia HIV/AIDS. Pedagogika Społeczna 2010; 2: 137-158.

[28] Baranowska A., S., Zachowania ryzykowne młodzieży = Risky behaviors of teenagers. Journal of Education, Health and Sport. 2016;6(6):517-530. eISSN 2391-8306. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.56418> <http://ojs.ukw.edu.pl/index.php/johs/article/view/3639>

ГУАМ І ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (2016-2020 РР): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС

*Сергеєва Анна Олександрівна,
аспірантка Київського національного університету імені Тараса
Шевченка
a.sergeieva@gmail.com*

*Науковий керівник –
Заслужений працівник освіти України
к. іст. н., доц. В.Г. Ціватий*

Інституціональна історія – це один із перспективних напрямів сучасної історичної науки. Наукова школа інституціональної історії сформована на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка і презентована, перш за все, такими відомими науковцями як: В.Г. Ціватий, І.К. Патриляк, О.П. Машевський, В.П. Капелюшний, Б.І. Гуменюк, Н.В. Терес, Н.Л. Яковенко та ін.

Інституціональна історія міжнародних організацій і регіональних організацій у новому поліцентричному (багатополюсному) світі ХХІ століття набуває особливої актуальності [1, с. 26-29]. У зазначеному контексті посилюється інтерес і до історії тих організацій, до складу

яких входить Україна, так зокрема – ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ)[2]. ГУАМ, незважаючи на тривалий період інституціоналізації з його завершенням у 2006 році, залишається ще нерозіграною картою. Особливий інтерес у науковців сучасному етапі викликає інституціональна історія окремих держав та їх роль і місце в міжнародних організаціях в історичній ретроспективі, зокрема держав пострадянського простору (держав колишнього СРСР).

ГУАМ як партнерство, за умов спільності цілей її членів, схожості та рівноправності рівнів розвитку учасників, а також підтримки з боку міжнародних демократичних центрів сили (інституцій) – це та можливість, відмова від якої суперечила б здоровому політичному глузду, інтересам Азербайджану та його практиці уникнення непоправних кроків[3].

Метою даної статті є розгляд передумов створення ОДЕР-ГУАМ, цілей і завдань, зокрема тих, що мала перед собою Азербайджанська Республіка, та її позиція стосовно ключових напрямів інституціонального співробітництва.

ГУАМ, серед іншого, створювалася з метою, щоб її учасники, завдяки взаємному співробітництву, ставали ближчими до Європейського Союзу та НАТО. Азербайджан завжди проявляв зацікавленість у розширенні зв'язків з міжнародними організаціями (інституціями) і окремими державами. Окремими пунктами порядку денного, завдяки наявності в Азербайджані запасів нафти та газу, а також проляганню нафтопроводів її територією, завжди були як енергетичне, так і оборонне співробітництво (зокрема питання захисту її нафтопроводів, яке не знайшло підтримки й інших членів ГУАМ).

Азербайджан у свій час намагався використати новостворену організацію (інституцію) для посилення власної позиції на міжнародній арені, яка була послаблена інформаційною блокадою та міжнародною ізоляцією в питаннях окупації частини власної території Вірменією. Також серед устремлінь були пошуки альтернативних шляхів доставки своїх енергоресурсів на світові ринки. Каспійська нафта вбачалася найкращим інструментом для геоеконімічного виведення Середньої Азії та Закавказзя на світові ринки, дистанціювання їх від Росії та ліквідації можливості пострадянської імперської реінтеграції[4, с. 288]. Грузія та Молдова чи не основною ціллю вбачали відновлення власної територіальної цілісності, що були порушені внаслідок сепаратистських рухів в Абхазії, Південній Осетії та Придністров'ї. Україна у свою чергу, проявляла максимальну зацікавленість у послабленні власної політичної, економічної та енергетичної залежності від Російської Федерації, шукала підтримки у вирішенні цих та інших поточних питань. Однак всі чотири країни були об'єднані головною метою – бажанням посилення власного суверенітету та входу до європейського простору безпеки під егідою демократичних цінностей.

Для Азербайджану рішення про приєднання до ініціативи створення

ГУАМ було непростим, особливо зважаючи на триваючі, на той час, переговори щодо будівництва основного трубопроводу для транспортування азербайджанської нафти з берегів Каспійського моря на світові ринки. Економічна залежність від Москви, внутрішньополітична напруга та ряд інших питань робили вибір участі в ГУАМ надзвичайно важким рішенням.

Діяльність організації певним чином активізувалася на початку третього тисячоліття, з його новими загрозами та правилами гри. Зрозуміло, що внутрішньополітичні ситуації в країнах членах безумовно впливали на їх позиції та рівень активності в зовнішньополітичних угрупованнях. Однак, характерним для Азербайджану є певна стабільність у своїй позиції та рівні активності в межах ГУАМ, у той час як, наприклад Грузія та Україна, зайняли проактивніші позиції після революцій, що в них відбулися[5].

У період 2016-2020 рр., як і часто до цього, Баку демонстрував готовність до співробітництва в будь-якому форматі. Зокрема, у силу зацікавленості саме в енергетичній складовій співробітництва, Азербайджан всіляко демонструє готовність брати участь у всіх вигідних проектах, що дають змогу налагодити співробітництво по всіх напрямках. Азербайджан має очевидні можливості і переваги для проведення такої політики. По-перше, це географічне положення, яке дає можливість участі в транспортуванні і логістиці вуглеводнів Каспійського моря. Тут також не можна не відзначити позиції країни на Закавказзі, що надавало їй можливість розбудовувати відносини з Туреччиною при збереженні і навіть поглибленні зв'язків із Москвою.

На даний момент, Азербайджан головує в трьох міжнародних організаціях – Тюркській раді, Русі неприєднання та ОДЕР-ГУАМ [6]. І це є яскравим прикладом виваженої зовнішньої політики і дипломатії держави, яка розглядає інтеграційні об'єднання як площадки для досягнення власних інституціональних цілей. Така виважена позиція Азербайджану, коли він готовий до співробітництва у будь-якому форматі, є тим козирем, якого не має Україна. Звичайно тут на руку зіграла і незмінність влади, яку чинний президент «успадкував» від свого батька, який керував державною майже 30 років. У будь-якому випадку, ми зважаємо на факти. Для того, щоб стати ключовим близькосхідним хабом у всіх розуміннях цього слова, необхідно бути дійсно нейтральним, «своїм» для багатьох. І це, активний нейтралітет, те, що до сих пір Азербайджану відмінно вдається. Чого тільки коштує участь в Русі неприєднання. З іншого боку, діяльність ГУАМ не завжди можна назвати політично нейтральною, у зв'язку із чим, формат участі в ньому повинен бути обережно зважений.

Наразі ГУАМ намагаються трансформувати в економічну структуру (економічну інституцію), мета якої – організація зони вільної торгівлі між Грузією, Україною, Азербайджаном і Молдовою, тому вона може бути цікава для Азербайджану тим, що країна отримує можливість стати практично ексклюзивним постачальником енергоресурсів з прикаспійського регіону для інших країн-членів ГУАМ. Азербайджан має необхідну для цього

інфраструктуру. Це тільки посилить позиції держави в регіоні, а значить і її політичний вплив. Іншим країнам прикаспійського регіону, у першу чергу Туркменістану і Ірану, це теж може бути цікаво, так як вони отримують для себе нові ринки збуту, і саме Азербайджан може виступити адвокатом інтересів цих держав, тим самим посилюючи свою інституціональну позицію як в межах ГУАМ так у відносинах із цими країнами.

2017 рік дав новий погляд на питання створення ЗВТ в рамках ГУАМ, коли вперше з 2008 року відбулося засідання ГУАМ високого рівня[7], на якому і були озвучені наміри по зміні фокусу у напрямку економічного співробітництва. Однак варто відмітити, що Азербайджан значно поступається Україні, Грузії та Молдові в питаннях торгово-економічної інтеграції, адже він єдиний з-поміж країн-членів не є членом а ні СОТ, а ні учасником режиму вільної торгівлі з ЄС [8, с. 601-606]. У той же час, оскільки ГУАМ від політичної платформи в області регіональної безпеки все більше тяжіє до фокусу на економічних питаннях, Азербайджан вбачає в цьому можливість для реалізації власного потенціалу, що не в останню чергу пов'язаний з масштабними проектами. Це і введення в експлуатацію залізничного сполучення Баку–Тбілісі–Карс та також активна участь у розв'язку Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (ТТМ) [9].

Принагідно варто відмітити, що головування України в ГУАМ у 2019 році змінилося на головування Азербайджану у 2020 році. На цей же період припадає визначення його країною-координатором робочих груп ГУАМ з кібербезпеки та транспорту. Зважаючи на певне пожвавлення діяльності в межах ГУАМ, головування та координацію у групі, що становить першочерговий інтерес для Баку, можна очікувати активізації діяльності по напрямках, які для нього становлять інтерес[1, с. 26-29; 10].

Отже, ОДЕР – ГУАМ це організація з досить тривалою інституціональною історією. Озираючись назад і дивлячись на певну зміну пріоритетів, перефокусування зусиль та ре-пріоритетизацію цілей організації з переходом головування до наступного члена, стає зрозумілим, що пошук консолідуючої осі ще триває. Триває пошук одного напрямку, який би об'єднав навколо себе усіх її членів. Зрозуміло, що акценти в Грузії, Україні, Молдові та Азербайджану трохи різні, хоча задекларовані цінності та устремління схожі. Однак, як показує час, для продукування дійсно відчутних результатів, цього недостатньо.

У цьому контексті, хочеться ще раз відмітити вдалу практику Азербайджану до балансування, активного нейтралітету та реалізації дипломатії «на кінчиках пальців». Зважаючи на це, видається вірогідним, що саме Азербайджан може стати об'єднуючою інституціональною силою, якою Україні поки стати не вдається. Є над чим замислитись...

Література:

1. Ціватий В. Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд XXI століття: (інституційний контекст) // Зовнішні справи. – 2014. – № 8. – С. 26-29.

2. Газета «Сегодня» /<https://www.segodnya.ua/politics/ukraina-ne-pojdet-v-odkb-199152.html> Дата входження: 01.06.2020.
3. Collins English Dictionary /<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/global-village> Дата входження: 31.05.2020.
4. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство: монография. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
5. Радіо Свобода /<https://www.radiosvoboda.org/a/930831.html> Дата входження: 31.05.2020.
6. ОДЕР – ГУАМ /<https://guam-organization.org/> Дата входження: 02.06.2020.
7. КМУ /<https://www.kmu.gov.ua/news/249850240> Дата входження: 29.05.2020.
8. Вітман К.М. Інтеграційні процеси на пострадянському просторі як продовження дезінтеграції СРСР // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 601-606.
9. Chekalenko L.D. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V. G. Tsviatyi. – Kyiv, 2016.
10. Азербайджан кризь призму минулого й сьогодення: збірник наукових статей / упор. О.Р. Купчик. – Київ – Ніжин, 2020 – 122с.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В США

*Слободянюк Олена Михайлівна,
кандидат педагогічних наук
докторант Інституту вищої освіти
НАПН України
lenaslobodianuk1970@gmail.com*

На саміті лідерів Європейських держав (листопад 2017 р.) відбулося обговорення політики у сфері освіти та культури задля оптимального використання їхнього потенціалу для сталого розвитку економіки, підвищення соціальних стандартів. Предметом обговорення стало Звернення Європейської комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів «Зміцнення європейської ідентичності через освіту та культуру», яке ґрунтувалося на виокремленні чотирьох напрямів освітньої політики. Одним із них таких напрямів визначено «інвестиції в людей та їх освіту», оскільки саме освіта і культура мають пріоритетну роль у поширенні спільних цінностей, з-поміж яких «свобода, демократія, рівність, повага до верховенства права, прав людини та гідності є фундаментальними цінностями, на яких ґрунтується Європейський Союз» [7, р. 9].

Політика підтримки високих етичних стандартів в освіті та підвищення її якості консолідує держави, що входять до єдиного Європейського простору вищої освіти та забезпечує впровадження стратегії їх розвитку

в глобальному вимірі. У процесі модернізації вітчизняної вищої освіти особливої уваги заслуговує процес імплементації фундаментальних цінностей академічної доброчесності як інструменту підвищення якості освіти та формування нової академічної культури, заснованої на повазі до усіх учасників освітнього процесу та відповідальності за результати навчальної діяльності та наукові дослідження.

Проблема академічної доброчесності актуалізувалася в освітньому середовищі України з початку 90-их ХХ ст. (В. Ромакін, В. Хмарський, А. Цокур, Т. Ярошенко). Проте в США, як в одній з країн-лідерів освіти, академічна доброчесність (а точніше недотримання академічної доброчесності) як тема дослідження знаходиться в центрі уваги науковців з початку 1960-х років ХХ ст. В. Боуерс (W. Bowers) в 1964 році опитав 5 422 студентів з 99 американських коледжів щодо дотримання академічної доброчесності. Половина респондентів зізналися в тому, що вони допускають обман/шахрайство в навчанні. Через тридцять років В. Боуерс (W. Bowers), об'єднавшись з Д. МакКейбом (D. McCabe) [4] повторили дослідження задля порівняння результатів. Науковці не виявили загального зростання недоброчесних практик, до яких вдаються студенти, але зафіксували зростання кількості неприпустимої співпраці при виконанні письмових завдань. Саме Д. МакКейб (D. McCabe) ініціював створення Центру академічної доброчесності (пізніше перейменованого в Міжнародний центр академічної доброчесності, The International Center for Academic Integrity, далі – ICAI), команда якого в 1999 році оприлюднила «Фундаментальні цінності академічної доброчесності». ICAI визначає академічну доброчесність як дотримання шести засадничих цінностей: чесності, довіри, справедливості, поваги та відповідальності, мужності та переконує: «діяти, сповідуючи їх, навіть зіткнувшись із труднощами, формують істинні підвалини академічного середовища і освітніх інституцій. Без них діяльність, яку ми здійснюємо у межах нашої компетенції як викладачі, студенти чи дослідники, втрачає свою вартість, а її ефективність викликає сумніви» [2, с.16]. Отже, американські науковці при розробці та запровадженні політики академічної доброчесності опираються в ціннісному складову.

Професор Д. МакКейб (D. McCabe) проводив системні емпіричні дослідження (впродовж 1992–2016 рр.) та констатував, що більше, ніж 75% студентів коледжів під час навчання принаймні раз вдаються до обману. Несподіваними були результати, отримані проектом «Студенти: хто є хто?» (Who's Who Among High School Students): 80% сумлінних студентів із високим рівнем успішності також списували. Крім того, саме ці студенти зазначили, що списування – звична справа, а більше половини опитуваних взагалі не вважають списування порушенням правил. Д. МакКейб (D. McCabe) і Л. Тревіно (L. Trevino) в статті «Що ми знаємо про списування в коледжах: Тенденції, досліджені в часі та нещодавня динаміка» (1996) зробили висновок про те, що «клімат або культура академічної доброчесності,

виявлена в університеті, може бути найважливішим детермінантом рівня нечесної поведінки студентів у цьому університеті» [1, с. 4]. На думку Д. МакКейба (D. McCabe), дотримання академічної доброчесності на пряму залежить від внутрішньої мотивації студентів до навчання, а визначальну роль у формуванні культури академічної доброчесності має відіграти Кодекс честі. Цей документ містить норми поведінки членів академічної спільноти та регламентує процедуру розгляду випадків порушення згаданих норм. Цілком поділяють підхід науковця Г. Павела [6], Л. Тревіно [5], К. Баттерфілд [5] (G. Pavela, L. Trevino, K. Butterfield).

«... коли ми нарешті визнаємо, що доброчесність не є перш за все питанням поведінки студентів, а питанням якості викладання і навчання, ми зможемо рухатися вперед до освітнього середовища, в якому обман є винятком, а доброчесність – нормою», – впевнена Т. Галлант (T. Gallant), авторка праці «Академічна доброчесність у двадцять першому столітті: імператив викладання та навчання» [3]. Вона стала авторкою якісно нової стратегії просування ідей академічної доброчесності, яка полягає в осучасненні підходів до викладання та навчання. Т. Галлант (T. Gallant) змістила акцент з питання: «як завадити студентам обманювати» на «створення навчально-орієнтованого середовища, поліпшення викладання, посилення інституційної підтримки викладання та навчання, зменшення інституційних обмежень у викладанні і навчанні» [3]. Т. Галлант (T. Gallant) пропонує стратегічні фрейми для створення атмосфери доброчесності у академічній аудиторії: спілкування про доброчесність, створення простору для доброчесності, впровадження доброчесності в навчальний план і використання прикладів чітінгу/шахраювання як навчального елементу. Вона послідовно відстоює ідею «м'якого примушування» до чесного навчання студентів та формування сприятливого освітнього середовища, що має нульову толерантність до обману/шахрайства.

Таким чином, дослідження реалізації політики академічної доброчесності в США (на інституційному рівні) засвідчують обрання стратегії формування академічної культури на основі запровадження Кодексів честі та осучаснення методів викладання, з метою розвитку внутрішньої мотивації до навчання та відповідальності за освітні результати студентів.

Використана література:

1. Принципова боротьба за академічну доброчесність – думка професорів Центру академічної доброчесності. URL: <https://ntb.pstu.edu/images/files/kodeks.pdf>.
2. Фундаментальні цінності академічної доброчесності. URL: <https://saiup.org.ua/resursy/fundamentalni-tsinnosti-akademichnoyi-dobrochesnosti-ukrayinskyj-pereklad/>.
3. Тріша Г. Академічна доброчесність: питання поведінки студентів чи якості викладання? URL: <http://osvita.ua/vnz/akadem-dobrochesnist/63999/>.
4. McCabe D., Bowers W. The relationship between student cheating and college fraternity or sorority membership. URL: <https://apexadventurealliance.com/wp-content/uploads/2014/10/jsarp.2009.46.4.5043.pdf#page=25>.
5. McCabe D., Treviño L., Butterfield K. Cheating in Academic Institutions: A

Decade of Research. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/45483763/Cheating_in_Academic_Institutions_A_Deca20160509-18037-dup4ny.pdf?1462810834=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DCheating_in_Academic_Institutions_A_Deca.pdf&Expires=1591100806&Signature=gnFHeshoIvCgLTyH4qTFy7koUEJS7CwLDCm1oEDciymyggFYLvCjQOhdSV-Wahs9sS2pLkLzctF34a5OKx_2XO-aDPATxpMaSzpuLT69d5ao831PGnq19tD-8jrXubR Pv55PyOucUzShLosrbC2XJEQesfKntJvHOWFDFMC5K4tRe7U3N051QQEISIMNfemUAbm536NRlQd8jomfubcoouo0zEuJotW5HC1ZArtlcn0eYB18M32qL0UOqgpxQQOfyp6DHqOYCzM V2CzDe6iBqi54V3AcRpzEmn7cbtFkqrZIZjGGfj7uO8VRH8-2t0~c_v4Y-xzkoSkw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

6. Pavela G. Applying the Power of Association on Campus: A Model Code of Academic Integrity. URL: https://www.academicintegrity.org/wp-content/uploads/2018/02/model_code.pdf

7. Strengthening European Identity through Education and Culture. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0673&from=EN>

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ, КУЛЬТУРНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ АКАДЕМІЇ)

Слуцький Ярослав Сергійович

кандидат педагогічних наук

завідувач навчально-методичним кабінетом

Донбаського державного коледжу технологій та управління

yaroslav.slutskiy.mail@gmail.com

Розвиток процесу інтернаціоналізації освіти призводить до необхідності проведення адаптаційних заходів з іноземними студентами, що є частиною структурованої системи соціально-педагогічного супроводу, що включає підготовку у трьох основних напрямках, а саме лінгвістичному, культурному та психологічному. Вітчизняні заклади вищої освіти також впроваджують та модернізують підготовчий елемент адаптаційного процесу, приклад якого має бути прикладом для тих ЗВО, що не достатньо впровадили сучасні методи супроводу у свою освітню діяльність.

Одним з прикладів ефективної адаптаційної діяльності закладу освіти вважаємо діяльність з соціально-педагогічної підтримки іноземних студентів у Полтавській державній аграрній академії, на базі якої діє Центр міжнародної освіти. Підготовчий процес триває протягом 10 місяців з наявністю обов'язкових дисциплін: українська мова, країнознавство, основи інформатики і обчислювальної техніки. Основними завданнями Центру визначено [2]: проведення систематизації знань, отриманих студентами на етапі середньої освіти у своїх країнах і, якщо потрібно, підвищення цього рівня до необхідних показників освітньої системи України; навчання української мови на рівні, що є достатнім для проведення академічного

процесу як на першому, так і на наступних курсах закладу вищої освіти, що має враховувати вивчення необхідного лексичного мінімуму, а також професійної термінології, в залежності від обраного напрямку навчання.

У свою чергу, організаційно-виховна робота в академії полягає у формуванні соціокультурних навичок особистості, які б дозволяли виконувати активну діяльність соціального плану, а також сприяли саморозвитку. Метою таких заходів є підвищення ефективності адаптаційної підготовки, яка б дозволила пристосуватися до нових соціокультурних умов приймаючої країни; а також рівня міжкультурної взаємодії між іноземними і місцевими студентами, та безпосередньо самими іноземними студентами, які також є представниками різних країн і культурних груп.

Що стосовно виховних заходів, вони включають в себе спеціалізовано-спрямовані вечори, наприклад «Давайте познайомимось!», «Конкурс знавців української мови», а також організацію екскурсій в краєзнавчі музеї, містом, до музею українського гончарства (у с. Опішне) тощо [4]. Важливою особливістю виховної роботи в академії є проведення анкетування іноземних студентів на початку навчального року з питань їх умінь та талантів, на основі чого вибудовується соціокультурно-виховна діяльність на навчальний рік. Вважаємо, що такий вид діагностики є важливим компонентом, що надає додаткову інформацію про іноземних студентів викладачам/консультантам. Більше того, виявлення потенційних учасників соціокультурних заходів дозволить більш ефективно організувати підготовчий процес до проведення різних заходів [5].

Зазначимо, що роль консультанта в академії виконує куратор академічної групи, який надає допомогу у різних організаційних та виховних напрямках. Таким чином, адаптаційно-виховна робота проводиться з використанням діагностичних компонентів, а також передбачає участь іноземних студентів у заходах презентаційного характеру, що дозволяють представити свою культуру і свої здібності студентам приймаючої країни. Крім того, проводяться культурно-спрямовані екскурсії, які дозволяють ознайомити іноземних громадян з особливостями українського етносу та сприяють вибудовуванню зв'язків для проведення ефективної міжкультурної діяльності.

Варто також зазначити, що центр підготовки іноземних громадян проводить наукову роботу, за результатами якої можна робити висновки щодо ефективності проведеної виховної, а також організаційно-адаптаційної роботи. Так, наприклад, у 2015 році була проведена всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Навчання іноземних студентів в Україні: традиції, реалії, перспективи» [3], у рамках якої були виявлені проблемні моменти та перспективні напрацювання в питанні освітнього процесу іноземних студентів.

У Полтавській державній аграрній академії також надається психологічна підтримка іноземним студентам, організовує яку Психологічна служба навчального закладу, основними напрямками діяльності якої

визначено [1]:

- проведення діагностичних заходів з виявлення рівня соціальної та психологічної адаптації студентів академії (напрямок соціально-педагогічної та психологічної діагностики Плану роботи психологічної служби закладу);

- профілактична робота, що сприяє запобіганню ситуацій проблемного характеру, пов'язаних з комунікаційною взаємодією, що особливо актуально при міжкультурному спілкуванні (прикладом може служити захід «Булінг у закладах вищої освіти: Проблематика, заходи із профілактики та попередження»);

- виконання корекційних дій з надання підтримки учасникам освітнього процесу, що допоможе виправити помилки у вибудованій міжособистісній діяльності та якісно поліпшити контакт між представниками різних культур (прикладом є тренінги з вдосконалення особистісних якостей студента, підвищення мотиваційного рівня, розвиток навичок комунікативної взаємодії);

- прогностична підтримка, спрямована на практичне застосування моделей, що забезпечують ефективну міжкультурну діяльність особистості та академічної групи в різних ситуаціях, а також визначення перспектив для подальшого розвитку внутрішньогрупових міжособистісних відносин (шляхом проведення індивідуально-спрямованих консультацій з питань відносин міжособистісного характеру);

- надання реабілітаційної підтримки студентам, які перебувають у кризовій ситуації або мають досвід її негативного прояву (у такому випадку, психологічний вплив зовнішніх факторів може позначитися на академічній та соціальній діяльності, тому психологічна підтримка з даного напрямку є важливою складовою успішного освітнього процесу (прикладом є консультації щодо ситуацій кризового характеру)).

Таким чином, адаптаційна підготовка іноземних студентів у Полтавській державній аграрній академії будується на розвитку компетенцій мовного, соціокультурного та психологічного спрямування. Отже, соціально-педагогічний супровід закладу освіти відповідає світовим нормам підготовки студентів, які є представниками інших мовно-культурних груп. Для цього, Центр міжнародної освіти проводить заходи, спрямовані як на пряму (адаптація іноземних студентів до культури приймаючої країни), так і зворотню акультурацію (адаптація студентів приймаючої країни до культурних особливостей іноземних студентів). У свою чергу, Психологічна служба ЗВО спрямовує свою діяльність на діагностику, профілактику, коригування та реабілітацію особистостей, які, перебуваючи у незнайомому середовищі, підпадають під негативний вплив культурного шоку.

Список використаних джерел:

1. Вектори діяльності психологічної служби ПДАА / Полтавська державна аграрна академія. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/content/vektory-diyalnosti>.

2. Навчальний процес центру підготовки іноземних громадян / Полтавська державна аграрна академія. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/content/navchalnyu-proces-centru-pidgotovky-inozemnyh-gromadyan>.

3. Навчання іноземних студентів в Україні: традиції, реалії, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Полтава, 20 лист. 2015 р. Полтава: Вид-во ПДАА, 2015. 276 с.

4. Організаційно-виховна робота ЦППГ / Полтавська державна аграрна академія. URL:<https://www.pdaa.edu.ua/content/organizaciyno-vuhovna-robota-srig>.

5. Факультет підготовки іноземних громадян / Полтавська державна аграрна академія. URL:https://www.youtube.com/watch?time_continue=85&v=0kJ1cNV_39g&feature=embtitle.

THE IDEA OF SMART CITIES IN THE PROCESS OF INCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Smorczevska-Mickiewicz Bożena
University of Szczecin
doctoral student
bozibuzi@wp.pl

Introduction

Crises in many areas of life and progressing urbanization affect the relations between processes, phenomena and elements which shape the city. They affect infrastructure, systems and services on the one hand, and society and the environment on the other, generating the need for innovation, sustainable development or the development of Smart Sustainable Cities (SSC). Smart Cities integrate digital, human and physical systems into urban architecture. Sustainable development, understood as a harmonious development of social, economic and environmental conditions, aims to ensure the improvement of the quality of life with care for future generations. In the name of the idea of intergenerational responsibility, it cares for the past, present and future. It must be remembered that since 2007 more than half of the world's population lives in cities and this share is expected to increase to 60 percent by 2030. Cities and metropolitan areas are the driving force of economic growth – they account for about 60 percent of world GDP [1, p. 1].

Planning and design plays an important role in solving urban problems by improving „(...) connections between people and places, movement and the urban form, nature and the built fabric” [2, p. 380]. The development of smart cities requires the effective integration of IT systems, connections and human resources in developed areas to ensure a sustainable, prosperous and inclusive future for its inhabitants.

People with disabilities are a particular group of city dwellers. The scientific goal of the article is to discuss the idea of smart cities in the process of

integrating people with disabilities. The hypothesis that sustainable development influences the process of integration of people with disabilities has been put forward. The value of the article is an attempt to bring the issues closer and indicate the directions of development of Smart Cities without social exclusion due to health condition or existing disability. The research method used in the article is a secondary analysis of statistical data. The publication is based on statistical data, foreign and domestic literature.

The city and its inhabitants

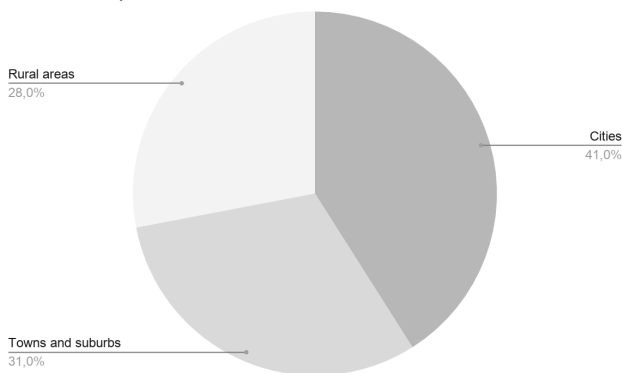
Definitions describing the city emphasize the urban, social and identity aspects of the city. The author of the article adopts A. Wallis' definition that „city is a complex system consisting of two autonomous urban and social subsystems that are organically linked, that cooperate on the bases of feedbacks” [3, p. 79].

The spatial structure of the city and its inhabitants can be compared to a complex system. Each successive generation lives at an increasingly rapid pace, therefore cities are also subject to increasingly rapid transformation processes due to a high rate of emigration, loss of competitiveness, degradation of urban space and the environment [4, pp. 59–60].

The current world population of 7.3 billion is expected to reach 8.5 billion by 2030, 9.7 billion in 2050 and 11.2 billion in 2100 [5, p. 1].

Europe is one of the most urbanized continents in the world. Cities are the key to the sustainable development of the European Union. Cities are centres of creativity and innovation and have the capacity to take advantage of technological innovations in the process of developing urban subsystems. Cities are the key to sustainable development in the European Union. They are places where problems arise on the one hand, and ideas on how to overcome them on the other. More than $\frac{2}{3}$ of Europe's population lives in urban areas and their number is constantly increasing, as shown in Figure 1 below.

Figure 1. Cities, towns and suburbs in EU

Source: Own elaboration based on Nabielek, K., Hamers, D., Evers, D., (2016), Cities in Europe Facts and figures on cities and urban areas, p. 12.

Urban areas (dened as cities, towns and suburbs), provide home to 72% of the EU—28 population; 41% live in cities and 31% in towns and suburbs. Over the past 50 years, the urban population has continued to increase. However, the strongest growth occurred in towns and suburbs. Unlike urban growth, the rural population showed a steady decline throughout the past decade. The share of people living in rural areas dropped from 35% in 1960 to 28% in 2010. In Poland, out of 37.9 million people, 13.6 million live in cities[6, p. 12].

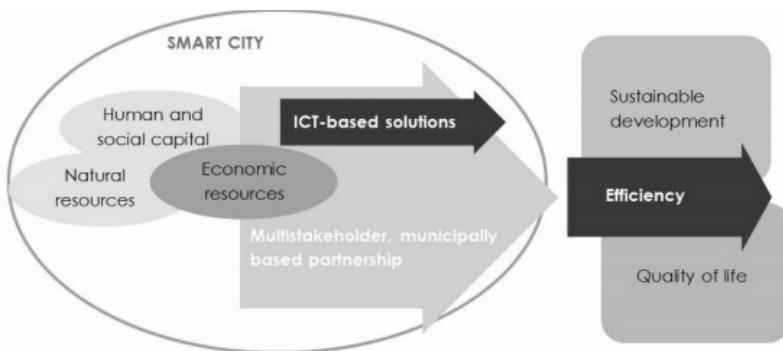
Cities are the engines of the economy. Metropolitan regions contain 59% of the EU population, but they hold 62% of its jobs and represent 67% of GDP. The concentration of people, capital and business opportunities means that cities are more productive than other places [6, p. 20].

Smart Cities

With the development of new technological innovations (ICT), the concept of the Smart City emerges as a means to achieve more efficient and sustainable cities. The idea of Smart City was born in Europe and inspired the definition of EU priorities in urban development and management strategies.

The Union European defines a smart city as a „place where traditional networks and services are made more efficient with the use of digital and telecommunication technologies, for the benefit of its inhabitants and businesses” [7, p. 1]. The author of the article adopts ASCIMER’s definition that „A Smart City is a city seeking to address public issues via ICT–based solutions on the basis of a multi–stakeholder, municipally based partnership” [8, p. 19]. This definition establishes a strong basis for the city and the objectives cities must achieve, defining the tools and main actors involved in the Smart City concept [8, p. 19].

Figure 2. Smart Cities concept

Source: Smart Cities Concept and Challenges, Assessing Smart Cities in the Mediterranean Region (ASCIMER team) 2015, p. 19. Available at: https://institute.eib.org/wp-content/uploads/2017/02/2017_0131-ASCIMER-DELIVERABLE-1A-CONCEPT-CHALLENGES.pdf.

Smart Cities concept can be attributed to William J. Mitchell, professor of architecture, art and media science at the Massachusetts Institute of Technology (MIT). Mitchell created the „Smart Cities” program at the Media Lab of MIT, developing visionary projects and achieving important results primarily in the field of sustainable urban mobility.

Figure 3. MIT Media Lab Beyond Smart Cities: Emerging Design and Technology online program [9].

Source: MIT Media Lab Beyond Smart Cities: Emerging Design and Technology online program. Course Trailer, 04. 06.2019. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=QA016loBhSM>

In Michelle’s view, „Cities are systems of systems, and (...) there are emerging opportunities to introduce digital nervous systems, intelligent responsiveness, and optimization at every level of system integration (...). Furthermore, through cross-communication among digital nervous systems (...) it becomes possible to coordinate the operation of different systems to achieve significant efficiencies and sustainability benefits ” [10, p. 1]. Smart City is thus created by combining current city networks and systems, such as transport, security, energy and water supply networks, with the intelligent features awarded by Mitchell.

The construction of the city form is a work on the vision of the city of the future, which should satisfy the needs of its inhabitants, the existing ones and those who are yet to emerge. According to R. Giffinger, in the concept of a Smart City there are several parallel dimensions: smart economy, smart mobility, smart environment, smart people, smart living, smart management [11, p. 11]. Each of these dimensions has a common feature: social innovation and social innovators. The table 1 below shows models of Smart Cities based on social innovation.

Table 1. Models of Smart Cities based on social innovation

City model	Description	Example
Open City	City which gives priority to the transparency of its work. It is characterized by Open Data Access, responsibility and adaptation to the needs of its residents. This approach has found its maximum expression in many American and European countries.	The San Francisco's Open Data Platforms – a city of The Open Data that has „institutionalized” social innovation.
Owned City/ Wiki City	Citizens are called to become an active part in decisions that affect the city (from e–democracy to the recent experiences of public contexts and wiki–government).	Bologna, Cagliari
City as a platform/ Cloud City	The operating system of civil society able to „combine the reach of the cloud with the power of the crowd”. The urban space with its streets, squares, parks has always been a precondition for social interaction. In the city as a platform, the technology becomes a facilitator of interaction, software of connection between ideas, initiatives, skills and different experiences.	New York as one of the first cities in the world which has made explicit its model of digital development through a development plan, the Road Map for Digital City, aimed at creating an ecosystem.
Neo–bohemian City/ Creative City	City which gives space for communication through artistic expression and creates opportunities for the development of industries such as media, advertising, etc.	The neo–bohemian neighborhoods are laboratories for research and development of the production of the economy of entertainment, media, advertising and work related to aesthetics (Berlin, Copenhagen, London).
Resilient City	The synchronic processes of assimilation and adaptation to which, by their nature, shape, structure and functions, the urban systems (urban centers such as the suburbs) are continually exposed, as well as the deep crisis that has affected the contemporary city is no longer seen as places of production but only of consumption, has led to the declination of the concept of ecosystem resilient linked to that of Smart City.	The idea of urban regeneration, that proposes in place of the now ineffective sustainable development, and of connective intelligence Network and System.

Source: Own elaboration based on Bencardino, M., Greco, I. (2014), Smart Communities.

Social innovation at the service of the smart cities, TeMA Journal of Land Use Mobility and Environment INPUT 2014, pp. 46–47.

The main innovations coming from the Smart City concept are the rise of a user-centric approach that considers urban issues from the perspective of the citizen's needs, the engagement of citizens in the city functioning, or the holistic approach to urban challenges that becomes essential for Smart Strategies [8, p. 5].

Smart Cities could be difficult to live in

Cities are the main poles of human and economic activity. They hold the potential to create synergies allowing great development opportunities to their inhabitants. However, they also generate a wide range of problems that can be difficult to tackle. Cities are also the places where inequalities are stronger and, if they are not properly managed, the negative effects can surpass the positive ones. The scenery becomes even more complicated for people with disabilities due to their special needs, and the fact that in Smart Cities these needs become even greater and more complex [8, p. 5].

The scenery becomes even more complicated for people with disabilities due to their special needs, and the fact that in Smart Cities these needs become even greater and more complex. The smart city provides its inhabitants with the most modern technical, IT and logistical tools, but the consequence of this process is the need for high adaptability of the citizen: shaping attitudes of openness and ability to acquire new competences, both technological and social, by city the services of innovative organisations and institutions of Smart City. Meanwhile, we observe two processes generated by modern technologies:

- young residents efficiently use knowledge about modern Smart City services (they have ICT competences),

- the older generation has little knowledge of modern technologies (ignorance of technology understood as 'technological illiteracy'), so their participation in the use of Smart City Tools and instruments is significantly limited. This group also cannot become sufficiently active in participation mainly due to technological skills deficits.

On the one hand, therefore, we have the process of integration and participation, related to the ability to use technology, understood as „the ability of an individual, working independently and with others, to responsibly, appropriately and effectively use technology tools to access, manage, integrate, evaluate, create and communicate information” [13, p.1]. On the other hand, the process of exclusion and non-participation resulting from ignorance of technology (technological illiteracy). Technological illiteracy is a real social problem. People who use modern technologies in their daily work and life often forget how overwhelming all this can seem to those who do not. „Teaching everyone how to use, manage, evaluate, and understand technology and information online is as critical a subject as reading or math. (...) we have a civic responsibility to make sure that not just students but other demographics that are routinely marginalized online have the tools they need to access information and engage in the conversations that will shape our collective future” [14, p. 1].

The situation is more complicated for people with disabilities. On the one hand, the use of Smart Cities tools and instruments may be hampered by health-related deficits, and on the other hand by social exclusion. The way to enable disabled people to benefit from the advances of a Smart City is to consider their specific needs from the very start of the projects. Just like physical accessibility for roadways and buildings, the cost for digital accessibility is almost minuscule when integrated into the design brief at the very beginning [15, p. 1].

Smart Cities can be easy to live with

The Smart City concept is synonymous with intelligent transportation. However, intelligent transport (Intelligent Transportation System, ITS) has no value if it does not benefit citizens. A special case for the implementation of tools adapted to people with disabilities are people with intellectual disabilities, which are characterized by significantly impaired intellectual and adaptive functioning (exe. difficulties of understanding and conceptualization, increased emotions and sensitivity to stress, a reduced ability to be aware of space and time, difficulty concentrating and remembering information, difficulties to sort out too much information) [16, p. 1].

These difficulties have concrete consequences at each stage of the journey (reading maps, understanding schedules, wayfinding, remembering and following directions, identifying the correct bus stop or subway station, coping with service disruptions, delays and emergencies. Smart Cities have already put in place solutions to facilitate access for people with intellectual disabilities to public transport (Tools Adapted to the Intellectual Disability to Use Public Transport). Beyond the 153 million people with intellectual disabilities identified in the World, it is many other travelers who benefit: the elderly, children, people with mental or cognitive disabilities and potentially anyone stressed or distracted [17, p. 1].

It should be remembered that the complexity of automated ticketing or security gates can compromise access to transport for people with intellectual disabilities and for people with disabilities facing other deficits. The design of this equipment must therefore take into account the specific needs of these users:

- » reduction of the number of manipulations,
- » information easy to understand,
- » tolerance to slowness, etc. [17, p. 1].

Anyone who encounters difficulties (in comprehension, memory, strength or reactivity), due to age, illness, stress, fatigue or just a moment of distraction, can use these ITS. As you can see, the needs of people with intellectual disabilities allow creating solutions that benefit all public transport users [17, p. 1].

Of the 2 million people with disabilities who never leave their homes, as many as ¼ do not leave because of transport difficulties. The barrier to free travel can be, on the one hand, a Wheelchair, crutches, bad balance, on the other hand physical barriers that can be found in public transportation (exe. unsuitable steps, significant differences in height between floors, long distances, slippery floors,

excessive space between the platform and the vehicle) [18, p. 1].

Healthy and physically fit people also experience transport barriers. The barrier can be heavy luggage, strollers, small children. Therefore about 40% of public transport users are in a situation of reduced mobility. The removal of physical barriers is a prerequisite for their access to the transport network, but also a huge challenge for transport network operators (old infrastructure). Many solutions ITS have proved successfully: lifts, access ramps, adapted furniture, real-time information on network accessibility, paperless ticketing, assistance services [18, p. 1].

Smart Cities and its community need many connected sensors, smartphones and other Internet of Things (IoT) in the Ambient Intelligence (AmI). By definition, J. C. Augusto and P. Mc Cullah „Ambient Intelligence aims to enhance the way people interact with their environment to promote safety and to enrich their lives” [19, p. 1]. Ambient Intelligence (AmI) where the idea of making computing available to people in a non-intrusive way, minimizing explicit interaction is at the core of its values. The aim is to enrich specific places (room, building, car, street) with computing facilities which can react to peoples’ needs and provide assistance [19, p. 2]. The connected devices can connect to the Internet and share the data they collect with local government, engineers, administrators and managers. City system managers can use various applications to retrieve this data and turn it into information they can use to perform tasks and optimize operations.

Looking at the number of strategies and projects proposing technological solutions for people with disabilities, one can see an obvious drive to build an inclusive and Smart City. The European Union identifying and promoting solutions that go beyond the borders of cities and countries. They’re making recommendations on 5G networks, data privacy, cyber-security, and sustainability that works at a global scale [16, p. 1].

Modern technologies are not cheap. Characterizing the phenomenon of disability we talk about economic exclusion (unemployment, low wages) and digital exclusion. Access to modern applications is provided by smartphones. Smartphone applications have become personal secretaries who help us to move around. Combined smartphones and apps provide smarter mobility. So what’s the future of low-income Smart Cities residents? What about people who use social service who can’t afford new gadgets? An example is Hong Kong, where low-income people, often elderly, can use public transport for 2 HKD USD (or €21). This is a necessary expense to reach food banks, but residents still decide to walk. Therefore, in order to keep their full population in the sphere of smart solutions, the local infrastructure focuses on improving pavements and lifts for the elderly, creating better footpaths and more thoughtful public amenities in the area [16, p. 1].

Conclusion

Digital reality, manifested in networks of devices, sensors, and applications

connected to the Internet, constitutes an Ambient Intelligence, which influences our lives, and simultaneously enables us to influence changes in the real world. Inclusive and sustainable industrialization, together with innovation and infrastructure, can unleash dynamic and competitive economic forces that generate employment and income. They play a key role in introducing and promoting new technologies, facilitating international trade and enabling the efficient use of resources [20, p. 1].

A Smart City is a place where traditional networks and services are made more efficient with the use of digital and telecommunication technologies for the benefit of its inhabitants and businesses. The situation is more complicated for people with disabilities. On the one hand, the use of Smart Cities tools and instruments may be hampered by health-related deficits, and on the other hand by social and digital exclusion. The way to enable disabled people to benefit from the advances of a Smart City is to consider their specific needs from the very start of the projects [15, p. 1].

Bibliography:

1. The United Nations, Goal 11: Make cities inclusive, safe, resilient and sustainable. Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>
2. Radford, A. (2010), Urban design, ethics and responsive cohesion. *Building Research and Information* 38 (4): pp. 379–389. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09613218.2010.481437>
3. Wallis, A. (1977), *Miasto i przestrzeń*. PWN, Warszawa, p. 79.
4. Zborowski, A. (2009), *Demograficzne i społeczne uwarunkowania rewitalizacji miast w Polsce*. Instytut Rozwoju Miast, Tom 5, Kraków, pp. 59–60.
5. The United Nations, Department of Economic and Social Affairs, UNDESA, New York 2017, p. 1. Available at: <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html>
6. Nabilek, K., Hamers, D., Evers, D. (2016), *Cities in Europe Facts and figures on cities and urban areas*, PBL Publishers, Hague, pp. 12–20. Available at: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/pbl_2016_cities_in_europe_23231.pdf
7. Urban Europe — statistics on cities, towns and suburbs — smart cities, p. 1. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban_Europe_%E2%80%94_statistics_on_cities_towns_and_suburbs_%E2%80%94_smart_cities#Smart_cities
8. Smart Cities Concept and Challenges (2005), ASCIMER team, pp. 5–19. Available at: https://institute.eib.org/wp-content/uploads/2017/02/2017_0131-ASCIMER-DELIVERABLE-1A-CONCEPT-CHALLENGES.pdf
9. MIT Media Lab Beyond Smart Cities: Emerging Design and Technology online program. Course Trailer, 04. 06.2019. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=QA016oBhSM>
10. Mitchell, W. J., Smart Cities: vision, p. 1. Available at: https://smartcities.media.mit.edu/intro_text.html
11. Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Meijers, E., Pichler-Milanović, N. (2007), *Ranking of European medium-sized cities*, Final Report, Vienna University of Technology, Wien, p. 11.
12. Bencardino, M., Greco, I. (2014), Smart Communities. Social innovation at the service of the smart cities, *TeMA Journal of Land Use Mobility and Environment INPUT* 2014, pp. 46–47. Available at: https://www.researchgate.net/publication/262792096_Smart_Communities_Social_Innovation_at_the_Service_of_the_Smart_Cities
13. Definition of Technology Literacy. Available at: <https://www.montgomeryschoolsmd.org/departments/techlit/docs/Definition%20of%20Technology%20Literacy.pdf>
14. Neil, K. (2019), Technological illiteracy is a real problem and those of us who work every

day online and with technology often forget how overwhelming it can all seem to those that don't. Available at: <https://medium.com/authority-magazine/technological-illiteracy-is-a-real-problem-and-those-of-us-who-work-every-day-online-and-with-102bb9ba509d>

15. Gervais, Z. (2019), How Can a Smart City Make Life Easier for People with Disabilities?, p. 1. Available at: <https://www.inclusivecitymaker.com/how-can-a-smart-city-make-life-easier-for-people-with-disabilities/>

16. Bonetti, P. (2018), Smart cities and the people that live in them, p. 1. Available at: <https://360.here.com/smart-cities-and-the-people-that-live-in-them>

17. Gervais, Z. (2019), Public Transport: Accessibility Solutions, Also for the Intellectual Disability! p. 1. Available at: <https://www.inclusivecitymaker.com/transport-accessibility-intellectual-disability/>.

18. Gervais, Z. (2019), Obstacles in Public Transport: What Solutions for Physical Disability? Available at: <https://www.inclusivecitymaker.com/obstacles-public-transport-physical-disability/>

19. Augusto, J. C., Mc Cullah, P. (2007), Ambient Intelligence: Concepts and Applications. ComSIS Vol. 4, No. 1, June 2007, pp. 1–28.

20. The United Nations, Goal 9: Build resilient infrastructure, promote sustainable industrialization and foster innovation. Available at: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/infrastructure-industrialization/>

List of figures and tables:

Figure 1. Cities, towns and suburbs in EU

Figure 2. Smart Cities concept

Figure 3. MIT Media Lab Beyond Smart Cities: Emerging Design and Technology online program

Table 1. Models of Smart Cities based on social innovation

ВПЛИВ ІДЕЙ К. ГРІНБЕРГА НА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МИСТЕЦТВА ХХ СТ. В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТЕОРІЇ МИСТЕЦТВА

Смакова Людмила Владиславівна,

студентка 4-го курсу

кафедри менеджменту мистецтва

Львівської національної академії мистецтв

smakovayamila@gmail.com

Науковий керівник – канд. філос. наук Скринник-Миська Д.М.

Постулати американського критика, теоретика модернізму та апологета абстрактного експресіонізму Клементя Грінберга десятиріччями є джерелом мистецтвознавчих диспутів та суперечок. Як влучно відзначив Брайан Холмс: «Університетським кар'єрам, побудованим на запереченні Грінберга, на деконструкції цілісності білого чоловічого кант'янського суб'єкту і на критиці закритості художньої структури нема ліку...» [1].

К. Грінберг заклав основні інтерпретаційні підходи до модерністського мистецтва. Варто зазначити, що він ототожнював його із авангардом

та акцентував на історичній зумовленості. Есе «Авангард та кітч» є хрестоматійним, так як в ньому автор намагається остаточно декларувати явище авангарду та його вписаність у світовий історико-культурний процес [2]. Вагоме значення має і відділення масової культури від «високого» мистецтва. Засновник та теоретик американського концептуалізму Джозеф Кошут стверджує, що Клемент Грінберг в першу чергу – критик смаку, обґрунтовуючи це тим, що за всіма його рішеннями є художнє судження, яке базується виключно на його суб'єктивному баченні [3, с.3]. Цим справді можна пояснити, чому Грінберг бере до уваги обмежене коло митців. Недолік такого підходу відображає судження Парацельса: «Той, хто гадає, що всі плоди досягають одночасно із полуницею, нічого не відає про виноград».

У критичному дискурсі присутнє прагнення окреслення чітких методологічних основ, критеріїв сприйняття та класифікації. Тому, наукові пошуки сер. ХХ ст. були зосереджені на спробах виведення схем для аналізу нових явищ. Докоріннє світоглядне переосмислення парадигми творення, за Грінбергом, співвідноситься із епохою модернізму в історії мистецтва, що виводиться ним від середини ХІХ ст. з творчості Е. Мане, який вперше відкрито декларує площинність живопису, а не намагається імітувати тривимірність. Кожен вид мистецтва має унікальний «медіум», тобто особливу форму вираження чи матеріал [4]. Згодом, ідея «пуризму» (підхід до різних видів мистецтва з позиції «чистоти» властивих їм виражальних засобів) вичерпала себе та була заперечена у ряді праць. Так, представник мінімалізму та арт-критик Д. Джад наголошує на тому, що більша половина із останніх робіт у американському мистецтві не були ні живописом ні скульптурою (станом на 1965р.), й найбільше зусиль їх автори приклали до того, щоб звільнити свої твори від цих форм [5, с.1]. Історично, нові концепції у мистецтві прагнуть заперечити попередні. Д. Джад вважав, що доцільно концентрувати свою увагу на тому, що ще не зроблено. На противагу такому підходу, Сол Левітт, який досліджував концептуальне мистецтво та був одним із ключових представників мінімалізму, стверджував, що тільки завершений твір може бути прочитаним [6].

Д. Джад зазначав, що відношення двох площин специфічні – це форма. Тим самим стверджував, що простір має сильніший вплив ніж безпосередньо картина чи інший твір. Та як далеко можна зайти з цією «специфічністю», щоб мати право стверджувати що саме є «живописом» чи «скульптурою»? Кожному виду мистецтв притаманний ряд фізичних характеристик, він реалізовується у заданій площині. Хоча, природа тривимірності не задана заздалегідь, проте, скульптура ймовірно може бути тільки такою, якою вона є зараз, тобто, якщо вона сильно зміниться, то це вже буде чимось іншим [7, с.2-5]. Що стосується живопису, то звичне підпорядкування композиції картини її формі – прямокутнику, постає в іншій площині. Край роботи є межею тільки, якщо на них зроблено акцент, частини важливіші, бо між ними виникають взаємозв'язки. Усе, що знаходиться на поверхні, має за

собою простір, який сприймається як неглибокий тоді, коли наголошено на площині. Таким творам властива абсолютна єдність форми та змісту. За Джадом, живописній роботі достатньо бути цікавою, якість більше не залежить від складності. Він зазначає, що роботи Ньюмана не легші й не гірші від Сезанових. Це йде всупереч ідеям К. Грінберга для якого справжнє мистецтво в першу чергу визначається «правильністю форми», тобто використанням характерного медіуму, без запозичень.

Поняття «специфічного об'єкту» (той, сприйняття якого залежить від контексту, ракурсу та простору, внаслідок чого важко класифікується) до того, як воно постало у художньому світі, воно з'явилося у дещо видозміненій формі в книзі Е. Фрома «Мистецтво кохати» [8, с. 20-23]. З середини ХХ ст. сталися суттєві зміни, що призвели до появи нового поняття «об'єкта любові». Стало зрозумілим, що при пошуці партнера релевантніше покладатися на власні переконаннями та потреби на протигагу слідуванню стереотипним схемам домовленості та вигоди. Ця нова концепція любові значно посилила важливість об'єкта, порівняно з функцією. У суспільстві споживання «привабливий» (щодо мистецтва «естетичний») зазвичай означає набір популярних рис, які шукають на ринку особистостей. Таким чином, усвідомлення можливості вигідного обміну/вибору проникло і в художні практики, де стало престижно не слідувати прикладам попередніх поколінь, а намагатися обґрунтувати власний вибір того чи іншого медіуму, або їх поєднань. Форма об'єкта може слугувати не тільки для забезпечення його функції. «Специфіка» відкриває нові горизонти, про існування яких досі не було відомо. Поняття «любові» всеосяжне: воно співвідноситься з усіма аспектів життя і може бути використаним митцем по відношенню до його твору.

На протигагу Д. Джаду, Дж. Кошут стверджує, що об'єкт не «специфічний», а загальний. Це можна трактувати багатовекторно: першочергово зміст концептуальної роботи може бути відображений із використанням абсолютно звичайної побутової речі, не обов'язково особливій. Тому, об'єкт сам по собі не специфічний, що унеможливило формалістську методологію аналізу. Тобто, живопис/скульптура, як форма загальні, а унікальним є висловлювання, для репрезентації якого використання декількох медіумів не є рідкісним явищем. За Кошутом, стан мистецтва є концептуальним [3, с.6]. Його у своїй праці підтримує і учениця К. Грінберга, мистецтвознавиця Розалін Краус [9, с.6]. На мій погляд, обидва визначення є правильними відносно контексту. Між даними висловлюваннями пройшов час, а відповідно змінилося й сприйняття. З погляду історії підсумовуємо, що на період створення наукових розвідок Кошута та Краус, те що Джадом визначалося як «специфічне» стало загальним.

Важливо, що саме в 60-ті роки ХХ ст. зміщується акцент із медіуму на дослідження контексту, у якому існує мистецтво. Дж. Кошут назвав це «кінцем філософії і початком мистецтва». Все авангардне мистецтво після

Дюшана – концептуальне за своєю природою, тому що мистецтво взагалі існує тільки як ідея [3,с.4]. У той же час Кошут, вважає, що справжній митець має задаватися питаннями про природу мистецтва. Комплексно розглянувши вклад ряду постатей: починаючи від Г.В.Ф. Гегеля – до М. Дюшана та своїх сучасників, - Р. Сера, Е. Рейнхарда, Д. Моріса, Д. Джада та ін., одним з найбільш впливових він визначив Сола Левіта, який сформулював тези концептуального мистецтва: «Жодна з форм нічим не перевершує інші, тому художник може використовувати будь-яку форму – від словесного вираження (записаного чи висловленого) – до фізичного об'єкту» [6, с.8]. Таким чином був декларований відхід від орієнтації на зовнішній вигляд, форму вираження та медіум. Якщо мистецтво після філософії, вже відбулося то чи є мистецтво після мистецтва?

Розалін Краус, продовжуючи пошуки К. Грінберга і заперечуючи актуальність висловлених ним тверджень, співвідносить початок постмедіальної епохи з творчістю Марселя Бротарса – бельгійського художника, кінорежисера та поета, що відомий своїми сюрреалістичними сюжетами. Однією з характеристик зазначеної епохи арт-критикиня вважала імітацію переходу мистецтва із площини естетичності у соціальну сферу загалом. Не заперечуючи впливу Грінберга на формування поняття «медіуму», вона знаходить власний шлях інтерпретації. Краус відмітила парадокс ілюзорної автономії абстрактного живопису, на який в свій час Грінберг покладав великі надії, аргументуючи це його серійним тиражуванням, яке має відбиток логіки товарного виробництва. У своїй рефлексії над природою медіуму вона звертає увагу на фікцію, яка займала вагому роль у творчості Бротарса. Його робота «Музей сучасного мистецтва. Відділ орлів» (1968рік, м. Брюсель, Бельгія) – не тільки художній жест інституційної критики, а й утвердження фікції як одного з варіантів медіуму. Тим самим підтверджуємо, що унікальність медіуму вичерпується, а подальший його розвиток можливий тільки при поєднанні різних видів. Поява технологій допомагає нам зрозуміти складність суті медіуму [9]. Таким чином, Р. Краус підсумувала й перевела в іншу площину питання «медіуму», автономності абстрактного мистецтва та багато інших поставлених у свій час К. Грінбергом.

К. Грінберг, який наголошував на історичній зумовленості модерністського мистецтва, сам став його частиною. Незважаючи на контраверсійність заявлених дефініцій, його ідеї стали точкою відліку для різних інтерпретаційних моделей мистецтва ХХ ст. Проаналізувавши напрацювання представників різних течій та періодів, згадаємо А. Дж. Айера: «Істинне все – тією мірою, якою воно вільне від протиріч». Зважаючи на те, що абсолютної істини не існує, а мистецтво повне протиріч – нові відкриття попереду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brian Holmes. Artistic Autonomy and the Communication Society// Third Text, Vol. 18, No. 6, November 2004, 547-555.

2. Гринберг К. Авангард и китч / Гринберг Клемент. – [Электронный ресурс] // Художественный журнал. – 2005. – № 60. — Режим доступа: <http://xz.gif.ru/numbers/60/avangard-i-kitch>
3. Кошут Д. Искусство после философии [Электронный ресурс] / Джозеф Кошут. – 1969. – Режим доступа до ресурсу: http://vesi.ru/files/art_after_philosophy.pdf.
4. Greenberg C. Modernist Painting / Clement Greenberg // Art in Theory 1900-1990: An Anthology of Changing Ideas. – Malden: Blackwell, 1999. – P. 754 –759.
5. Greenberg C. Towards a Newer Laocoon // Partisan Review. July–August 1940. Vol. VII. № 4. P. 296–310
6. Левитт С. Параграфы о концептуальном искусстве [Электронный ресурс] / Сол Левитт // Художественный журнал. – 1969. – Режим доступа до ресурсу: <http://moscowartmagazine.com/issue/23/article/366>.
7. Jadd D. Specific Objects [Электронный ресурс] / Donald Jadd // Art theory. – 1965. – Режим доступа до ресурсу: <http://theoria.art-zoo.com/specific-objects-donald-judd/>.
8. Fromm E. The Art of Loving / E. Fromm. – New York: Harper & Row, 1956. – 148 с.
9. Krauss R. A voyage on the North Sea: Art in the Age of the Post-Medium Condition / R. Krauss. – New York: Harper & Row, 1999.

UNEMPLOYMENT AS A FORM OF SOCIAL EXCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Smorzewska-Mickiewicz Bożena
University of Szczecin
doctoral student
bozibuzi@wp.pl

Introduction

Unemployment is one of the most difficult socio-economic problems. It is a long-term phenomenon with costly consequences in both economic and social spheres. Unemployment has been identified as one of the factors posing a risk of social exclusion. Social exclusion is most often associated with isolation, exclusion of an individual from society, lack of acceptance in the environment and lack of possibility to benefit from social life. It is significantly associated with the occurrence of poverty and unemployment. The European Union strives to build a society of equal opportunities by promoting the idea of inclusion and counteracting social exclusion, inter alia, through strengthening social capital and promoting the idea of cohesion. It is therefore necessary to make citizens aware of the tangible benefits for the whole society, where nobody lives on the margins, from which poverty, which accepts diversity and difference, has been eliminated. In this context, people with disabilities are a particular group of EU citizens at risk of social exclusion.

The scientific aim of the article is to present the phenomenon of unemployment in the context of social exclusion of people with disabilities.

The hypothesis has been put forward that unemployment is the cause of social exclusion of people with disabilities. The value of the article is an attempt to bring closer the issues and indicate the causes of social exclusion of people with disabilities. The research method used in the article is a secondary analysis of statistical data. The publication is based on statistical data, foreign and domestic literature.

Social exclusion

Social exclusion as a concept has evolved with the development of societies, gradually incorporating other related concepts and phenomena such as poverty, marginalisation, deprivation, inequality, unemployment, education, etc. The term exclusion has become one of the most important concepts in the European Union and the fight against social exclusion has become a flagship idea for a Europe of equal opportunities for all citizens. There are many definitions of social exclusion in the literature. Anthony Giddens perceives social exclusion as a result of social handicaps, as a result of which an individual or a social group cannot fully participate in the social, economic or political life of the society to which they belong [1, p. 347].

Exclusion is a process that is not of a linear nature – it has an initial stage, turning points, periods of improvement (or withdrawal of exclusion) and a period of deterioration (leading to chronic exclusion). In the period in which exclusion becomes chronic, the barriers become insurmountable and the distance so large that the excluded lose their chance and hope for a return [2, p. 38–39].

Social exclusion is a universal phenomenon, affecting all types of societies and cultures. Exclusion is associated with a lack of access to many material, social, educational and health services, to social protection and participation in making decisions on which human life depends. An example of social exclusion is financial exclusion, which affects people who make a living from various types of social benefits – the unemployed, pensioners, people who benefit from various allowances. Another group at serious risk of exclusion are people from the so-called social margin, i.e. the homeless, the sick, people with disabilities, often not having not only official income but also the address of residence or even an identity card [3, p. 21]. Access to financial services has been recognized as key to lifting people out of poverty. The lack of longer-term savings undermines ability to improve skills, purchase a home, or pay for the education. Financial services are not always accessible for persons with disabilities. Banks may not be physically accessible and online financial services may not be virtually accessible (access to ICT).

Disability as a factor of exclusion

One of the factors influencing social exclusion is health. It limits economic development and prosperity. This is because health affects productivity, which increases prosperity. Prosperity in turn improves health [4, pp. 16–17].

In the European Union, one in six citizens is a person with a disability

(hereafter referred to as DP), „a person incapable of satisfying his or her own needs – fully or partially – in everyday and social life (as an individual), which is caused by physical or mental limitations, either inborn or acquired” [5, p. 1].

Persons with disabilities are guaranteed full rights under international law, treating them equally as non-disabled persons. However, the actual inequalities make their legal position unequal to that of non-disabled persons. The legislation stresses that human dignity and human value are not conditional on physical or mental health. Achieving self-sufficiency by DP is possible by providing them with access to medical care and rehabilitation, assistance from qualified carers and specialists, creating opportunities for work and participation in various forms of social and political life. Persons with disabilities are guaranteed full rights under international law, treating them equally as non-disabled persons. However, the actual inequalities make their legal position unequal to that of non-disabled persons. The legislation stresses that human dignity and human value are not conditional on physical or mental health [6, pp. 36–44].

Based on the results of previous research on people with disabilities, it is known that they are in a different situation than the rest of society, mainly because of the damage to their health itself. Disability is a premise for a reduction in quality of life, increasing exclusion and marginalisation. Poverty can be both a cause and a consequence of disability. Poverty and disability are mutually reinforcing. Disability increases poverty, increasing isolation and economic pressure on individuals. While a poor person can change their situation after receiving financial support, a disabled person will remain disabled. He or she can only be more comfortable in life.

The social security system guarantees support for people with disabilities to prevent them from becoming poor or homeless. However, it rarely creates conditions for personal development, self-fulfilment or normal social roles for disabled people. As a result, a significant number of disabled people are somehow suspended in a vacuum – they do not reach the bottom, but cannot bounce back from it [7, p. 23].

Work as a form of human freedom

Work is a cultural–civilisational phenomenon, a primary concept to unemployment. Thanks to it we transform the environment, living conditions and ourselves. According to Roman Ingarden, work has a significant impact on culture, because thanks to it man creates works that are different in their essence from everything in the world as a creation of nature itself. Work is also an action taken to create a new value from nature's goods, which will then become a cultural asset. „Cultural creations (...) bear only the appearance of existence, which characterizes all spiritual works of man, such as works of art or various other creations of human culture, whether they are the works of an individual person or of the entire human society (...). They can satisfy man's aspirations for a life above nature only on condition of his extraordinary spiritual activity, and they sink back into a total absence, as soon as man loses the will to transcend

his simple nature and renounces his creative activity of consciousness” [8, p. 17]

We can therefore ask the question: can we call activities that are performed out of man’s existential and social necessity work that takes away or gives freedom? The answer is not simple. According to Aristotle, work is a denial of freedom, because freedom consists of the status of a free person, personal integrity, freedom of economic activity and the right to free movement. Voluntary work, if it involves the need to stay alive, deprives a person of his freedom. It is related to the social position occupied by an individual, because the social position reflects the type of work performed, and work is an expression of social status [9, pp. 27–28].

The work performed influences the specific position of an individual in social structures and institutions, influences the development of identity by determining the level of self-esteem. Understood as the activity of an individual is strongly connected with maintaining and increasing the level and quality of life. As Zygmunt Bauman notes, having a job and being paid for it is an important instrument for preserving human freedom. The lack of adequate resources, mainly financial, takes away our freedom [10, pp. 15–17].

The philosopher points to other aspects of loss of freedom. The global spread of the modernity has given rise to growing quantities of human beings who are deprived of adequate means of survival, but the planet is fast running out of places to put them. Bauman highlights the fact that „liquid modernity is a civilization of excess, redundancy, waste and waste disposal” [11, p. 97]. The modern world is filled to the brim (resources and means). Technological progress, on the one hand, facilitates the survival of people in areas that previously could not be inhabited by them. On the other hand, it makes it impossible to feed the people who live there. Economic progress makes existing farming practices unprofitable, leading to land abandonment. *‘Nobody’s Land’* used to be „an important landfill site for human waste produced in increasing quantities in those parts of the world where modernisation processes were taking place” [11, p. 13]. Today, globalization is „the most efficient and least controlled production line for producing human waste, or people for milling. (...) The global career of the modern model of life has set in motion powerful and constantly growing masses of people who have been deprived of previously satisfactory ways and means of biological as well as socio-cultural survival” [11, p. 15]. Bauman identifies two main categories of human waste: firstly there are the redundant who no longer have a source of labour or work, the second group identified by Bauman as human waste are refugees. These are people who have been excluded from their own societies and have become excess population, and therefore human waste, as by-products of globalisation.

The philosopher stresses that we are no longer a society of producers, in which the loss of a job despite the unpleasant consequences did not mean the simultaneous loss of a place in society. Now that we have become a consumer society, we cannot be so sure that we will survive and maintain the status quo.

The emerging superfluous individuals are an inseparable component of

modernity and modernization, a side-effect of bringing order and economic progress, destroying the hitherto effective ways of working and gaining the financial means necessary for survival. „For every order rejects a part of the population, considering it to be out of place, out of tune with the rest or undesirable” [11, p. 13]. In Bauman’s concept, employment is the key to secure social position, individual and collective survival, social order and systemic reproduction. In this way, work is seen as the only purpose of life, and individuals have value only as producers. The dismissed are different from the unemployed because „unemployment” suggests a temporary ailment whose simple cure is employment, on the other hand, redundancies „whisper about permanence and indicate the normality of this state” [11, p. 11].

Work as a value

Work is a value for a person the more valued it is, the more difficult it is to get. It differentiates people, is an important value and the reason why people are compared to each other (a measure of social and economic status). Value is a mental phenomenon of a cognitive and convictional nature, a determinant of motivation, as well as a norm of behaviour [12, p. 334–335]. For a person, value becomes what is needed for life: maintaining physical and mental comfort, developing activity, being needed and happy. It determines human identity and the place of man in the surrounding world. Sources of value can be sought both in the personality of the human being as well as in society and its influence on the individual.

Man strives to realize different values. The three basic goods (wealth, power and prestige), divide people the most, because they are most important in generating social inequalities [12, p. 335]. Of course, people also value other values, and change the hierarchy of importance of goods in different periods of life and different situations. For some people, work is associated mainly with money, hence many people seek very well paid jobs. Paradoxically, however, the most desirable features of work that determine its value for the employee are autonomy, complexity and responsibility [9, p. 17]. In the context of our reflection on values, we see how important the emotional aspect of work is. An action performed with reluctance makes an individual unhappy, and if it is a source of aesthetic experience and evokes positive emotions, then it can evoke happiness and a sense of duty well fulfilled. People also work to feel needed: they like doing something, creating something, being responsible for something, using their skills and abilities. People want to be successful at work, so the reason for working can be the need to develop and gain new experiences. Education in this aspect has an important instrumental value, as it is one of the most important in modern society and socially recognised mechanisms of promotion, better work, higher wages and proper living standards [12, p. 335]. Summarizing reflections on work in the context of human freedom and development, we can write that work has a moral value and is a key element of our life. It is a fundamental factor of independence, good quality of life and health. It involves the survival

of individuals and groups, proper social integration and socialization [13, p. 25]. Therefore, it is important to become aware of new areas of exclusion and actual inequalities such as women, ethnic minorities, the unemployed, the homeless, and people with disabilities.

Unemployment as a factor of exclusion

Unemployment is the opposite of work, so from an economic point of view it is analysed as the failure to use the potential of human labour as a factor of production. The authors of *The Dictionary of Economic Terms* define unemployment as „the lack of employment for people capable of working, actively seeking and willing to take up work” [14, p. 265].

Looking at unemployment as a forced lack of professional activity, the problem’s researchers emphasize that this is a situation that brings with it various threats and deprivation. One of the immediate effects of losing one’s job is a change in an individual’s social identity. Unemployment increases conflicts and pushes to different addictions [15, p. 330].

Unemployment affects the marginalization of the individual, causes apathy and inactivity of the unemployed, but also increases the negative attitude towards the institutions of the state and society. Unemployment has been identified as one of the factors posing a threat of social exclusion. According to Zygmunt Bauman, the prefix ‘un’ suggests ‘absence, anomaly: „unemployment” is the name of a clearly temporary and abnormal state, which implies that the ailment itself is by nature temporary and curable” [11, p. 23]. According to the philosopher, unemployment is a temporary state. The irreversible phenomenon is human redundancy (‘human waste’). While an unemployed person can find a job, a superfluous person never has a chance to return to a normal life in society. Once expelled from the professional group, there is no possibility of re-entering the career path. Almost everyone can find themselves outside the social, professional and economic cycle. This is „the potential fate of every human being – one of two possibilities between which his or her present and future social position fluctuates” [11, p. 23]

We know who are ‘human waste’. So who are ‘the unemployed’? The unemployed are „people who are not employed but are actively looking for a job or waiting to return to work” [16, p. 576].

In application of the international definition adopted in 1982 by *The International Labour Organisation* (ILO), an unemployed person is a person of working age (15 or over) who meets three conditions simultaneously :

1. being without employment, meaning having not worked for at least one hour during the reference week;
2. being available to take up employment within two weeks;
3. having actively looked for a job in the previous month or having found one starting within the next three months. [17, p. 1].

The basic factor of social exclusion in the area of the labour market is unemployment, especially long-term unemployment. Among the groups most

at risk of unemployment (the so-called vulnerable groups), there is the group of disabled people. Unemployment is a very serious state, social and individual problem of people affected by it. There is a fundamental difference between being unemployed, without a job, and voluntary unemployment, i.e. giving up work in order to find better and more profitable employment. This difference manifests itself, inter alia, in the psychological consequences that affect the unemployed and in the approach to the perspective of work and one's own situation [18, p. 40].

According to *The World Disability Report*, there are 1 billion disabled people in the world. Of these, 110–190 million have very serious difficulties. *The World Health Organization* (WHO) estimated that 15 % of the population was disabled. The Report tells us that the number of disabled people is increasing [19, p. 285]. Decent work and employment are essential for the well-being and dignity of all, including persons with disabilities. Being able to work has a positive impact on social inclusion and quality of life. Quality employment is also essential for the economic empowerment and thus for the independent living of persons with disabilities. Employment and decent work are the most effective means to break the vicious cycle of poverty and marginalization in which persons with disabilities may fall. The professional potential of persons with disabilities often remains untapped due to misconceptions about their working capacity, negative societal attitudes and non-accessible workplaces, vocational skills centres and job services [19, pp. 149–150]. Disability is associated with limitations that affect the employability of people with disabilities on the modern labour market.

Barriers faced by DP are stigma and discrimination, lack of adequate health care and rehabilitation services, problems with the way services are delivered, inaccessible transport, buildings and information and communication technologies, lack of participation in decisions that directly affect their lives.

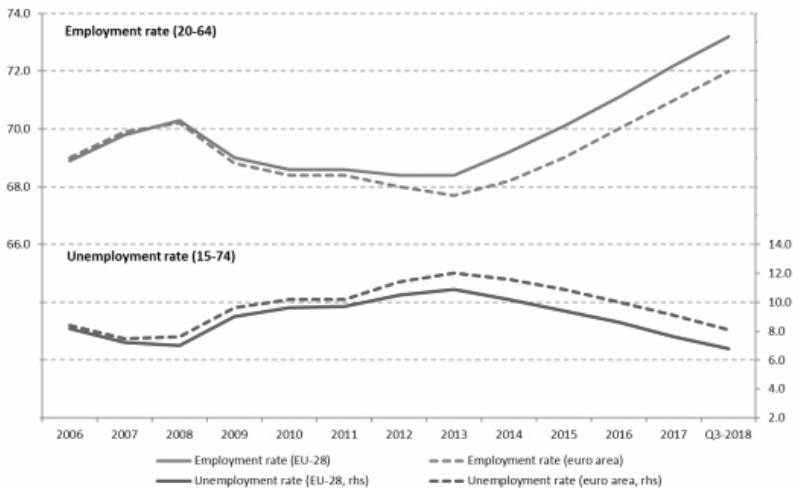
The effects of barriers are worse health than the general public, lower educational achievement, less participation in economic life (people are less inclined to work and generally earn less when they are employed).

A recent *The Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD) survey showed that the employment rate for people with disabilities is just over half that for people without disabilities. The low economic activity of DP affects not only their economic situation, but also has a negative impact on social life. The poverty rate of DP is 70% higher than the EU average. It is estimated that one in six people in the European Union have a mild to severe disability, and 75% of those who may need intensive assistance do not have access to employment. The poverty rate of people with disabilities is 70% higher than the average, which is also linked to limited access to employment. Persons with disabilities, and their households, are more likely to live in poverty. The evidence is based on hunger indicators, traditional poverty indicators (income, household expenditures, asset ownership) and multidimensional poverty, that is, the experience of multiple deprivations by the same households or individuals

[19, p. 34]. Persons with disabilities bear costs associated with health care, transportation, personal assistance or assistive products. The result is that two households with the same level of consumption (or income) – one with a member with a disability and one without – are not enjoying the same standard of living due to the extra costs incurred by persons with disabilities. Per cent for a severe disability, a rough estimate would be that having a moderate disability increases the cost of living by about a third of average income, and having a severe disability increases the cost of living by more than 40 per cent of average income [19, pp. 36–37].

In the whole European Union, the unemployment rate has changed many times and is different depending on other economic and social factors.

Figure 1. Employment and unemployment rates in the EU and euro area

Source: Joint Employment Report 2019 As adopted by the EPSCO Council on 15 March 2019, (accessed on: 20.05.2020).

Unemployment has returned to its pre-crisis level (2008), but remains high in a number of Member States. Thanks to the steady labour market recovery, the unemployment rate kept declining in 2017, to reach 6.8% in the third quarter of 2018. It now stands at the lowest level in ten years, more than 4 percentage points (pps) below the 2013 peak. In the euro area, the unemployment rate at 8.1% in Q2-2018 remains almost one percentage point higher than the lowest level registered in 2008. Unemployment rates are still particularly high in certain Member States [20, p. 13].

Referring to the current situation, we observe that the COVID-19 epidemic is causing a rapid increase in unemployment not only in the EU but also

worldwide. Forecasts for the labour market after the coronavirus epidemic are not optimistic. In four weeks (14.03–11.04.2020), 22 million unemployed people were registered in the USA and the unemployment rate is approaching 15%. Such high unemployment has not been in the USA since the Great Depression [20, p. 1].

Like all citizens, people with disabilities have been subject to restrictions resulting from the pandemic. Interesting indicators will be those concerning mortality, changes in the form of employment (online work), redundancies, access to health care and rehabilitation, or benefits. They will show how the state was prepared to protect dependent people and how it supported their carers. Let us remember that the majority of victims of coronavirus infection concerned *The Social Assistance Centres* where the elderly and disabled people were staying.

Conclusions

Social exclusion is most often associated with isolation, lack of acceptance and lack of opportunities to enjoy social life. Social exclusion very often affects people with disabilities. Disability affects 15% of the human population. Disability is associated with restrictions that affect the employment opportunities of people with disabilities on the modern labour market. People with disabilities are most often at risk of unemployment and perform the lowest paid jobs. State institutions should focus on investing in programmes and services dedicated to people with disabilities (e.g. rehabilitation, assistive technologies). In the social sphere they should prevent harmful stereotypes through social education. It is important that people with disabilities are involved in planning and implementing these activities.

Bibliography:

1. Giddens, A. (2004), *Socjologia*, Warszawa, PWN, p. 347.
2. Estivill, J. (2003), *Concepts and strategies for combating social exclusion: An overview*, Geneva, International Labour Office, pp. 38–39.
3. Szopa, B., Szopa, A. (2011), *Wykluczenie finansowe a wykluczenie społeczne*, Kraków, Zeszyty Naukowe, PTE, 2011, nr 11, pp. 13–27.
4. Sowa, A. (2006), *Zdrowie i choroba a ubóstwo i wykluczenie społeczne*, „Polityka Społeczna” 2006, Nr 11–12, pp. 16–17.
5. Deklaracja Praw Osób Niepełnosprawnych przyjęta przez ZO ONZ dnia 9 grudnia 1975 r. (rezolucja 3447 XXX), (accessed on: 01.05.2020).
6. Jankowska, M. (2011), *Prawa osób niepełnosprawnych w międzynarodowych aktach prawnych*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2011/2012, Nr 1, pp. 36–44.
7. Ostrowska, A., Sikorska, J. (1996), *Syndrom niepełnosprawności w Polsce. Bariery integracji*, Warszawa, Wyd. IFiS PAN, p. 23.
8. Ingarden, R., (1973), *Książeczka o Człowieku*, Kraków, Wyd. Literackie, p. 17.
9. Kasprzak, E. (2006), *Sukces i porażka bezrobotnych na rynku pracy*, Poznań, SPiA, pp. 27–28.
10. Bauman, Z., (1990), *Socjologia*, Warszawa, Zys i S-ka, pp. 15–17.
11. Bauman, Z. (2004), *Życie na przemiał*, Kraków, Wyd. Literackie, pp. 11–97.
12. Sztompka, P. (2007), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Warszawa, Wyd. Znak, pp. 334–335.
13. Bogaj, A., (2007), *Człowiek w środowisku pracy*, In: *Pedagogika pracy*, Kwiatkowski St.,

Bogaj A., (ed.), Wyd. WAiP, Warszawa, pp. 22–25.

14. *Słownik Pojęć Ekonomicznych*. (1995), Błaszczczyński A. (ed.), Kraków, p. 265.

15. Kubicka, H. (2006), *Brak pracy – przykład zagrożenia rozwoju społeczno – kulturowego i praktyka społeczna*, In: *Pedagogika społeczna*, Marynowicz-Hetka E. (ed.), Warszawa, pp. 330–331.

16. Samuelson, P.A., Nordhaus, W. D. (2004), *Ekonomia*, Warszawa, PWN, p. 576.

17. Unemployed person (ILO) <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1129> (accessed on: 10.05.2020).

18. *Encyklopedia psychologii*. (1998), Szewczuk W. (ed.), Warszawa, Fundacja Innowacja, p. 40.

19. *Disability and Development Report, Realizing the Sustainable Development Goals by, for and with persons with disabilities*. (2019), Department of Economic and Social Affairs , United Nations New York, pp. 34-285.

20. *Joint Employment Report 2019*, European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, BELGIUM, pp. 1–18.

21. *Koronawirus. Raport specjalny* <https://www.money.pl/gospodarka/wzrost-bezrobocia-w-usa-przeszedl-najsmielsze-oczekiwania-statystyki-najgorsze-od-lat-6495910417421953a.html> (accessed on: 20.05.2020).

МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПРИРОДНИЧОНАУКОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сококонь Олена Анатоліївна,

к.п.н., доцент ПНПУ імені В.Г. Короленка

elena.sogokon@ gmail.com

Розвиток української педагогічної освіти ґрунтується на впровадженні якісно нової методології організації навчального процесу за європейським зразком, кінцевою метою якого є підготовка висококваліфікованого учителя, який би відповідав сучасному рівню розвитку педагогічної науки і вимогам суспільства. В останні десятиріччя система педагогічної освіти європейських країн орієнтована на кінцевий результат – підготовку учителів, які володіють різнобічними навичками, мають широкий світогляд, здатні інтегрувати свою роботу в діяльність професійних напрямів, можуть самостійно приймати професійні рішення на підставі оволодіння визначеним колом функцій і завдань.

Проблему професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання видатні науковці досліджували з різних позицій:

О. Аксьонова (узагальнення кращого педагогічного досвіду вчителів фізичного виховання), Л. Сущенко (теоретико-методичні основи професійної підготовки), Л. Дольнікова, В. Серіков (використання інтегративно-диференційованого підходу до структурування змісту знань та освіти), А. Конач, І. Ляхова (модульно-рейтингова технологія організації професійної підготовки майбутніх учителів), Г. Генсерук, Л. Іванова, В. Папучі (підготовка до виконання окремих функцій у межах професійно-педагогічної діяльності); Л. Головата, Р. Карпюк (формування комунікативних умінь); В. Величко, В. Мазіна, Г. Михайлишин (формування

особистісних якостей, які забезпечують результативність педагогічної діяльності), С. Табінська (модернізація вищої освіти майбутніх фахівців з фізичного виховання) тощо.

Мета нашого дослідження вивчити безпосередній вплив рівня природничонаукових знань та їх зв'язків на професійну підготовку учителя – на рівні конкретних, науково обґрунтованих фактів та положень. Важливим аспектом, на нашу думку, є вплив природничонаукових знань на формування світогляду майбутніх фахівців фізичної культури, що вважаємо суттєвим компонентом якісної професійної підготовки учителів фізичної культури. Досягти цього можна шляхом інтеграції змісту природничонаукової та професійно-практичної підготовки.

Процесом інтеграції є об'єднання в єдине ціле раніше розрізнених елементів певної системи на основі їх взаємозалежності і взаємодоповнюваності. Інтеграцію ми вважаємо пріоритетною формою організації змісту освіти, результатом якої є досягнення єдності і цілісності, узгодженості в середині системи, основаної на взаємозалежності окремих спеціалізованих елементів. Інтеграція стає домінуючою тенденцією завдяки тому, що окремі науки у своєму монодисциплінарному розвитку підіймаються до такого теоретичного рівня, де зв'язки між ними стають внутрішньо необхідними для їх подальшого вдосконалення. [4, с. 133].

Дисципліни природничонаукового циклу є винятковою сферою знання, тому їм властива загальна якість будь-якої системи – інтегративність через диференціацію. Інтегративні процеси реалізують цілісний системний підхід до професійної підготовки майбутнього учителя фізичної культури. Водночас, реалізація інтегративного підходу до змісту навчання вимагає педагогічного моделювання. Аналіз підготовки майбутніх фахівців фізичної культури в Україні дозволив нам виокремити такі недоліки: сучасна вища педагогічна освіта не задовольняє потреби суспільства, має місце зниження якості навчання фахівців, консерватизм у застосуванні новітніх технологій [3, с.8].

Нині настає час, коли система підготовки спеціалістів вищої освіти буде мати справу з компетентним фахівцем, який успішно надаватиме якісну фізкультурну освіту, вмітиме адаптуватися до змін і особливостей інформаційного суспільства, раціонально організуватиме свою професійну діяльність, використовуватиме інформаційно-комунікаційні технології. Це вимагає не вузькопредметних спеціальних знань, а широкого кругозору учителя фізичної культури і здатності його до аналізу, мислення, співставлення, пошуків. Порівняння рейтингу навчальних дисциплін показало, що в уявленні майбутніх учителів фізичної культури природничі науки за значущістю поступаються професійним.

Водночас роль природничонаукової підготовки у системі вищої педагогічної освіти визначається тим, що вони є науковою базою дисциплін циклу професійної та практичної підготовки. Лише за наявності стійких осмислених знань студентів із природничонаукових дисциплін можна

сподіватись на формування компетентного фахівця. Загальний рівень природничонаукової готовності студентів не створює належної основи для набуття знань зі спеціальних дисциплін; потребує корекції зміст природничонаукової та професійної підготовки. З проблемою інтеграції знань і вмінь, змісту, форм і методів навчання пов'язана також і проблема формування цілісної особистості фахівця, який має задовольняти не лише сьогоденні, а й перспективні потреби суспільства.

Нами розроблено теоретичні вимоги до побудови системи природничонаукової та професійно-практичної підготовки майбутнього учителя фізичної культури:

- взаємодоповнюваність і взаємозалежність природничонаукового та професійно-практичного блоків змісту освіти;
- побудова синергетичної системи інтеграції природничонаукової та професійно-практичної підготовки майбутніх учителів;
- включення аксіологічного компоненту до процесу інтеграції;
- розвиток акмеологічності та творчості майбутнього учителя внаслідок інтеграції;
- опора на історичний досвід та ідеї гуманізації у побудові освітнього процесу;
- використання інтеграції для забезпечення наступності та мотивації навчання майбутніх учителів фізичної культури;
- опора на принцип фундаменталізації та професіоналізму в процесі інтеграції природничонаукової та професійно-практичної підготовки майбутніх учителів фізичної культури.

Основними принципами побудови моделі системи природничонаукової та професійно-практичної підготовки майбутнього фахівця фізичної культури ми обрали такі:

- оптимізацію змісту навчання – узгодження з викладачами різних дисциплін можливих тем або питань для наскрізного вивчення природничонаукових та професійно-практичних знань;
- наступності – використання накопичених у минулому передумов і одночасно в їх критичному аналізі, творчої переробки на основі якісно нового стану складних систем;
- призначення – визначення переліку і змісту міжпредметних зв'язків між навчальними дисциплінами, чітке розуміння цільового призначення кожного блоку знань, зокрема природничонаукових для фахової підготовки учителя фізичної культури;
- креативності – визначення інтересів студента до предмета, підвищення активності в пізнавальній діяльності, поповнення педагогічного досвіду різними технологіями, методиками, формами і методами організації навчальної діяльності;
- проблемності – координація навчальних програм на інтеграційній основі, пріоритет професійної інтегрованої проблеми над ізольованими предметними знаннями.

Пропонуємо виділяти чотири форми дії механізму інтеграції знань з предметів природничонаукового циклу:

- внутрішня – взаємопроникнення знань, яке відбувається у кожній окремо взятій науці;
- зовнішня – взаємозв'язок між різними сферами знань створення комплексів, що входять у цілісну систему науки;
- вертикальна – інтегрований рух наук від більш узагальнених теоретичних до прикладних;
- горизонтальна – зв'язок наукових сфер в середині існуючих комплексів наук.

Отже, теоретичні засади інтеграції знань у цьому контексті передбачають, на нашу думку, визначення взаємозв'язку теоретичних і методичних основ інтеграції знань, методологічні проблеми розроблення та побудови теорії дидактичної інтеграції, а також методологічний підхід до визначення інтегративних факторів та дослідження їх впливу на формування особистості студента. Стратегічним напрямом методичного оновлення процесу навчання майбутніх учителів фізичної культури має стати проведення занять на засадах інтеграції навчального матеріалу з різних дисциплін, що сприятиме активізації сприймання матеріалу, досягнення синтетичності та цілісності знань. Інтеграція природничонаукової та професійно-практичної підготовки майбутніх учителів повинна забезпечити можливість постійного поповнення знань та розширення практичних умінь і навичок; сформувати конкурентоспроможного фахівця на основі інтегрованих знань, практичних умінь та професійно-ціннісних орієнтацій.

Література

1. Генсерук Г.Р. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури та застосування інформаційних технологій у професійній діяльності: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти», Тернопіль, 2005. 20 с.
2. Сущенко Л.П. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Сущенко Людмила Петрівна; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К., 2003. 45 с.
3. Табінська С.О. Модернізація професійно-педагогічної підготовки майбутніх бакалаврів з фізичного виховання: автореф. дис. канд. пед. наук, Запоріжжя. 2016. 20 с.
4. Хоменко П.В. Природничонаукова підготовка фахівця фізичної культури: Монографія. Полтава, 2012. 379 с.

MILITARY TRIATHLON OF THE RAILWAY MILITARY TRAINING IN THE INTERBELLUM POLAND

Turza Anna

annturza@gmail.com

War Studies University in Warsaw

Faculty of Management and Command

Key words: railway military training, organization, The Second Republic of Poland

During the Interbellum there was a widespread tendency to militarize various areas of social life, which leads the author to theses that sports training at that time was also a form of preparation for the impending war. Public events propagating physical strength and fitness, such as the 11th Olympic Games in Berlin in 1936, were at the same time a show of military readiness of a seemingly demilitarized country. As the arms race was approaching its climax, the outbreak of World War II was gradually becoming inevitable.

The activities of Railway Military Training Organization in the areas of physical education and sport were thus a part of the Nations-at-Arms doctrine. In fact, during the Interbellum physical education and military training were closely connected. I argue that it was a time of vivid interest in the physical education of youth not only in Poland, but also in many other European countries, as well as in the United States and the Soviet Union.

The railway military training in the interwar Poland featured a sports discipline called the railway military triathlon, which included building and dismantling railway track together with shooting and marching. It combined professional training and sports competition, which greatly contributed to its originality and its usefulness in advancing the military potential of the country. The participants demonstrated both their military capability as soldiers and their technical skills as railwaymen. It was believed that railway would play a significant role in the future war, so the transport of troops, fast repair and construction of tracks were crucial. The sports competition could at any moment become an actual armed struggle for the survival of the country.

The present study is a part of the author's doctoral research, and relies chiefly on primary sources, i.e. various materials published by railway's paramilitary organizations during the interwar period.

FARMY WIATROWE, JAKO WSPÓŁCZESNY ELEMENT EDUKACJI EKOLOGICZNEJ

Falkowska Anna

Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie- Doktorantka

anna.falkowska8@gmail.com

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2970-4496>

Wstęp

W dobie XXI wieku dominuje rozwój nowoczesnej technologii, która ma za zadanie ułatwić życie i funkcjonowanie społeczeństwa na całym globie. Tradycyjne metody, które niegdyś wykazywały się skutecznością, dzisiaj pod wpływem wieloletnich badań i analiz, są w ocenie ekspertów negatywne. Widzą oni potrzebę ich modyfikacji poprzez zastąpienie technologią o wyższej jakości. Proces globalizacji i różne przejawy zjawiska konsumpcjonizmu są nierozłącznym elementem współczesności, dlatego wymagają od społeczeństwa działań w zakresie poprawy zdegradowanego stanu środowiska. Jest to możliwe tylko dzięki współpracy wszystkich obywateli tego świata, poprzez respektowanie aktów prawnych oraz wzajemną pomoc we wdrażaniu rozwiązań zgodnych z normami ekologicznymi. Niniejszy artykuł wpisuje się w problematykę pedagogiki, aby zwrócić uwagę pedagogów na konieczność edukacji i wychowania nakierowanego na odnawialne źródła energii. Artykuł zawiera podstawowe informacje dotyczące budowy farm wiatrowych, które są niezbędne do poprawy stanu środowiska przyrodniczego. W ramach edukacji ekologicznej zostały przedstawione formy wsparcia finansowego z budżetu kraju i Unii Europejskiej. Tematyka budowy farm wiatrowych ma zwolenników i przeciwników, a tym samym nie została upowszechniona. Dlatego artykuł nie prezentuje wyników badań związanych z efektywnością polskiego sektora odnawialnych źródeł energii, lecz jest formą apelu do szerokiego grona społeczeństwa, aby niezależnie od miejsca zamieszkania było otwarte na innowacyjne sposoby ochrony środowiska.

Zanieczyszczone środowiska jako aspekt do refleksji wobec odnawialnych źródeł energii

Długoletnia, ekspansywna gospodarka odkrywkowa, wysoka emisja zanieczyszczeń ze środków komunikacji publicznej i wiele innych efektów życia postindustrialnego, przyczyniło się do imisji zanieczyszczeń, co ostatecznie spowodowało wymarcie gatunków: flory i fauny endemicznej. W konsekwencji obecnych zagrożeń, globalny rynek większości sektorów tj.: życia publicznego, gospodarczego, politycznego, podjął współpracę, która ma na celu zahamowanie m.in. efektu globalnego ocieplenia czy zmniejszenie stopnia zanieczyszczenia sieci hydrologicznej. Ku wspólnemu dobru może pomóc przede wszystkim implementowanie i przestrzeganie Ustawy o Odnawialnych Źródłach Energii, która jest odrębnie wdrażana przez każde państwo. Kraje należące do Unii

Europejskiej, które mają już sprecyzowaną treść ustawy, wykorzystując dostępną wiedzę techniczną i technologiczną, jednocześnie zobowiązujemy mieszkańców do zmiany nawyków o negatywnych skutkach środowiskowych. Starają się wykorzystywać dostępne środki finansowe na przetwarzanie produktów, półproduktów lub w niektórych przypadkach nawet odpadów, w celu zmniejszenia skutków działalności antropocentrycznej, które były niezauważalne przez wiele lat.

Jednym z wielu przykładów działania, zmierzającego do rewitalizacji, jest zamiana energetyki konwencjonalnej, na energetykę pozyskiwaną z odnawialnych źródeł energii. Polega ona na wykorzystaniu zasobów środowiska, które odnowią się w toku cyklu dobowego, miesięcznego czy rocznego. Zgodnie z projektem polskiej Ustawy o Odnawialnych Źródłach Energii z dnia 09. 10. 2012 r. (wersja 2.0.2.), odnawialne źródła energii to: „energia wiatru, energia promieniowania słonecznego, energia aerothermalna, energia geothermalna, energia hydrothermalna, hydroenergia, energia otrzymywana z biomasy, biogazu, biogazu rolniczego, fal, prądów i pływów morskich oraz energię otrzymywaną z biopłynów”.

Niniejsza praca dotyczy wykorzystywania energetyki wiatru do produkcji prądu elektrycznego i stanowi próbę oceny oddziaływania na środowisko pól wiatrowych usytuowanych w Polsce. Główną hipotezą pracy jest założenie, iż każda ingerencja technologiczna w obszar przyrodniczy, może wpływać pozytywnie lub negatywnie na ekosystem. Tematyka stała się interesującą dla autorki pracy, ze względu na różnorodne spekulacje przedstawiane w lokalnych mediach. Dotyczą one metodyki ukazania rangi i potrzeby wykorzystywania energetyki odnawialnej z punktu widzenia ochrony środowiska i zupełnie odmiennego – negatywnego nastawienia społeczeństwa wobec nowoczesnych technologii. W literaturze przedmiotu, zagadnienie energetyki wiatru nie jest powszechnie podejmowane przez autorów publikacji naukowych. Treść książek wydanych w latach 90-tych w przeważającej części dotyczyła negatywnych aspektów budowy pól wiatrowych oraz wpływu na społeczeństwo, a także na faunę i florę. Dopiero literatura ostatniej dekady, pod wpływem najnowszych zobowiązań wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, została wzbogacona o nowe artykuły i badania naukowe, potwierdzające słuszność sytuowania farm wiatrowych w Polsce. Jednak zebrane wnioski najczęściej dotyczą jedynie naukowej i prawnej oceny inwestycji. Rzadko przedstawiane jest stanowisko społeczeństwa wobec nowoczesnej technologii oraz ubogie są informacje dotyczące sposobu edukacji obywateli w zakresie zwiększenia ich zaufania. Brak przedstawienia społeczeństwu metodyki niwelowania zgłaszanych przez nich zagrożeń w czasie eksploatacji pól wiatrowych, niestety skutkuje ciągłymi sporami z władzą samorządową, inwestorem oraz przedstawicielami organizacji ekologicznych. Tym samym nie istnieje jednoznaczna ocena (pozytywna lub negatywna) w zakresie poparcia inwestycji budowlanych. Z przeprowadzonych badań wynika, iż pracujące w Polsce elektrownie wiatrowe są rozmieszczone w następujących częściach kraju: Sarbiewo, Swarzewo, Rytko k. Nowego Sącza, Cisowo k. Darłowa, Rymanów k. Krosna, Barzowice,

Cisowo k. Darłowa, Zagórze, gmina Wolin, Tymień, Zajączkowo, Kamiensk. Nie wszystkie inwestycje zostały doprowadzone do fazy finalnej, zgodnej z zaplanowanym terminarzem, ze względu na liczne protesty mieszkańców, ingerencję organizacji ekologicznych czy nieprzewidziane problemy finansowe gminy. Niepowodzenie zamierzonych inwestycji budowlanych wynikało również z nierzetelności publikowanych informacji. Niektóre bowiem stały w sprzeczności z wcześniejszymi wiadomościami, podanymi społeczeństwu lokalnemu.

1. Charakterystyka farm wiatrowych- sposób działania wiatraków

Energetyka wiatrowa, nazywana zamiennie aerodynamiką, postrzegana jest jako doskonałe narzędzie pozwalające na przetwarzanie energii wiatru za pomocą silników turbin generatorów prądu. Silniki wiatrowe swoją budową upodabniają się do śmigła samolotowego, które wraz z turbiną są umieszczone na wysokiej, wąskiej wieży, w taki sposób, aby obracając się na wietrze wywołać obrót generatora. Turbina posiada dwie przekładnie, dzięki łożyskowym, ruchomym częściom, możliwy jest obrót całej głowicy i obrót śmigła. Umieszczając kilka wiatraków na wolnej przestrzeni można utworzyć tzw. pole wiatrowe - czyli farmę wiatrową. Prąd elektryczny wytwarzany z kilku wiatraków, tworzy sieć energetyczną.

Energetyka wiatru jest sprzyjającą formą pozyskiwania prądu elektrycznego, ponieważ nie wydziela materiałów poprodukcyjnych, jak również nie emituje CO₂ do atmosfery, którego ilości, zgodnie z dyrektywami klimatycznymi, należy ograniczać. „Wiatr powstaje w wyniku nierównomiernego ogrzewania się mas powietrza. Różnica temperatur powoduje nierównomierny rozkład ciśnienia atmosferycznego, a naturalna tendencja do wyrównywania ciśnienia jest efektem powstania wiatru” [J. Latocha, s. 2.]

Jednak ze względu na nieregularną częstotliwość wiatru, co wynika ze zmiennej mocy promieniowania słonecznego docierającego do powierzchni Ziemi, średnia prędkość wiatru na kilku obszarach jest zróżnicowana. Wynika to m.in. z dodatkowych ruchów powietrza, które są wywołane obrotowym ruchem Ziemi, przez siły Coriolisa, które np. w północnej części Ziemi wywołują wschodni ruch mas powietrza. Dodatkowo na ruchy mas powietrza wpływają zbiorniki wodne, takie jak morza i oceany, a nawet wody śródlądowe, które nagrzewają się wolniej niż masy powietrza. W rezultacie prowadzi to do zróżnicowanych miejscowych gęstości mas powietrza i do ich ruchów od wody w kierunku lądu. [Z. Ciok, 2001, s. 415].

W zależności od dostępnej powierzchni przeznaczonej na usytuowanie pola wiatrowego, im większa jest średnica powierzchni śmigła, na ternie o tych samych warunkach wietrznych, tym moc energetyczna jest większa. Gęstość powietrza, na którą wpływa ciśnienie i wilgotność otoczenia, nie ma żadnego wpływu na obrót mechanizmu wiatraka [R. Tytko, 2009, s. 177-178].

W ramach oszacowania możliwości funkcjonowania farmy wiatrowej, siła wiatru podlega badaniu, które trwa około 12 miesięcy. Aby móc przeprowadzić analizę wymagana jest zgoda Prezesa urzędu Lotnictwa Cywilnego oraz organu

administracji publicznej, ponieważ organ ten wydaje zgodę na budowę i zainstalowanie masztu pomiarowego. Poinformowanie jest koniecznością ze względu na zapewnienie przepływowości i bezkolizyjności w komunikacji lotniczej. W zakresie przyrodniczych czynników lokalizacji pól wiatrowych, uwzględnia się miejsce, gdzie prędkość wiatru w ciągu roku jest największa oraz takie otoczenie, którego ukształtowanie terenu nie prowadzi do nadmiernych zawirowań w czasie niespodziewanych podmuchów wiatru. Najkorzystniejsza jest lokalizacja turbiny na wysokości kilkunastu metrów. W warunkach polskich, średnioroczna prędkość wiatru wynosi 2,8 m/s latem oraz 3,8 m/s zimą. Tylko na pewnych obszarach Polski średnie roczne prędkości wiatru wynoszą powyżej 4 m/s i są przydatne do budowy elektrowni wiatrowych [D. Niedziółka, 2012, s. 189]. Następnym czynnikiem determinującym możliwość funkcjonowania elektrowni wiatrowej jest określenie (już na etapie planowania) terenów lęgowych i żerowania ptaków tak, aby wieża wiatraka nie była śmiertelną pułapką, podczas nocnych lotów, o ograniczonej widoczności. Szczególna ocena planów i późniejszej eksploatacji podlega ocenie weryfikacji Obszaru NATURA 2000 czy Parków Narodowych. Kolejnym kryterium możliwości funkcjonowania pola wiatrowego jest szorstkość terenu. Im więcej zabudowań, tym jest większy opór wiatru, a tym samym turbina nie może rozwinąć szybkości obrotu, bo wiatr jest ograniczony infrastrukturą. Tym samym, chcąc pozyskać prąd, mimo niekorzystnych warunków, inwestorzy muszą liczyć się ze wzrostem kosztów przy realizacji przedsięwzięcia, z powodu budowy wieży elektrowni powyżej budynków tak, by umożliwić przepływ wiatru i wydajny ruch śmigła [R. Tytko, 2009, s. 181].

Reasumując elektrownie wiatrowe różnią się parametrami technicznymi, które zależą od obszaru umiejscowienia oraz od środków finansowych, przeznaczonych przez władze samorządowe na inwestycję. Najwyraźniejszą różnicą jest średnica, liczba łopat, rodzaj i moc generatora, która może osiągać parametry w skali od 5 kW do 600 kW.

2. Wsparcie finansowe ze środków Unii Europejskiej i innych funduszy

Zgodnie ze statystykami Urzędu Regulacji Energetyki, łączna moc elektrowni wiatrowych w Polsce osiąga 459 MW, a w przyszłości ocenia się, że uzyska moc do 2 GW. Odnotowane 253 elektrownie rozwijają swoją działalność dzięki programom wsparcia energetyki wiatrowej przez Fundusz Spójności w ramach Osi Priorytetowej. Inną formą wsparcia finansowego ekologicznej formy pozyskiwania energii są Regionalne Programy Wsparcia z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Głównym z założeń przy przyznawaniu środków unijnych, jest gospodarowanie według kryteriów stworzonych przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Wsparcie finansowe jest szczególnie ważne, biorąc za priorytetowy wyznacznik ochronę zdrowia ludzkiego i środowiska naturalnego, poprzez ograniczenie emisji gazów cieplarnianych. Minimalna ingerencja w środowisko przez pracę instalacji niestety na początku generuje wysokie koszty, szczególnie w przypadku budowy indywidualnych, przydomowych turbin. [J. Lachota, s. 9 – 10].

Bilans finansów Unii Europejskiej na lata 2014-2020, kształtuje się na podstawie przygotowanych, roboczych programach krajowych: *Infrastruktura i Środowiska i Inteligentny Rozwój oraz 16 Programów Regionalnych*. Przy podziale środków finansowych uwzględnia się korzyści ze wsparcia programu *Blue Economy*, który dotyczy współfinansowania rozwoju morskiej energetyki wiatrowej, wskazywanej w dokumencie Komisji Europejskiej. Stanowito możliwość rozwoju branży aerodynamiki w szerokim spektrum działania, co jednocześnie musi być wykazywane w przewidywanych efektach planowanej inwestycji. W Europie centralnej i wschodniej wsparcie finansowe otrzymywane jest najczęściej z banków komercyjnych. Aktywność wykazuje: Europejski Bank Inwestycyjny, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju oraz Międzynarodowa Korporacja Finansowa, które wspierają: pożyczką, udziałem w kapitale, leasingu, gwarancjami [W. Sztuba, TPS Horwath Poland, 2013, s. 40-43].

3. Koszty użytkowania energii wiatrowej - próba uświadomienia społeczeństwa

Zgodnie z powszechnie przyjętym założeniem, koszty energetyki wiatrowej pozwalają na minimalizowanie kosztów operacyjnych. W przypadku energetyki ciepłej są znacząco wyższe koszty wartości ceny początkowej, w skład której wchodzi środki pieniężne na zakup surowca energetycznego lub wytworzenia środka trwałego. Przeciętny budżet inwestycji w aerodynamikę na lądzie bez amortyzacji, to ceny około 200-250 tys. zł/MW. [W. Sztuba, TPS Horwath Poland, 2013, s. 40-43].

Za wytworzoną tzw. czystą- zieloną energię, elektrownia otrzymuje certyfikat potwierdzający jakość, co stanowi dodatkowy atut przy wyborze elektrowni wiatrowej przez odbiorcę zasobu energetycznego. Wysokość przychodów z eksploatacji farmy wiatrowej jest uzależniona od zmieniającej się ceny energii i kursu świadectw na Towarowej Giełdzie Energii. Dodatkowym podmiotem regulującym stawki opłat zastępczych jest Urząd Regulacji Energetyki [W. Sztuba, TPS Horwath Poland, s. 69]. Często kontrakty są renegecowane tak, aby ceny nowych kontraktów były na poziomie cen energii na TGW[Urząd Regulacji Energetyki, s. 68 – 70].

Poza opłatami finansowymi, elektrownie wiatrowe generują inne koszty dla użytkowników. Jednym z przykładów jest emitowany hałas jak również infradźwięki, niekorzystnie działające na układ nerwowy i psychikę ludzi, sąsiadującymi z polami wiatrowymi. Dlatego też w celu zminimalizowania niedogodności, instalacje są oddalane od siedlisk gospodarczych, a kiedy nie jest to możliwe, instalowane są drogie urządzenia usuwające lub tłumiące wydawane dźwięki przez silnik i skrzydła instalacji.

4. Ocena oddziaływania na środowisko podczas eksploatacji wiatraków w ramach edukacji ekologicznej

Inwestycje w zakresie energetyki wiatrowej mają społeczne poparcie dopóty, dopóki nie rozpocznie się etap eksploatacji i sposób działania instancji i korzyści z nią związane nie przynoszą spodziewanych rezultatów, w zakresie zachowania norm cichej pracy elektrowni, infradźwięków i pola elektromagnetycznego.

Mimo badań porealizacyjnych ptaków czy nietoperzy w ciągu 1, 2 i 5 lat po wybudowaniu inwestycji, społeczność lokalna narasta w żale i brak weryfikacji ich problematyki.

Energetyka w Polsce ma zarówno dużo zwolenników jak i przeciwników. Jest ona, w opinii publicznej, mniej inwazyjną i odznaczającą się większym bezpieczeństwem, formą pozyskania energii odnawialnej. Jednak rozbieżności między stanowiskami wobec energetyki wiatrowej M. Wolsink opisuje w następujący sposób: „stosunek społeczeństwa do energetyki wiatrowej jako takiej i stosunek do konkretnych farm wiatrowych to zupełnie coś innego i tak różnica jest sednem większości nieporozumień co do postaw społecznych” [M. Wolsink, 2007, s. 1188 – 1207]. Sprzeciw wobec planowania budowy elektrowni wiatrowej na konkretnym obszarze w Polsce, przejawia się zawiązaniem się kilku „ruchów antywiatrakowych”, których głównym postulatem są koszty ekonomiczne, społeczne i ekologiczne. Społeczność obawia się wysokich kosztów zarówno uzależnienia energetycznego od wietrzności, która jest niska w polskiej strefie klimatycznej, jak również z drogimi turbinami do eksploatacji pól wiatrowych. Argumenty zwolenników odnawialnych źródeł energii, takie jak: możliwość zatrudnienia w nowej branży sektora usług, zmniejszenie lokalnego bezrobocia i pasywna przedsiębiorczość, czystość dla środowiska jako źródło bezpiecznej – nietoksycznej formy energetyki, w opinii protestujących nie niweluje hałasu, zniekształca obraz krajobrazu, ingerując w jego naturalne obszary, co zagraża dzikiej przyrodzie – ptaków. Tym samym władze samorządowe stają przed problemem – dylematem energetycznym w zakresie oceny słuszności obaw opinii publicznej oraz ostatecznej decyzji w porozumieniu z ekspertami technicznymi i ekologiami, w zakresie planowania i eksploatacji przedsięwzięcia energetyki wiatrowej [Z. Łucki, W. Misiak, 2010, s. 196 – 198].

Większość społeczności lokalnej przeciwnej farmom wiatrowym kieruje się syndromem NIMBY (*not in my back yard*), czyli zjawiska tłumaczonego z języka angielskiego „Nie na moim podwórku, nie w mojej okolicy”. Nie są oni przekonani, ponieważ deweloperzy nie są w stanie oszacować strat i korzyści finansowych z planowanej inwestycji, co nie jest gwarancją rekompensaty za uciążliwość. „Z teoretycznego punktu widzenia, wypłata odszkodowania dla lokalnej społeczności jest *transakcją handlową*, w której dochodzi od zamiany kosztów i ryzyka, jakie będzie ona ponosić lokalna po wybudowaniu i uruchomieniu inwestycji, na towar, wycenienie wartości tego towaru i jego wymianę na odpowiednie korzyści w postaci odszkodowania (rekompensaty) zapewniającego zgodę lokalnej społeczności na budowę inwestycji, czyli likwidację konfliktu (ustanie protestów). Operację zamiany ryzyka i kosztów (duża część to koszty niematerialne) na towar to *komodytyzacja*, a wymiana towaru na rekompensatę transakcją ryzyko – korzyści”. Dlatego istnieje potrzeba wprowadzenia jasnych mechanizmów rekompensaty, w ujęciu prawnym, instytucjonalnym i politycznym, zakresie spraw dotyczących akcji praw własności, siły poszczególnych interesariuszy oraz zasad negocjacji. Rekompensata może mieć formę finansową jak i niefinansową, poprzez ulgi

podatkowe, tańsze stawki taryf opłat za energetykę elektryczną. Deweloperzy i inwestorzy wpłacają zadośćuczynienie dla osób indywidualnych, ale częściej są to fundusze dla rozwoju gminy. [Z. Łucki, W. Misiak, 2010, s. 234 – 235].

Większe poparcie wśród społeczeństwa zagwarantuje stała edukacja poprzez rzetelne dostarczanie informacji o przebiegu inwestycji do mediów, tak aby rozpropagować rolę organizacji pozarządowych w procesach konsultacyjnych na kolejnych etapach inwestycji. Ważne jest, aby społeczeństwo było świadome przebiegu eksploatacji inwestycji, uczestniczyło w monitoringu uruchomionego zakładu tak, aby miało poczucie partycypacji, a więc było świadome istoty inwestycji, ewentualnych problemów i sposobów ich rozwiązywania, które byłyby korzystne dla wszystkich, nie tylko dla dewelopera. Współpraca i komunikacja tzw. „z dołu do góry”, według badań, zapewni ograniczenie tzw. *ruchów antywiatrakowych*. Przytaczając słowa Pasqualetiego należałoby rozważyć modyfikację polityki energetycznej gminy: „sukces energetyki wiatrowej zależy od tego, jak dobrze sektor ten nauczy się włączania społeczeństwa w proces podejmowania decyzji - zarówno ze względu na możliwości szerszego rozpowszechniania informacji, jak ze względu na sugestie, jakimi społeczeństwo może przyczynić się do dyskusji o swoim punkcie widzenia i o sposobie uwzględniania tego w praktyce”[Z. Łucki, W. Misiak, 2010, s. 239-248].

Zakończenie

Energetyka wiatrowa jest zagadnieniem, któremu należy przyjrzeć się w szerszym kontekście. Nie można pomijać żadnych aspektów, zarówno kwestii finansowych, postulatów społecznych, jak również sugestii organizacji ekologicznych, podczas planowania, realizacji oraz eksploatacji zamierzenia budowlanego, jakim jest wielkoobszarowe pole wiatrowe.

Obecnie ważne jest, aby na terenach o korzystnym uwarunkowaniu środowiskowym rozszerzyć możliwość rozwoju branży energetycznej oraz usunąć powstające bariery. Jednak takie inicjatywy nie zostaną zrealizowane dopóty, dopóki nie zostaną opracowane jednoznaczne publikacje, z rzetelną oceną warunków meteorologicznych oraz deniwelacji terenu, w oparciu o gruntowne analizy danych występujących w Polsce, a nie na terenie innych obszarów Unii Europejskiej. Niestety obecne publikacje jedynie porównują warunki naszego państwa do osiągnięć technologicznych sąsiadujących krajów członkowskich, nie dokonując żadnej jednoznacznej decyzji środowiskowej w zakresie jakości i opłacalności inwestycji w Polsce. Tym samym bardzo ważne jest przeprowadzenie oceny oddziaływania, nie tylko na środowisko przyrodnicze (stan gleby, sieć hydrologiczną czy żyjącą florę i faunę, w tym awifaunę), ale również przeanalizowanie warunków życia społeczeństwa, które sąsiaduje z polami wiatrowymi. Zebrane dane powinny być ujęte w syntetyczny sposób w jednej publikacji, a nie w kilku odrębnych książkach, sprofilowanych według dziedzin naukowych: społecznych, prawnych czy nowoczesnej technologii. Autorka artykułu pozyskując dane, wielokrotnie napotykała się na sprzeczne informacje poszczególnych władz samorządowych, umieszczanych na stronach

Biuletynu Informacji Publicznej, w stosunku do danych przedstawianych przez powołane społeczne inicjatywy, tzw. *ruchy antywiatrakowe*, o odrębnych nazwach dla każdego z polskich obszarów planowanych inwestycji wiatrowych. Dlatego autorka pracy uważa, że podstawowym działaniem powinna być edukacja społeczeństwa poprzez dostarczenie bogatej oferty materiałów informacyjnych. Powinny one dotyczyć zarówno aspektów korzystnych jak i negatywnych oddziaływań, które mogą wywołać proponowane inwestycje budowlane – pola wiatrowe. Winniśmy słuchać się wzajemnie oraz korzystać z rad ekspertów, którzy ostrzegają przed zagładą świata. Doceniajmy piękno natury, żyjąc zgodnie z jej harmonijnością.

Bibliografia:

1. Ciok Z., *Ochrona środowiska w elektroenergetyce*, Warszawa 2001, s. 415.
2. Gronowicz J., *Niekonwencjonalne źródła energii*, Radom-Poznań 2008.
3. Latocha J., *Wykorzystanie energetyki wiatrowej jako alternatywa dla tradycyjnych źródeł energii*, Kapitał Ludzki, Europejski Fundusz Społeczny, brak roku wydania, s. 2.
<http://www.plan-rozwoju.pcz.pl/dokumenty/konferencja/artykuly/17.pdf> [data dostępu: 03.05.2014].
4. Łucki Z., Misiak W., *Energetyka a społeczeństwo. Aspekty socjologiczne*, Warszawa 2010.
5. Niedziółka D., *Zielona energia w Polsce*, Warszawa 2012.
6. Sztuba W., TPS Horwath Poland, *Raport Energetyka Wiatrowa w Polsce*, brak miejscowości 2013, www.paiz.gov.pl/files/?id_plik=21375
7. Tytko R., *Odnawialne źródła energii*, Warszawa 2009.
8. Wolsink M., Wind power implementation, the nature of public attitudes, equity and fairness instead of Bayard motives, „Renewable and Sustainable Energy Reviews”, t. 11, 2007, s. 1188 - 1207.

Akty prawne:

1. Urząd Regulacji Energetyki, *OZE – energetyka wiatrowa w Polsce*, Szczecin 2012. http://www.ure.gov.pl/download/1/5344/04_OZE_Energetyka_wiatrowa_w_Polsce_Szczecin_.pdf. [data dostępu: 01.05.2014]
2. Ustawy o odnawialnych Źródłach Energii z dnia 09. 10. 2012 r. (wersja 2.0.2.).

ВІННИЦЬКІ НЕКРОПОЛІ У СПОГАДАХ КОМБАТАНТІВ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (1919-1920)

Федоришен Олександр Юрійович,

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, аспірант, Вінниця*

fedoryshen.history@gmail.com

Науковий керівник –

доктор історичних наук, професор

Коляструк Ольга Анатоліївна

Українська революція 1917-1921 рр., окрім народження Української Народної Республіки та блискавичних змін у її військово-політичній ситуації, також супроводжувалась переміщенням великої кількості місцевого населення, переважно як мобілізованих комбатантів. Так, 16-17 липня 1919 р. близько 50 000 старшин і стрільців Галицької Армії (збройних сил Західної Облaсті УНР) через де-факто програне понад піврічне військове протистояння з Польщею за контроль над Галичиною перейшли кордон р. Збруч як союзники Армії УНР. На теренах Правобережної України, у тому числі й на Поділлі, їх головною метою стали спільні бойові дії з «червоною», а з вересня 1919 р. і «білою» Росією. Події осені-зими 1919-1920 рр. обернулись цілковитою катастрофою для галицького війська: до поразок на усіх фронтах протистояння із Збройними Силами Півдня Росії та Робітничо-Селянською Червоною Армією та деморалізуючого факту підписання з ними командуванням ГА сепаратних угод додалась епідемія тифу, яка остаточно знесила армію.

У Вінниці, яка тривалий час була осідком Начальної Команди (генерального штабу) Галицької Армії, на січень 1920 р. у двох військових шпиталях на території Кримських казарм та окружної лікарні для душевнохворих, а також пристосованих для госпітальних цілей низки міських навчальних закладів перебувало 8743 галичанина [1, с.34]. Така кількість не вважається вичерпно точною, оскільки чимало військових перебували у приватних помешканнях городян та жителів околиць міста. Також залишається комплексно не дослідженим питання точної кількості жертв епідемії серед вояків Галицької Армії у місті (в джерелах фігурують цифри $\frac{3}{4}$ або навіть 90% особового складу) та чіткої локалізації місць індивідуальних та масових поховань, зокрема, де і на яких міських цвинтарях ховали померлих від тифу. Нині одними із важливих джерел, які дозволяють оцінити та зіставити інформацію, є спогади безпосередніх учасників подій.

У спогадах співробітника архіву НКГА, поета і письменника Юрія Шкрумеляка «Кривавий шлях. Війми з днів неволі Української Галицької Армії», які були опубліковані у 1922 р. (у 1962 р. були перевидані під

назвою «Поїзд мерців») є кілька важливих згадок про військові поховання: «...І могили ростуть – непоодаль двірця. Ростуть гроби тих що заїхали на вічну відпустку – чи по службовим справам .. на той світ...», «...А хвороба шаліє. Що дня привозять горячкуючих – що дня виносять упокоївшись. Виносять тих, непомітно, темними ночами, сірими вечерами, без галасу і плачу, без молебнів і паради. І ховають без трумни і закопують без хреста. І ростуть могилки, ростуть, як травиця по дощи весняному, все свіжа... свіжа. Ростуть наоколо казарем, на винницьких полях і на цвинтарях. То з хрестами, то без хрестів, як трафиться, як попаде...» [5, с.26,28-29]. У цих фрагментах, окрім узагальнених формулювань «на винницьких полях і цвинтарях», йдеться про поховання «непоодаль двірця» (неподалік залізничного вокзалу, де на момент 1919-1920 рр. не існувало окремого некрополя) та «наоколо казарем», що, ймовірно, свідчить про поховання галичан на території нового військового кладовища, створеного вінницькою міською владою у січні 1919 р. [2, с.173].

У розділі «Похорон поручника Теофіля Мойсейовича» також згадується один із міських некрополів: «... і приятелі Твої і товариші. Пішли вони в день похоронів Твоїх до казарем далеких, молебен відправили і пісні похоронні заспівали – і з казарем на кладбище за місто Тебе з честю спроваджали. Вечеріло, як ми дійшли на цвинтар з Тобою...» [5, с.29]. У випуску міського періодичного видання «Шлях» від 29 листопада 1919 р. зберігся некролог, присвячений поручнику Мойсейовичу: ««Команда міста Української Гал. Армії подає до відома про передчасну смерть Пор. МОЙСЕЙОВИЧА ТЕОФІЛЯ, Коменданта 13, Кт. Сотні і референта для справ місцевих і театральних, котрий по короткій й тяжкій недозі упокоїв ся дня 26.XI. о 9 годині вечером в 28 р. життя. Похорон відбудеть ся з Пол. Лічниці Ч. 1 на католицьке кладбище дня 29. Падоліста 1919 р. о 3 год. по пол. на котрий всіх Товаришів і знакомих запрошуєсь» [6, с.2]. Некролог дає важливе уточнення: поручник Мойсейович був похований на римо-католицькому некрополі – одному із найстаріших цвинтарів, який у середині 30-х рр. ХХ ст. був зачинений та поглинутий територією Центрального парку.

Вищезгадане Вінницьке римо-католицьке кладовище фігурує у спогадах отця Івана Лебедовича – польового духівника І Галицького корпусу ГА, який у серпні-грудні 1919 р. був капеланом корпусного польового шпиталю. Греко-католицький священик у праці «Полеві духовники Української Галицької Армії», де він виступив автором і упорядником, детально описував процедуру перевезення жертв епідемії на цвинтар з території сучасної Вінницької обласної клінічної психоневрологічної лікарні імені академіка О.І. Ющенка: «...Кожного дня вмирало на тиф кілька, а то й кільканадцять стрільців і старшин. Я зажадав від команди шпиталю, щоб технічна частина приготувала домовину для кожного померлого і заявив, що не буду відправляти похорону, доки це не буде виконане, бо стрілець заслужив собі бодай на домовину. По кількох днях я побачив сам,

що це не вдасться перевести. Хоронено в цей спосіб, що обвивали тіло помершого плетінкою (рогожею), прив'язували картку, з виписаним ім'ям і прізвиськом небіщика, складали тіла на віз, не наче снопи і вивозили на кладовище. Там заняли одну частину католицького кладовища в Вінниці і та хоронили наших старшин і стрільців... Дуже тяжкою проблемою було копання гробів. Шпиталь мав дуже мало обслуги. По частинах здорових стрільців було нераз лише кілька. Завдяки сотникові Несторові Яцеву, що прислав кількох стрільців, ми могли копати спільні гроби. Щоби не ширити прикрого враження серед здорових, похорони відбувалися вечорами, коли гробокопатели відійшли додому. Привезені тіла складали після списку в спільних гробах, прикривали легко землею, а щойно другого дня рано засипували...» [3, с.170-171].

Також цінними є спогади «Останній акт трагедії Української Галицької Армії» авторства Володимира Левицького, вояка 2 куреня 8 бригади III корпусу ГА, які він поетапно публікував у випусках україномовної американської газети «Свобода» упродовж 1932 р. В. Левицький згадує про смерть у стінах казарм та похорон «на місцевому цвинтарі» очільника архіву НКГА, відомого українського літературного критика, літературознавця і перекладача Миколи Євшана: «... І ще одна невіджалувана втрата: там за стіною в сусідній кімнаті скінчив життя наш знаменитий критик, поручник Микола Євшан–Федюшка, якого похоронено на місцевому цвинтарі. Покійний держався до останньої хвилини добре і перебув критичний момент 14 дня, але через ослаблення сильною горячкою прийшов удар серця...» [4, с.2]. Цікавим є зафіксований у його спогадах факт поховання старшини ГА єврейського походження на місцевому староміському юдейському цвинтарі (його датують щонайменше XVIII ст., дата офіційного закриття – 1949 р.): «...13.XII. Сьогодні хоронимо на жидівському (слово «жид» «жидівський») у цих спогадах має нейтральне визначення національності без негативних чи образливих конотацій – О.Ф.) цвинтарі нашого товариша по зброї, поручника–Жида. В похороні брали участь і деякі місцеві Жиди, які нам співчують. Гарним тенором співав жидівський кантор псалми в трупарні цвинтаря, де покійник був виставлений...» [4, с.2].

Отже, з опрацьованих спогадів комбатантів та представника духовного персоналу Галицької Армії можна стверджувати про такі місця поховань померлих від тифу галичан як міський римо-католицький цвинтар та юдейський некрополь на Старому місті. Військовий цвинтар поряд із Кримськими казармами, його локалізація та інші можливі поховання у районі залізничного вокзалу потребують подальшої пошукової роботи.

Список використаних джерел:

1. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. Видання Українського Військово-історичного інституту в США, Перт-Амбой, 1959. 285 с.
2. Каросва Т.Р. Про вінницькі кладовища: загальний нарис // Культурний ландшафт Вінниці: від минулого до майбутнього. Зб. статей. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 165-177.

3. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. У 45-річчя участі у Визвольних Змаганнях (матеріали до історії). Вінніпег, 1963. 325 с.
4. Левицький В. Останній акт трагедії Української Галицької Армії (З моїх споминів про 2 курінь, 8 бригади, III корпусу, після його відвороту з Києва у вересні 1919 р.). Частина 6 // «Свобода» (Джерсі-Сіті). 1932. 19 жовтня.
5. Шкрумеляк Ю. Кривавий шлях. Виїмки з днів неволі Української Галицької Армії. 3 друкарні «Америки», Філадельфія, 1922. 64 с.
6. Шлях (Вінниця). 1919. 16 (29) листопада.

RYBOŁÓWSTWO W ŻYCIU CODZIENNYM WCZESNOŚREDNIO- WIECZNYCH MIESZKAŃCÓW POŁUDNIOWEGO WYBRZEŻA BAŁTYKU – W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ PISANYCH I BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Чęścik Tomasz
Akademia Pomorska w Słupsku

Południowe wybrzeże Bałtyku w okresie wczesnego średniowiecza stanowiły dwie krainy historyczne. Mowa mianowicie o Pomorzu, które odejmowało teren między ujściami Wisły a Odry oraz położonym na zachód Połabiem, czyli terenami do ujścia Łaby. Jest to obszar, który obfituje w liczne zbiorniki i ciekі wodne. Obszary przymorskie poprzecinane są licznymi rzekami. Największe z nich, miały w omawianym okresie dziejów kolosalne znaczenie w odniesieniu nie tylko do komunikacji i handlu, ale także dla rybołówstwa. Warto jest też wspomnieć о ciekach mniejszych takich między innymi jak: Łeba, Łupawa, Słupia, Wieprza, Radew, Parsęta, Wkra, Piana, Tolęża, Reka, Warnawa, Rekwica. Obszar ten obfituje również w liczne jeziora, w tym znajdujące się w pasie nadmorskim takie jak na przykład Łebsko, Garbo, czy też położone w oddaleniu od wybrzeża Bałtyku na pojezierzach pomorskim i meklemburskim. Celem mojej racy jest spojrzenie na znaczenie dawnego rybołówstwa przez pryzmat źródeł pisanych i archeologicznych. Choć treści dawnych kronik skupiają się na doniosłych wydarzeniach, opisie władców i możnych, а także prowadzonej przez nich polityki. Jednak zawierają informacje о ważnych aspektach życia codziennego. Dla mieszkańców południowego wybrzeża Bałtyku jednym z najważniejszych i najbardziej intratnych zajęć było rybołówstwo. Potwierdzają to nie tylko wzmianki w źródłach narracyjnych, ale także zapisy w dokumentach z omawianego okresu. Również badania archeologiczne ujawniają nam istotną rolę w życiu wczesnośredniowiecznych Słowian łowienia i spożywania ryb zarówno morskich, ale także tych żyjących w wodach słodkich.

Według opisów autorów wczesnośredniowiecznych tekstów źródłowych tereny Pomorza oraz Połabiabyły bogate, żyzne, pełne dorodnego zwierzа i ryb. Doskonale wyobrażenie о zasobności Pomorza w dobra daje opis Herborda.

Biograf biskupa Ottona z Bambergu przedstawia położenie chrystianizowanego kraju, charakter ludności, która według niego jest zaprawiona w licznych bojach, ale także wskazuje na obfitość jarzyn, nasion, pastwisk, bydła, dziczyzny i ryb¹. Dalej Herbord zachwala bogactwa pomorskiej ziemi w kontekście budowania przyszłych klasztorów. W tym fragmencie opisuje niewiarygodną wręcz obfitość zasobów naturalnych. *Jest tam nieprzebrana obfitość ryb tak z morza, jak z rzek, jezior i stawów. Wód świeżych śledzi można tam za denara dostać, o których smaku lub okazałości gdybym powiedział co myślę, byłbym posądzony o łakomstwo*². Analizując dostępne źródła historyczne dotyczące rybołówstwa warto jest zwrócić uwagę na fragment „Kroniki Słowian”. Helmold, opisując sytuację zwołania kupców w celu wydania na ofiarę chrześcijańskiego kupca, wspomina o zwyczaju jesiennego połowu śledzi koło Rugii oraz o obfitości ziemi na wyspie i wód wokół niej: *Zdarzyło się przed kilku laty, że zebrala się tam wielka liczba kupców ze względu na połowy ryb. Albowiem w listopadzie, gdy wiatr gwałtowniej wieje, łowi się tam wiele śledzi. Kupcom zostawia się wolny dostęp, byleby zapłacili bogu tej ziemi należną dań*³. Jak słusznie zauważa Michał Janik, zasoby wody wokół wyspy Rugia w swoich dziełach zachwalał także Saxo Gramatyk. O rugijskich śledziach mowa jest także w jednym z dokumentów klasztoru w Eldenie w którym mowa o prawie do połowów (piscation) w okolicach wyspy Koos⁴. O obfitości różnego rodzaju ryb w słowiańskich wodach rozpisывał się także Anonim tzw. Gall. Kronikarz już w przedmowie do księgi pierwszej wychwala piastowskie ziemie, które wedle jego opisu zasobne są we wszelkie dobra, w tym ryby: *Kraj to wprawdzie bardzo lesisty, ale nie mało przecież obfituje w złoto i srebro, chleb i mięsowo, w ryby i miód, a pod zwłaszcza względem zasługuje na wywyższenie nad inne, że choć otoczony jest przez tyle wyżej wspomnianych ludów chrześcijańskich i pogańskich i wielokrotnie napadany przez wszystkie naraz i każdy z osobna, nigdy przecież nie został przez nikogo ujarzmiony w zupełności, kraj gdzie powietrze zdrowe, rola żyzna, las miodophylny, wody rybne, rycerze wojowniczy, wieśniacy pracowici, konie wytrzymałe, woły chętne do orku, krowy mleczne, owce wełniste*⁵. Opis ten pokazuje jak ważne były ryby w pożywieniu wczesnośredniowiecznych mieszkańców Słowiańszczyzny. W „Kronice wielkopolskiej” zawarty jest opis krainy, w której osiadł legendarny Lech. Okolica w której założył swoje gniazdo

1 Herbord, *Dialog o życiu św. Ottona Biskupa Bamberskiego*, Wikarjak J. (wyd.), Liman K. (wstęp), MonumentaPoloniaeHistorica, Seria Nova, T. VII, z.3, Warszawa 1974, I, 2, s 130.

2 *“Nam piscium illic tam ex mari quam ex aquis et lacubus et stagnis habundantia est incredibilis. Carratamque pro denario recentis acciperes allecis, de cuius sapore vel crassitudine gulositas argueret, si dicerem, quod sentio”*. Herbord, *Dialog...*, II, 41, s. 141.

3 Helmold, *Kronika Słowian*, II, 108, Warszawa 1974, s 410.

4 M. Janik, Rybołówstwo na Pomorzu Zachodnim we wczesnym średniowieczu (do końca XII wieku), https://www.academia.edu/3679481/Rybo%C5%82%C3%B3wstwo_na_Pomorzu_Zachodnim_we_wczesnym_%C5%9Bredniowieczu_do_ko%C5%84ca_XII_wieku_Fishing_in_Western_Pomerania_in_the_early_Middle_Ages_to_the_end_of_the_twelfth_century_, dostęp 12 maja 2020r.

5 Anonim, *Kronika Polska*, I, Kraków 1982, s 10.

obfita była nie tylko w żyzne pola, ale i rybne wody⁶.

Odniesień do ryb i ich połowu w źródłach jest więcej. Anonim tzw. Gall opisuje jak król Rusinów Jarosław Mądry łowił ryby na wędkę z czółna w momencie najazdu wojsk Bolesława I na Kijów. Jarosław wówczas zwyciężając rybaków miał włożyć palec duży i wskazując do ust i pomazać śliną wędkę⁷. Opis ten w swoim dziele powtórzył mistrz Wincenty „wkładając” w usta ratującego się ucieczką Jarosława słowa: *Schwytal nas na wędkę ten, który sumów łowić nie umie*⁸. Dalej w dziele znajdziemy kolejne odniesienia do ryb i ich połowu. Mistrz Wincenty porównując do łowienia ryb siecią opisuje poczynania Zbigniewa syna Władysława Hermana⁹. Jak słusznie zauważa J. Szymczak, Znaczący jest także opis wojen Kazimierza Sprawiedliwego z Jaćwingami. Kronikarz obie strony konfliktu porównał do ryb¹⁰. O połowie ryb z łódki informuje także Ebo. Autor „*Żywota świętego Ottona biskupa bamberskiego*” opisał przeprawę misjonarzy przez puszcę. Gdy dotarli na brzeg długiego jeziora zauważyli mężczyznę parającego się łowieniem. Duchowni zaopatrzyli się w dużą ilość świeżych ryb. W innym opisie informuje o połowach ryb na Odrze¹¹. Zatem w źródłach jest stosunkowo dużo wzmianek dotyczących tego, jak wyglądał połów ryb.

Znanym i bardzo często cytowanym fragmentem kroniki Anonima tzw. Galla jest Pieśń wojów Bolesława Krzywoustego:

*Naszym przodkom wystarczały ryby słone i cuchnące,
My po świeże przychodzimy, w oceanie pluskające!
Ojcom naszym wystarczało, jeśli grodów dobywali,
A nas burza nie odstrasza ni szum groźny morskiej fali.
Nasi ojce na jelenie urządzali polowanie,
A my skarby i potwory łowim, skryte w oceanie*¹².

Kronikarz pośrednio wskazuje, że jednym z motywów walk o Pomorze jest potrzeba łowienia ryb morskich, oczywistym jest jednak, że nie chęć zdobycia dostępu do ryb morskich były głównym powodem ekspansji piastowskiej na Pomorze w XII w.¹³ Ponadto w państwie Bolesława III ryb świeżych na pewno nie brakowało. Dostarczały je mieszkańcom Polski liczne rzeki, jeziora, strumienie, potoki i inne zbiorniki wodne. Powyższe zdanie może być raczej przejawem tęsknoty kronikarza za swoją ojczyzną, niektórzy badacze uważają bowiem, że pochodził on z terenów nadmorskich, np. Wenecji¹⁴

6 *Kronika wielkopolska*, tłum. K. Abgarowicz, Warszawa 1965, s. 53

7 Anonim, *Kronika*, I, 7, s. 21-22.

8 Mistrz Wincenty, *Kronika Polska*, III, 14, tł. B. Kūbris, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 58.

9 Mistrz Wincenty, *Kronika*..., II, 28, s. 101.

10 J. Szymczak, Od ryb słonych i cuchnących Anonima tzw. Galla po wyborne w smaku ryby Jana Długosza i Marcina Kromera, [w:] *Na szlakach dwóch światów. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Hauzińskiemu*, red. A. Teterycz-Puzio, Słupsk 2016, s. 385.

11 Ebo, *Żywot świętego Ottona biskupa bamberskiego*, red. J. Wikarjak, MonumentaPoloniaeHistorica, Seria Nova, T. VII, z. 2, Warszawa 1969, III, 4, s. 101 i III, 17, s. 125-126.

12 Anonim, *Kronika*..., s. 91.

13 Na temat walk Bolesława Krzywoustego zob. S. Rosik, *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013, s. 163-191.

14 T. Jasiński, *O pochodzeniu Galla Anonima*, Kraków 2008, s. 15-27 i dalej.

Spora informacji na temat wczesnośredniowiecznego rybołówstwa na omawianym terenie dostarczają także dokumenty kancelarii książęcych, które dotyczą głównie nadań dla pierwszych klasztorów. Dokumenty te opisują m.in. zasoby wodne, którymi mogli dysponować ówcześni mnisi. Materiał z XII wieku jest stosunkowo skromny. Znaczenie więcej informacji dostarczają dokumenty późniejsze, np. z XIII w. Mowa między innymi o przywilejach dla klasztorów w Grobi, Stolpie, Brodach i Darguniu dla prepozytury kamieńskiej. Zawierają one informacje dotyczące łowisk, a także dane o sposobach połowów. Trzeba jednak podkreślić, że nie dotyczą one czasów plemiennych i powstały w czasie funkcjonowania państw feudalnych, położonych na południowym wybrzeżu Bałtyku¹⁵. Z materiału dyplomatycznego dla Pomorza, wynika, że regale rybackie były częściej wydawane niż inne. Ilość zwolnień od regale rybackiego wynosi 395, od regale młynnego 210, celnego 168, innych pozwoleń wydano mniej niż sto. Świadczy to o ważności kontroli nad łowiskami. Monopol nad nimi sprawował monarcha poprzez zależnych od niego rybaków, albo w drodze dzierżawy poszczególnych akwenów pobierając za to właściwą opłatę¹⁶. Dokumenty pomorskie zawierają wiele informacji na temat zbiorników i cieków wodnych, na których pracowali średniowieczni rybacy. Było to przede wszystkim pełne morze, ale także Zalew Szczeciński, występujący pod nazwą *dulce mare* - morze słodkie. Ponadto mowa jest w nich o rzekach i jeziorach na przykład Bukowskie, Dąbie, czy też Miedwie, Rybactwem parano się także na cieśniach i w delcie Świny. Barnim I nadał klasztorowi w Darguniu stację rybacką w Karsiborze wraz z 27 strumieniami wypływającymi z Zalewu¹⁷. Wymieniona też jest rzeka Redaw kontekście połowów przy pomocy jazów¹⁸.

Niewykluczone, że własność łowisk i kontrola ich eksploatacji była starsza niż władza książęca. Za opłatą można było korzystać z łowisk. Świadczyć może o tym cytowany wyżej przez mnie fragment dzieła Helmoda dotyczący kupców, którzy jesienią ściągali na Rugię. Wówczas na wodach wokół wyspy odbywał się połów śledzi¹⁹. Jak wynika ze źródeł historycznych dla wczesnego średniowiecza na południowym wybrzeżu Bałtyku najpopularniejszą rybą był śledź. Ten morski gatunek najczęściej wymieniany jest w źródłach narracyjnych. Na mnogość i różnorodność ryb na Pomorzu i północnym Połabiu wskazują także źródła archeologiczne. Materiał pozyskany przez archeologów wnosi wiele do badań nad dietą ówczesnych mieszkańców tych terenów. Z zestawień pozostałości kostnych ryb wynika, że najliczniejsze w wykopaliskach są resztki śledzia, sandacza, leszcza, płoci oraz okonia. W przypadku każdego z tych gatunków liczba kości znalezionych w trakcie badań na Pomorzu przekracza 2000 sztuk. Jeżeli chodzi o sandacza to przekracza nawet 7000 kości. W przypadku jesiotra, czyli największej ryby bytującej wówczas w wodach morskich i przymorskich znaleziono łącznie niespełna 1100

15 *Pommersches Urkundenbuch*, Stetin 1869, T I, s 301, 458, T II s 1064, 1150 i 1343.

16 J. Wałachowicz, *Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego*, Poznań 1963, s 161, 212

17 PU, T II, 847

18 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020r

19 Helmod, *Kronika...*, II, 108, s 410.

szczątków. Na dalszych pozycjach w statystykach znajduje się szczupak i sum. Pośród *cyprinidae*, czyli najliczniejszej grupie kręgowców nazywanej rodziną ryb karpiokształtnych najliczniej występują pozostałości leszcza, w dalszej kolejności płoci, której jest o połowę mniej. Trzeci pod względem zachowanych w materiale archeologicznym szczątków jest lin. W przypadku pozostałych gatunków ryb w zdecydowanej większości pozostałości nie przekraczają 50 sztuk kości²⁰.

Doskonałe warunki do połowu ryb istnieją w wolińskim kompleksie osadniczym. Odra w końcowym biegu tworzy poszerzone, lejkowate ujście, w którego skład wchodzi rozlewiska, Zalew Szczeciński oraz cieśniny Piana, Świna i Dziwna, które opływają wyspy Uznam i Wolin. Tę drugą otacza wspomniana Dziwna od wschodu, a od południa i zachodu Zalew Szczeciński. Nad brzegiem cieśniny na południowo-wschodnim krańcu wyspy znajduje się miasto Wolin. Prace archeologiczne na jego terenie prowadzone są od kilkadziesiątu lat. Szczątki rybne stwierdzono w wykopach prowadzonych na terenie Starego Miasta i Przedmieścia Południowego. Pozyskano tam łącznie 22 243 pozostałości kostne ryb. Ponad połowę z nich, bo 13 309 udało się zidentyfikować pod względem anatomicznym i gatunkowym. Wśród kości nieokreślonych stwierdzono niekiedy całe kości lub duże ich elementy. Jednak z mocno zniszczoną rzeźbą lub zatartymi cechami charakterystycznymi dla poszczególnych gatunków. Dlatego też nie udało się ich jednoznacznie zidentyfikować i przypisać do konkretnego gatunku. W skład tej grupy wchodziły najczęściej fragmenty żeber promienie płetw, uszkodzone kręgi i kości czaszki²¹.

W szczątkach kostnych uzyskanych w trakcie badań prowadzonych po 1945 roku stwierdzono głównie występowanie ryb słodkowodnych. Zdaniem Daniela Makowieckiego świadczyć to może o tym, że przede wszystkim ryby odłowiono na sąsiadujących z miejscowością zbiornikach wodnych. Nie podejmowano dalekich wypraw morskich bez koniecznej potrzeby, zadawalając się łowiskami miejscowymi i ich zasobami. Może to także świadczyć o zamożności mieszkańców. Ci ubożsi, którzy zapewne stanowili większość społeczeństwa i nie organizowali dalekich wypraw morskich²². Zidentyfikowane kości, a także pozostałości łusek pozwoliły na ustalenie przynależności gatunkowej szczątków rybich. W sumie na terenie kompleksu wolińskiego zidentyfikowano 28 gatunków ryb. Z czego 27 na podstawie kości, w tym 13 również na podstawie pozostałości łusek, jednego gatunku, czyli kielbia jedynie na podstawie łusek. Największy udział w materiale archeologicznym miały kości sandacza, które stanowiły 41, 39 procent całości, następnie leszcza niespełna 25 procent i okonia 13,8 procent. Powyżej wartości jednoprocetowej wynoszą udziały płoci, bo około 6,8 proc, jesiotra 3,6 proc, śledzia 2,5 proc, ałozy 2,1 proc i szczupaka niespełna 1,5 proc. Pozostałe 19 gatunków ryb miało znikomy udział w zachowanych

20 D. Makowiecki, *Historia ryb i rybolowstwa w holocenie na niżu polskim w świetle badań archeologicznych*, Poznań 2003, s 110.

21 Z. Chelkowski, J. Filipiak, *Wczesnośredniowieczne rybolowstwo mieszkańców Wolina w świetle badań pozostałości archeologicznych*, [w:] *Wolin wczesnośredniowieczny cz 2*, red. B. Stanisławski, W. Filipowiak, Warszawa 2014, s 65-68.

22 D. Makowiecki, *Historia ryb ...* s 110

szczętkach ichtiologicznych. Udział ten wahał się od 0,01 do 0,78 proc²³. Jak można zauważyć śledzie stanowią niezbyt imponujący odsetek pozostałości rybnych, jednak ich szczątki stwierdzono zarówno w wykopach na terenie Starego Miasta i portu, we wszystkich warstwach wczesnośredniowiecznych²⁴. Według D. Makowieckiego świadczyć to może o tym, że ten morski gatunek ryb łowiony był w wodach Zalewu Szczecińskiego. Potwierdzeniem tej tezy może być współczesny wlew wód morskich przez Dziwnę. Towarzyszy temu migracja śledzia. Ryby te łowione były na tym akwenie w latach powojennych. Współcześnie, wczesną wiosną też można je łowić w wodach Zatoki Pomorskiej, kiedy gromadzą się na tarło²⁵.

Podobnie wygląda sytuacja z zachowanymi szczątkami ryb w dawnym Szczecinie. W pozyskanym materiale podczas wykopalisk przeważają szczątki ryb słodkowodnych. W trakcie badań prowadzonych na Rynku Warzywnym rozpoznano łącznie 20 gatunków ryb żerujących w wodach słodkich, słonych i dwusrodowiskowych. We wszystkich warstwach zabudowy odkrytej na tym terenie zauważyć można pewną prawidłowość, bowiem występują w nich te same gatunki ryb w bardzo zbliżonych do siebie odsetkach. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim jesiotra, bolenia, jazia, węgorza i szczupaka. Szczątki niektórych gatunków występowały jedynie śladowo. Mowa o takich rybach jak krąp, cetra, jazgacz, czy też parposz. Największym udziałem procentowym cieszyły się jednak ryby słodkowodne takie jak leszcz, sandacz, płoć lin oraz sum. Największy udział leszcza i sandacza odnotowano w warstwach datowanych na schyłek XI w. do połowy XII w. Lin cieszył się „popularnością” w okresie wcześniejszym X-XI w. Natomiast w schyłkowej fazie wczesnego średniowiecza czyli w okresie od połowy XII do 1 połowy XIII w. na znaczeniu zyskał sandacz i płoć. W materiale z Rynku Warzywnego w Szczecinie największy udział procentowy w szczątkach ryb zaobserwowano u leszcza i sięga on 45 proc., sandacza 25 proc oraz linia i płoci koło 20 proc. zauważono stosunkowo niski udział ryb łososiowatych i śledziowatych. Szczątki te nie miały bowiem dużych szans na zachowanie, bo oznaczają się one miękkimi i porowatymi kośćmi, a także dużą ilością części chrzęstnych, które łatwo ulegają rozpadowi²⁶.

Ryby morskie przeważały w łowionych przez dawnych mieszkańców Kołobrzegu, w odróżnieniu od omawianych wyżej Wolina i Szczecina, gdzie znaczną przewagę miały zachowane szczątki ryb słodkowodnych. W znalezionych we wczesnośredniowiecznych warstwach osadniczych położonego blisko otwartego morza ośrodka przeważają szczątki ryb morskich, z dominacją pozostałości śledzi. Znaleziono również szczątki kostne płoci, certy, szczupaka, jesiotra oraz leszcza. Zbiory kołobrzeskie wyróżniają się także pod względem zastawu zidentyfikowanych ryb. Jest w nich mniej gatunków niż w

23 Z. Chelkowski, J. Filipiak, *Wczesnośredniowieczne rybołówstwo...*, s.71-72.

24 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020r.

25 D. Makowiecki, *Historia ryb...* s 110-111.

26 A. B. Kowalska, *Życie codzienne mieszkańców wczesnośredniowiecznego Szczecina w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] A. B. Kowalska, M. Dworaczek, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, Warszawa 2011, s. 296-298.

innych ośrodkach²⁷. Wyróżnikiem badań kołobrzeskich nad ichtiofauną jest na pewno występowanie w tym miejscu szczątków dorsza. Na stanowisku w Budzistowie, cztery kilometry od ujścia Parsęty, gdzie dopatruje się początków ośrodka kołobrzeskiego, znaleziono trzy fragmenty kości dorsza. Na innych wczesnośredniowiecznych stanowiskach pozostałości tej ryby praktycznie nie występują²⁸. Warto jest zauważyć, że w okresie późniejszym udział dorsza w ekofaktach znalezionych na terenie Kołobrzegu wzrasta. Odnotowana różnica w warstwach datowanych na XIII i XIV wiek w stosunku do zestawu ryb łowionych w okresie wczesnośredniowiecza polega na zmniejszeniu ilości szczątków łowionych śledzia, przy jednoczesnym wzroście pozostałości dorsza, jesiotra i węgorza. W przypadku znalezisk wcześniejszych pochodzą one z terenu Budzistowa, gdzie D. Makowiecki lokuje miejsce o specjalnej funkcji, w którym ryby były przygotowywane do konsumpcji, ale także nimi handlowano. Natomiast młodsze szczątki zostały znaleziona na terenie pomieszczeń o charakterze mieszkalnym²⁹. Zdecydowanie największą rybą łowioną na omawianym obszarze był jesiotr. Poławiane wówczas egzemplarze mierzyły od 100 do 300 cm, a najczęściej 150-200 cm. Ważyły więc odpowiednio od 5-9 kg, do ok 200 kg³⁰. Dla przykładu w Kołobrzegu ryby, z których rozpoznano kości, były znaczących rozmiarów. Długość jednego z osobników przekraczała dwa metry co odpowiadać może masie do 60 kilogramów. Ciekawie prezentują się także rozmiary innych ryb znalezionych na tym stanowisku³¹. Jednak w przypadku Kołobrzegu możemy mówić o wyspecjalizowaniu się dawnych mieszkańców w połowach śledzia. Udział szczątków tej ryby w wydobytych ekofaktach świadczy o szczególnym nastawieniu rybołówstwa morskiego na połów tego właśnie gatunku. Było to możliwe dzięki znajomości takich narzędzi rybackich jak sieci i łodzie. Masowe połowy śledzi odbywały się przypuszczalnie dwa razy w roku, jesienią i późną zimą, na płytkich wodach przybrzeżnych. Sprzyjały temu śledziowe gody. Śledzie bowiem są rybami stadnymi, grupującymi się podczas tarła w ławice. Jako miejsca na złożenie ikry wybierają przybrzeżne, płytkie wody o kamienistym lub piaszczystym dnie. W trakcie tarła były więc łatwym łupem dla średniowiecznych rybaków. Natomiast na otwartym morzu, na głębszej wodzie, po zakończeniu okresu tarła ich połów nie należał do najłatwiejszych³².

Połowów ryb dokonywano w różny sposób, najczęściej był on dostosowany do danej potrzeby i sytuacji panującej na akwenie. Informacje na temat metod rybackich możemy znaleźć w źródłach pisanych. Jedną z najczęściej stosowanych

27 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020r.

28 D. Makowiecki, *Historia ryb...* s 110.

29 Ibidem., s 114.

30 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020r.

31 M. Makowiecka, D. Makowiecki, *Gospodarka zwierzętami we wczesnomiejskim centrum osadniczym w Kołobrzegu Budzistowie w świetle nowych badań archeologicznych*, [w:] *Kołobrzeg wczesne miasto nad Bałtykiem*, red L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Warszawa 2007, s 252.

32 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020 r.

pułapek do połowu ryb były płoty, wśród których można wyróżnić koce i jazy. Wykonywano je z żerdzi i plecionki, na płytkich wodach zaś z kamieni. Grodzono nimi rzeki, tak aby ryby płynące z prądem kierować do pułapki. Ten najprostszy sposób połowu funkcjonował na ziemiach polskich z powodzeniem od okresu wczesnego średniowiecza do XX w.³³. O grodzeniu rzek informuje np. Saxo Gramatyk. W „*Kronice Danii*” można znaleźć wzmianki o palach pionowo wybijanych przez rybaków w dno rzeki, które służyły do jej grodzenia w celu odłowu ryb. Saxo opisuje je jako przeszkody na drodze duńskich wojsk³⁴. Ponadto płoty pod nazwą *clausurae*, *struktura* wymieniane były w dokumentach pomorskich. Wraz z postępem kolonizacji zachodniej występuje niemieckie sformułowanie *Were*, co można odczytać jako jaz lub zastawę. W stosunku do jazów węgorskich używano sformułowania *Alrep*³⁵. Płoty stawiane były na większości cieków wodnych. Jednak zakazywano ich budowy na rzekach żeglownych, jak np. na rzece Redzie³⁶.

W dokumentach zachowały się także informacje o innym rodzaju połowu, a mianowicie przy pomocy niewodów. Ten rodzaj sieci był także objęty monopolem książęcym. W zachowanych źródłach używane są różne nazwy niewodów, jest to wynikiem nie tylko różnorodności nazywania, ale rodzajów i wielkości samych niewodów. Mowa o takich sformułowaniach jak: *instrumenta minora*, *instrumenta maiora*, *magnaeretes*, *parvaeretes*, *minoresretes*, *Staknett*, *retesminutae*, a także występują one pod nazwątoch lub *niwedetoch*, która jest zbitką niemiecko - słowiańską³⁷. Pochodzenie nazwy niewód nie jest szczegółowo wyjaśnione. Jest to sieć ciągniona matniowa ze ściankami. Składała się ona ze stożkowatego worka, zwanego właśnie matnią oraz mniej lub bardziej długich skrzydeł. Tego typu narzędzia rybackie znane były na terenie całej Słowiańszczyzny Północnej, gdzie zyskały największą popularność³⁸. Niewody przybierały różnego rodzaju wielkość. Największe z nich jeszcze do niedawna wykorzystywane były przez kaszubskich rybaków. Długość skrzydeł tych sieci wyniosła nawet do 8 metrów, a matni do 30 metrów³⁹. Jak wynika z badań etnografów narzędzi i pułapki do połowu ryb były różne i przybierały różnorodne formy. Wiele z nich, tak jak wspomniane wyżej jazy i niewody używane były przez setki lat, aż do etapu rozwoju rybołówstwa na skalę przemysłową w czasach nam współczesnych⁴⁰.

Z analizy źródeł archeologicznych dotyczących przedmiotów związanych z połowem ryb można wysnuć hipotezę, że podstawowym narzędziem połowowym była sieć. Na wielu wczesnośredniowiecznych stanowiskach

33 M. Pokropek, *Etnografia. Materiałna kultura ludowa Polski na tle porównawczym*, Warszawa 2019, s 178.

34 Saxo, *Kronika...*, XIV, s 375 i 399.

35 J. Walachowicz, *Monopole książęce...*, s 165.

36 Ibidem, s 168.

37 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020 r.

38 K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian, część 1 Kultura materialna*, Kraków 1929, s 95.

39 M. Pokropek, *Etnografia...*, s 190.

40 Ibidem, s 176-200.

odkryto pływaki do sieci oraz ciężarki. Dla przykładu w Wolinie znaleziono materialne pozostałości rybołówstwa w postaci pływaków do sieci we wszystkich warstwach kulturowych datowanych od 1 połowy IX w. Odnaleziono również haczyki żelazne i rogowe, które mogły służyć do tak zwanego indywidualnego połowu ryb na przykład na wędkę. W warstwie młodszej, bo z 2 połowy XI w. ponadto natrafiono na pozostałości sieci i kleszczkę do jej wyplecenia. W wykopie na Srebrnym Wzgórzu niedaleko brzegu Dziwny znaleziono całe skupisko ciężarków do sieci⁴¹. Podobnie wygląda sytuacja w Szczecinie. Tam także najbardziej wśród znalezisk charakterystycznymi elementami wyposażenia rybackiego są pozostałości pływaków wykonanych z kory sosnowej, rzadziej z dębowej, sporadycznie zaś z samego drewna. Ponadto podczas prac na Rynku Warzywnym znaleziono tak zwane kulki sieciowe wykonane z różnych gatunków drzew. Wykorzystywane były one przy połowach za pomocą niewodów. Występują w warstwach datowanych na połowę XI w. do XIII w. Podobne zestawy kulek znaleziono na Wzgórzu Zamkowym. W Szczecinie natrafiono także na liczne ciężarki z gliny i surowców skalnych w tym z piaskowca 18 sztuk, kwarcytu 8 szt., piaskowca kwarcytowego 6 szt., gnejsu biotytowego 5 szt., wapienia 4 szt., po 2 szt. z diorytu i fyllitu oraz po jednej z sjenitu i gabra. Służyły one do obciążenia grzędzideł. W Szczecinie znaleziono także tak zwane szelki niewodowe, które ułatwiały wyciąganie dużych sieci, a także kleszczki do wytwarzania sieci. W sumie odkryto pięć takich przedmiotów o chronologii z między 2 połowy XI w. do 3 dekady XIII w. W trakcie badań szczecińskich znaleziono także liczny sprzęt do połowu indywidualnego w tym haczyki 29 sztuk, ościenie 6 szt., ciężarki do wędkę 1 szt. Znaleziska te pochodzą z okresu od VIII do XIII w.⁴²

Rybołówstwo rozwijało się w sposób prężny i zdecydowanie stanowiło jedną z najważniejszych gałęzi gospodarki we wczesnym średniowieczu na terenie południowego wybrzeża Bałtyku. Sprzyjały temu doskonałe warunki geograficzne, czyli bliskość morza, liczne rzeki oraz jeziora. W początkowych fazach omawianego okresu, bo już w VII–IX w. nad Bałtykiem powstawały małe osady rybackie, a także pierwsze osiedla handlowe o znamionach późniejszych miast. Dla ludności, która je zamieszkiwała, ryby słodkowodne i morskie stały się jednym z ważniejszych źródeł białka i tłuszczu, a w kolejnych stuleciach produktem przeznaczonym na handel⁴³. Powszechnie łowioną i przeznaczoną na handel rybą wydaje się być śledź. Łowiska tej ryby występowały niemal na całym wybrzeżu. Znane są przekazy źródłowe, o których wspominałem wyżej, a także potwierdzają to ślady kultury materialnej. Ryba ta była jednym z towarów pozyskiwanych w okolicach Rugii. Świadczy o tym nie tylko opis Helmolda⁴⁴, ale także wyniki badań archeologicznych. Zdecydowaną

41 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020 r.

42 A. B. Kowalska, *Życie codzienne...*, s 284-290.

43 D. Makowiecki, *Historia śledzia w wykopaliskach zapisana*, [w:] red., *Śledź a sprawa polska*, A. Chłodziński, Pruszez Gdański 2015, s 15.

44 Helmold, *Kronika...*, II, 108, s 410.

przewagę kości śledzia zanotowano w wykopaliskach w Ralswiek na Rugii, aż 65%⁴⁵. Ralswiek jest zaliczany do wczesnych osad handlowych, tzw. emporiów i jego powstanie datowane jest na VIII w. Potwierdza to znaczącą tradycję połowu tej ryby. O handlu śledziem można mówić już w IX wieku, na co wskazuje znalezisko w Menzlinie. Odnaleziono tam ponad 6000 kości śledzia, przy czym 99% było zgrupowanych w obrębie jednego domostwa, niewykluczone, że była to siedziba ówczesnego handlarza. Osada datowana jest na okres IX-X w. Warto jest zaznaczyć, że Mezlin znajduje się w odległości blisko 50 km od morza⁴⁵. Pozostałości śledzi odnajdywane były także w osadach i grodach na terenie Pomorza, ale także pozostałych ziemiach polskich w tym na Kujawach, Wielkopolsce i Śląsku. Kości śledzia znajdowano także w grodach pomorskich i polskich. Szczątki tej ryby rozpoznano między innymi w Gieczu, Grzybowie, Kruszwicy, Poznaniu, Wrocławiu⁴⁶. Masowym połowem, przetworzeniem, konsumpcją, ale także handlem rybą, głównie śledziami zajmowali się mieszkańcy grodu w Budzistowie. Analiza zebranego materiału archeoichtiologicznego, którego znaczną część stanowią pozostałości śledzi potwierdza wyspecjalizowanie się tamtejszej społeczności w ich połowie i produkcję. Analizując skład anatomiczny szczątków tych ryb można stwierdzić obecność niemal wszystkich elementów szkieletu. Należy jednak zwrócić uwagę na niski udział procentowy, bo zaledwie 6,5 proc., kręgów. W badanym materiale znalazło się stosunkowo więcej innych elementów, w tym kości czaszki. Te z kolei są delikatniej zbudowane niż kręgi i mają mniejsze szanse na przetrwanie do momentu prac archeologicznych. Pozwala to wysunąć tezę, że w tym miejscu odbywał się proces przetwarzania ryb poprzez ich patroszenie. D. Makowiecki porównał próbki z Budzistowa z danymi badań skandynawskich i doszedł do wniosku, że śledzie z rejonu kołobrzeskiego patroszono, pozabawiano je głów, a tuszki przeznaczano do konsumpcji. Odbywało się to poprzez nacięcie ryby ostrym narzędziem poniżej głowy, po czym usuwano z niej część wnętrzości oraz krew, które powodują psucie się tuszki. Podczas tych czynności odrywano również niektóre kości pasa barkowego i łuku gnykowego⁴⁷.

Gospodarka rybna nabrała szczególnego znaczenia po przyjęciu chrześcijaństwa, kiedy w okresach postu spożywano znaczne ilości ryb. Okres wstrzeźliwości od spożywania mięsa wynosił w skali roku aż 190-192 dni, w tym było 51 postu ścisłego. Oznaczało to zakaz konsumpcji nabiału. Dozwolone było jedynie jedzenie produktów zbożowych, warzywnych i rybnych. Rybołówstwo zaczęło więc stanowić bardzo ważny element w gospodarce kościelnej. Od XII w. możemy mówić o rozwoju sieci klasztorów, posiadających przywileje na rybołówstwo morskie i śródlądowe i posiadających zazwyczaj swoich rybaków lub dzierżawiących swoje uprawnienia rybakom miejscowym. Słowianie łużyccy zobowiązani byli płacić daninę klasztorowi w Nienburgu w połowie XII w. między innymi w postaci ryb. Liczono je nie tylko na kopy, ale nawet na wozy. Wiadomo

45 M. Janik, *Rybołówstwo...*, dostęp 12 maja 2020 r.

46 D. Makowiecki, *Historia ryb...* s 121-130.

47 D. Makowiecki, *Historia śledzia...* s 20-21.

również, że w modelowej dziennej racji produktów o znaczeniu podstawowym spożywanych przez mniszkiw ufundowanym w 1118 r. przez Irenę Dukas klasztorze Najświętszej Marii Panny cztery razy w tygodniu były spożywane ryby, chleb, owoce oraz porcja wina. Natomiast klasztorowi mogileńskiemu przysługiwała co dziewiąta ryba z całego Mazowsza⁴⁸. Ryby z Pomorza i pozostałej części południowego wybrzeża Bałtyku w tym śledzie transportowane były w głąb łądu szlakami wodnymi. O ich transporcie na południe świadczą liczne znaleziska archeologiczne w najważniejszych ośrodkach grodowych państwa Piastów. Wszystkie należały do ważnych centrów administracyjnych, w których przebywali dostojnicy świeccy i kościelni. Dbano wówczas, zgodnie z nakazami i zakazami kościelnymi, aby tamtejsza ludność przestrzegała dni postnych, które według kalendarza przypadały zarówno na miesiące wiosenne, pełne obfitości ryb słodkowodnych z lokalnych wód, jak i te w drugiej połowie roku, kiedy bywało ich coraz mniej⁴⁹.

W okresie wczesnego średniowiecza na terenie południowego wybrzeża Bałtyku jedną z najprężniej rozwijających się gałęzią gospodarki było rybołówstwo. Analiza źródeł pisanych, ale także archeologicznych potwierdza, że ryba królowała na tamtejszych stołach. Ryby były na tyle ważnym składnikiem diety, że swoje miejsce znalazły w kronikach, a także średniowiecznych pieśniach. Całe osady specjalizowały się w połowach konkretnych gatunków, ich przetwarzaniu i sprzedaży. Ryby łowione na północy często były sprzedawane w głąb łądu, do różnych zakątków państwa Piastów.

BIBLIOGRAFIA

- **ŹRÓDŁA**
- Anonim, *Kronika Polska*, I, Kraków 1982.
- Ebo, *Żywot świętego Ottona biskupa bamberskiego*, red J. Wikarjak, MonumentaPoloniae
- Historica, Seria Nova, T. VII, z.2, Warszawa 1969.III, 4, s 101 i III, 17, s. 125-126.
- Helmold, *Kronika Słowian*, II, 108, Warszawa 1974, s 410.
- Herbord, *Dialog o życiu św. Ottona Biskupa Bamberskiego*, Wikarjak J. (wyd.), Liman K. (wstęp), MonumentaPoloniaeHistorica, Seria Nova, T. VII, z.3, Warszawa 1974, I, 2, s 130.
- *Kronika wielkopolska*, tłum. K. Abgarowicz, Warszawa 1965
- Mistrz Wincenty, *Kronika Polska*, III, 14, tł. B. Kübris, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.
- *Pommersches Urkundenbuch*, Stetin 1869.
- Saxo Gramatyk, *Kronika Danii*, opr. F. Horn, tł J. Wolucki. Sandomierz 2014.
- Literatura
- **LITERATURA**
- Chełkowski Z., Filipiak J., *Wczesnośredniowieczne rybołówstwo mieszkańców Wolina w świetle badań pozostałości archeologicznych*, [w:] *Wolin wczesnośredniowieczny cz 2.*, red. B. Stanisławski, W. Filipowiak, Warszawa 2014, s 65-82.
- Janik M., *Rybołówstwo na Pomorzu Zachodnim we wczesnym średniowieczu (do końca XII wieku)*, https://www.academia.edu/3679481/Rybo%C5%82%C3%B3wstwo_na_Pomorzu_Zachodnim_we_wczesnym_%C5%9Bredniowieczu_do_ko%C5%84ca_XII_wieku_Fishing_in_Western_Pomerania_in_the_early_Middle_Ages_to_the_end_of_the_twelfth_century_, dostęp 12 maja 2020r.

48 Ibidem, s 389-390.

49 D. Makowiecki, *Historia śledzia*.... s 25.

- Jasiński T, *O pochodzeniu Galla Anonima*, Kraków 2008
- Kowalska A.B., *Życie codzienne mieszkańców wczesnośredniowiecznego Szczecina w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] A. B. Kowalska, M. Dworaczyk, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, Warszawa 2011, s. 284-298.
- Makowiecka M., Makowiecki D., *Gospodarka zwierzętami we wczesnomiejskim centrum osadniczym w Kolobrzegu Budzistowie w świetle nowych badań archeologicznych*, [w:] *Kolobrzeg wczesne miasto nad Bałtykiem*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Warszawa 2007, s. 252 - 258.
- Makowiecki D., *Historia ryb i rybołówstwa w holocenie na niżu polskim w świetle badań archeologicznych*, Poznań 2003,
- Makowiecki D., *Rybołówstwo i konsumpcja ryb w średniowiecznym Kolobrzegu*, [w:] *Salsa Cholbergensis. Kolobrzeg w średniowieczu*, red. L. Leciejewicz, M. Rębkowski M., Kolobrzeg 2000, s. 223-232.
- Makowiecki D., *Historia śledzia w wykopaliskach zapisana*, [w:] red., *Śledź a sprawa polska*, A. Chludziński, Pruszcz Gdański 2015, s. 9-32
- Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian, część I Kultura materialna*, Kraków 1929.
- Pokropek M., *Etnografia. Materialna kultura ludowa Polski na tle porównawczym*, Warszawa 2019.
- Rosik S., *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013
- Szymczak J., *Od ryb słonych i cuchnących Anonima tzw. Galla po wyborne w smaku ryby Jana Długosza i Marcina Kromera*, [w:] *Na szlakach dwóch światów. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Hauzińskiemu*, red. A. Teterycz-Puzio, Słupsk 2016, s. 383-406.
- Walachowicz J., *Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego*, Poznań 1963.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ДІАСПОРИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДІАСПОРОЛОГІЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ, США І КАНАДИ): ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛГІЧНИЙ ДИСКУРС ТА ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
доцент кафедри історії світового українства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivatyi@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-1505-7483>

Інституціональна історія – це один із актуальних, інноваційних і перспективних напрямів сучасної історичної науки. Наукова школа інституціональної історії сформована на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка і презентована, перш за все, такими відомими науковцями як: І.К. Патриляк, В.Г. Ціватий, О.П. Машевський, В.П. Капелюшний, Б.І. Гуменюк, Н.В. Терес, Н.Л. Яковенко, Т.В. Орлова, А.І. Чуткий, О.Г. Сокирко та інші.

Інституціональна історія міжнародних структур, організацій і об'єднань у новому поліцентричному (багатополосному) світі ХХІ століття набуває особливої актуальності [7, с. 26-29]. У зазначеному контексті посилюється інтерес і до інституціональної історії діаспори [6, с. 66-75]. Доцент кафедри історії світового українства Вячеслав Ціватий у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка розробляє та впроваджує новий науковий напрям – інституціональна діаспорологія та інституціональна історія діаспор світу.

Інститут діаспори є важливою складовою державної політики. Інституціональна історія діаспори вивчає особливості виникнення, становлення і розвитку моделі інституту діаспори в її історичній ретроспективі. Предметною сферою цього наукового напрямку є різні системні складові елементи діаспоральної моделі: нормативно-правова база, діаспоральна дипломатія, культура і мистецтво діаспори, засоби масової інформації діаспори, політика лобізму тощо.

Під час досліджень у цій сфері, перш за все, аналізуються особливості інституту діаспори в публічній і культурній дипломатії держави, і власна публічна політика діаспор світу. Інституціональна діаспорологія створює характеристику інституту діаспори і при цьому визначає її національні особливості. При дослідженні інституціональної історії діаспор світу увагу акцентують на особливостях динаміки розвитку зовнішньополітичних відносин між різними державами і ролі, яку відіграють в них інститути діаспори, зокрема – фактор інституту діаспори на міжнародній арені в умовах поліцентричного світу та в зовнішньополітичних стратегіях держав.

Однією із передумов побудови успішної держави є успішна діаспоральна політика держави як фактор зміцнення єдності українських співвітчизників за кордоном, а також вивчення та впровадження кращого досвіду діаспоральної політики зарубіжних країн в Україні. Предметна сфера наукового напрямку зорієнтована на державну підтримку і зв'язки з діаспорою (діаспоральна політика) щодо зміцнення внутрішньої консолідації зарубіжних діаспор і розвиток їх потенціалу впливовості на державні органи країни проживання з метою підтримки інтересів держави етнічного походження. Увага звертається на теоретичні діаспоральні моделі, історичний досвід, сучасні діаспоральні практики і перспективи взаємодії держави і діаспори, характеризуються інституціональні зв'язки діаспори, а також міграційний фактор. Систематизація діаспоральної політики щодо української діаспори і діаспор зарубіжних країн на сьогодні є однією із найбільш важливих і актуальних завдань сучасної зовнішньополітичної стратегії держав.

Друга світова війна і третя хвиля міграції (з кінця Другої світової війни до 80-х років ХХ століття) – це особливий інституціональний період в історії української державності [8, с. 182-186]. Адже напередодні першого етапу радянського приєднання західноукраїнських земель (сучасних Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської та Рівненської областей) їх

приєднання до Української РСР (1939), аналогічні акції щодо Чернівецької області (північної Буковина та Бессарабії) (1940) та Закарпаття (1945), їх включення до УРСР, а всіх разом – до складу СРСР, відбулася масова еміграція української спільноти в Західну Європу, США і Канаду, зокрема – й інтелектуальна еміграція (міграція інтелектуальна як новий різновид міграцій ХХ століття). Імміграція з українських земель має більше, ніж столітню історію. Важливим центром тяжіння міграції з України були й залишаються Європа та Американський континент. Особливості української міграції до Західної Європи, США і Канади, її географічного розселення, початкової зайнятості зумовили складання інтелектуальних і соціальних параметрів української діаспори, властивих високорозвиненим громадам з високим рівнем інституціональної організації, освіти й культури.

Традиційно історію української еміграції поділяють на чотири хвилі: перша – *трудова еміграція* – з останньої чверті ХІХ ст. до початку Першої світової війни; друга – політична – період між двома світовими війнами; третя – інтелектуальна – період після Другої світової війни до середини 1950-х рр.; четверта – економічна – від 1980-тих рр. до сьогодення. Звичайно, такий поділ є досить умовним. Переважна частина українців з третьої хвилі міграції прибула до США протягом 1947-1951 років, серед них – біженці, переселенці й лише невеликий відсоток трудових мігрантів [3]. Ці часто добре освічені українці, прошарок української інтелігенції, (у тому числі 2 тис. студентів, 1,2 тис. викладачів і вчених, 400 інженерів, 350 юристів і 300 лікарів) покинули свою батьківщину під час війни і розглядали США чи Канаду як тимчасову країну проживання, хоча більшість з них вже ніколи не повернулася жити в Україну [4; 5].

Також серед іммігрантів значну частку становили особи, які після Другої світової війни перебували у таборах для біженців та військовополонених у Німеччині, Австрії, Бельгії, Великій Британії. Загалом після Другої світової війни до США переїхало близько 100 тис. біженців з України [3; 4].

Саме завдяки великій кількості інтелігенції та науковців у третій хвилі імміграції і почався розвиток українського політичного, громадського, культурного та релігійного життя в діаспорі (серед іммігрантів 54,54 % склали особи з початковою освітою, кількість українців з вищою освітою становила 4,12%, а 9% іммігрантів з України мали спеціальну освіту) [5]. Вважається, що 1945-1950 роки – це специфічний, інтелектуальний, героїчний інституціональний період в історії української культури й науки. Українські біженці, знайшовши притулок у таборах Ді-Пі, відразу почали створювати школи, літературу, організації, пресу. У той час у Німеччині (з Австрією) було 29 українських гімназій, 87 народних шкіл, 8 фахових шкіл, кілька закладів університетського типу [1; 4].

Інституціональна історія української еміграції, міграції та імміграції досить складна, насичена значною кількістю історичних фактів і подій, як в історичній ретроспективі, так і сьогодні. Адже значною мірою і на сьогодні прослідковуються головні риси української діаспоральної та

міграційної політики, зокрема – й інтелектуального виміру [2, с. 178-185].

Питання становлення й стратегічного інституціонального розвитку держав пострадянського простору у XXI столітті потребує вивчення та узагальнення набутого ними досвіду: державотворчого, діаспорального, міграційного тощо. У більшості пострадянських держав демократизація передувала дуже складним і драматичним процесам раціонально-бюрократичної модернізації держави і національної консолідації [2, с. 180-185].

Після краху біполярної системи, на початку XXI століття людство виявилось в ситуації існування різних центрів сили/центрів впливу. У повсякденне вживання увійшло поняття багатополарності (поліцентричності). Необхідно відзначити, що аналогів їй в історичному минулому не було; попередниками в XIX – початку XX ст. були різні «концерти держав», зокрема «система європейського концерту», закріплена на Віденському конгресі. Поліцентричний світ, що затверджується на наших очах, стає унікальним продуктом безпрецедентної стадії глобалізації, яку вона досягла до теперішнього часу [7, с. 26-29].

Формування міграційної політики сучасної України розпочалося після здобуття державної незалежності. Разом із тим, попри багатівікову бездержавність, Україна зберігала державницькі традиції, зокрема й у сфері міграційної політики та її інститутів, які, безумовно, мали вплив на державотворення новітніх часів. Актуальність і гострота міграційної проблематики, інституціональні проблеми діаспоральної політики, питання української діаспори зумовили піднесення інтересу до цієї тематики широкого кола науковців у 2016-2020 роках.

Невід'ємною складовою міграційної політики і діаспоральної політики, складовою інституціональної історії діаспори є міжнародне співробітництво. Хоча інтереси України як країни походження та інтереси країн призначення українських мігрантів суттєво відрізняються, обидві сторони зацікавлені в організованій, законній і безпечній міграції, що відкриває реальні можливості для співпраці [4; 9].

Таким чином, основними мотивами міграції були й залишаються економічні чинники. Якщо на початок 90-х років XX ст. виїзди на заробітки спричиняли банкрутства підприємств, затримки виплат заробітної плати, безробіття, то сьогодні їхньою метою найчастіше є: підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання, поглиблення економічної кризи тощо.

Відсутність чіткої перспективи та хоча б мінімальних сигналів щодо покращення ситуації в Україні у не надто далекому майбутньому надалі спонукатимуть громадян до міграції. Отже, доки очевидних стимулів для того, щоб залишатися і працювати на батьківщині, не буде – відтік робочої сили з країни продовжуватиметься, як правило – інтелектуальної!

Література

1. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії:

монографія. – К.: НІСД, 2018. – 472 с.

2. Мирончук О. «Відплив інтелекту» як фактор конкурентоспроможності в глобалізованому світі // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наук. пр. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2011. – № 2 (67). – С. 178-185.

3. Сергійчук В.І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.: нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 941 с.

4. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття. – Львів, 2019. – 110с.

5. Українці у США: кількість, міграція, заняття та уподобання. За матеріалами відкритої лекції Воловини О. «Українці в США та вплив міграції з України на діаспору в США (на базі офіційної статистики)» [Електронний ресурс] // Справжня вартя від 21.11.2012. Режим доступу: <http://varta.kharkov.ua/articles/1090601.html> [Дата входження: 01.06.2020].

6. Ціватий В.Г. Типологія третьої хвилі української еміграції та історичні паралелі міграційного сьогодення // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 1(383). – С. 66-75.

7. Ціватий В.Г., Громико О.А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд XXI століття: (інституційний контекст) // Зовнішні справи. – 2014. – № 8. – С. 26-29.

8. Чекаленко Л.Д., Ціватий В.Г. Історія пам'яті або пам'ять історії: методологія дослідження // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2018. – Vol. 5. – Iss. 6. – С. 182-186.

9. Chekalenko L.D. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V.G. Tsviatyi. – К.: «LAT&K», 2016. – 294р.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Шамунова Катерина Віталіївна

*аспірантка Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С.Макаренка,*

методист з початкової освіти

Сумського обласного інституту

післядипломної педагогічної освіти

Katherinapiers@gmail.com

Науковий керівник –

доктор педагогічних наук, професор

О.М. Семенов

Пріоритетним завданням закладів вищої педагогічної освіти інтеграції України до європейського освітнього простору є підготовка вчителя нової генерації: школі потрібні вчителі, здатні забезпечити реалізацію творчого потенціалу учня [1; 7].

Умови освітнього середовища стали новими, змінюється зміст освіти, форми і методи навчання– все це вимагає підвищення РІВНЯ професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів до виконання професійної діяльності, зокрема в умовах педагогічної практики у контексті Нової української школи.

Аналіз досліджень за останні роки свідчить, що педагогічна практика залишається в центрі уваги науковців:

– досліджено теоретико-методологічні, історико-педагогічні та науково-методичні засади практичної підготовки майбутніх педагогів [3];

– визначено й охарактеризовано психолого-педагогічні умови удосконалення педагогічної практики студентів [5];

– науково обґрунтовано соціально-педагогічні аспекти професійної діяльності молодого вчителя [9].

Одним із найбільш поширених визначень терміну «професійна компетентність педагога» у вітчизняній психолого-педагогічній літературі є таке: «якість, властивість або стан фахівця, що забезпечує разом або окремо його фізична, психічна і духовна відповідність необхідності, потребі, вимогам певної професії, спеціальності, спеціалізації, стандартам кваліфікації, займаній службовій посаді» [8]. Є. Зеєр під професійною компетентністю розуміє сукупність професійних знань, умінь, а також способи виконання професійної діяльності [4]. Професійно-педагогічну компетентність Н. Кузьміна визначає як сукупність умінь педагога – суб'єкта педагогічного впливу, його особливим чином структуроване

наукове і практичне знання з метою найкращого вирішення педагогічних завдань [6].

На нашу думку, педагогічна практика є важливою ланкою системи «педагогічний заклад вищої освіти – школа», яка володіє великими можливостями для органічної їх взаємодії в удосконаленні професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів, з одного боку, і підвищення якості освітньої діяльності в самій школі, з іншого боку.

Вважаємо, що в умовах впровадження Нової української школи, педагогічна практика має на меті застосування студентами теоретичних знань на практиці, формування основних уявлень про конкретні види викладацької роботи в системі освіти, розвиток професійних умінь і навичок, оволодіння основними компетенціями, що мають складові професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти [2] робота вчителя базується на новій освітній формулі Нової української школи «компетенція + діяльність + компетентність». Тому, у процесі формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів, слід враховувати той факт, що професійна підготовка студентів за спеціальністю Початкова освіта повинна здійснюватися відповідно до Державного стандарту початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.

Державний стандарт початкової освіти визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти [2]. Особливу увагу приділено розкриттю змісту основних компетентностей, які покликані формувати вчителі початкових класів у здобувачів освіти. Такий підхід передбачає, що фахівці, котрі працюватимуть у початковій школі, повинні використовувати весь арсенал умінь і навичок педагогічної майстерності для цілеспрямованої роботи з учнями початкових класів у зазначеному напрямі.

До таких ключових компетентностей належать: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність [2].

На нашу думку, однією із важливих ключових компетентностей, якою повинен володіти на високому рівні майбутній фахівець є вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях [2].

Мовно-літературна галузь передбачає роботу з медіатекстами, без чого не може існувати уже і педагогіка, адже медіаосвіта – один із актуальних напрямків, який передбачає формування цілісного сприйняття і аналізу медіатекстів у підготовці учителів початкових класів

За кожним видом педагогічної практики визначені професійні компетенції, якими повинні оволодіти студенти в процесі підготовки до практики і в ході її проходження. Пропоновані завдання з педагогічної практики не тільки відображають зміст теоретичної підготовки майбутніх учителів початкових класів, а й спрямовані на її поглиблення і розширення, формування та вдосконалення професійної компетенції.

Отже, у процесі розвитку професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у контексті Нової української школи при цілеспрямованій організації педагогічної практики студенти мають можливість постійно спілкуватися з молодшими школярами і проводити з ними педагогічне спостереження, познайомитися з організацією та проведенням освітньої діяльності в різних освітніх організаціях (адаптуватися до режиму роботисучасного вчителя початкових класів – «агента змін»), спостерігати і аналізувати діяльність вчителя; самостійно готувати і проводити уроки, уміти працювати на засадах педагогіки партнерства.

Така організація та проведення педагогічної практики майбутніх фахівців Нової української школи дозволяє їм познайомитися з науково-методичною лабораторією вчителя початкових класів, оволодіти досвідом професійно-педагогічної діяльності та сформувати професійну компетентність.

Література:

1. Андрощук Л. М. Формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії : дис. канд. наук: 13.00.04. / Андрощук Людмила Михайлівна. – Полтава, 2009. – 28 с.
2. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8.pdf>.
3. Загально-педагогічна підготовка вчителя: історія, сучасний стан, перспективи / А.М. Бойко, Н.М. Дем'яненко. – К.: ІСДО, 1996. – 217 с
4. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие / Э. Ф. Зеер. – М. : Академия, 2003. – 336 с
5. Козій І.О. Психолого-педагогічні умови удосконалення педагогічної практики студентів: метод. посіб. / М.К. Козій. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 141 с
6. Колмогорцев Т. А. Педагогический мониторинг как механизм управления качеством образования / Т. А. Колмогорцев // Дополнительное образование. – № 7. – 2003.
7. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Директор школи. – 2002. – № 1. – С. 5–15
8. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: диагностика и развитие / М. И. Лукьянова. – Ульяновск : ИПК им. Ульянова, 1996. – 227 с
9. Профессиональная деятельность молодого учителя (социально-педагогический аспект) / под. ред. С.Г. Вершловского, Л.С. Лесохиной. – М.: Педагогика, 1982. – 254 с

РОЛЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН СТУДЕНТАМ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

*Шевель Наталія Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця, м. Київ
sheveln@ukr.net*

Гуманітарна складова при підготовці майбутніх лікарів є не менш важливою, аніж фахові знання, адже саме вона забезпечує формування особистості, яка є частиною суспільства. «Фахові дисципліни створюють професіонала, гуманітарні – людину» [4, с. 82]. Необхідність гуманізації освіти через зв'язок гуманітарного первня із природничим ще в середині ХІХ століття обстоював відомий лікар та педагог М. І. Пирогов. Він вважав гуманітарні науки важливими у формуванні морально-духовної сторони життя людини. Однак надто примітивним є бачення гуманітарної освіти як накопичення інформації про різні події та процеси, адже сучасний студент не має проблем у доступі до інформації. Важливо через гуманітарні дисципліни формувати цілісне бачення загальнолюдських культурних цінностей, підвищувати мовну культуру студентів. «В основі як освіти, так і лікування завжди будуть критися міжособистісні людські стосунки. Саме тому в медичній освіті варто робити акцент на комплексному системному отриманні студентом, передусім, соціально-гуманітарних знань» [2, с. 96]. Аби вивчення гуманітарних дисциплін не перетворилося на механічне запам'ятовування інформації, яку студенти-медики часто вважають «зайвою» чи «непотрібною», важливо зробити викладання цих дисциплін «живим», спрямованим на формування мислення, розвиток цілісної особистості. «Пріоритетною цінністю визнана людина, тому говорять про гуманістичну парадигму освіти та суб'єктні відносини, які уможливають діалогічність, забезпечують демократизацію освітнього процесу. Тож студент, який визнається рівноправним суб'єктом, скеровує свої зусилля на саморозвиток та вміння оперувати знаннями замість примітивного накопичення і споживання» [7, с. 103]. Одним із засобів є міждисциплінарна інтеграція, яка сприятиме цілісному і мотивованому осягненню гуманітарних дисциплін.

Інтеграція, з одного боку, розглядається як засіб навчання, який об'єднує знання задля професіоналізму студентів, а з іншого, – як мета навчання, адже інтегративні процеси формують у студентів цілісне уявлення про майбутню професійну діяльність. Інтеграція бачиться як різноплановий процес, оскільки зміст однієї дисципліни доповнює зміст іншої, а обрання й опрацювання певного комплексу знань і навичок не вкладається в межі

певної дисципліни, а доповнюється профільними дисциплінами під час навчання [3, с. 6]. Міждисциплінарність асоціюють із аналізом, синтезом та узагальненням дисциплінарних знань з метою вирішення конкретної навчальної мети.

Під міждисциплінарними зв'язками наукова література має на увазі об'єднання навчального матеріалу різних дисциплін навколо певної проблеми, що дає змогу різнобічно вивчити певні поняття, явища, досягнути цілісності знань з конкретної проблеми [5, с. 176].

Міждисциплінарна інтеграція покликана вдосконалити різні сторони професійної освіти майбутніх лікарів, зокрема підготовку до професійної комунікації. Почасти міждисциплінарна інтеграція реалізована у навчальних планах студентів-медиків шляхом об'єднання кількох дисциплін в одну, як це сталося з навчальними курсами «Історія України» та «Історія української культури», які об'єдналися в курс «Історія України та української культури». Важливо одразу інтегрувати дисципліни, продумувати методику викладання, а не просто механічно об'єднувати події з історії та культури України певного періоду, або, ще гірше, половину занять проводити з історії, а половину присвячувати культурі. Насправді тут інтеграція – це шанс зробити створену в такий спосіб навчальну дисципліну цікавою для студентів, а її викладання – захопливим. У такий спосіб вирішується і питання з нібито дублюванням шкільного матеріалу, на що часто доводиться чути нарікання. Натомість ця дисципліна має величезні можливості для формування особистості майбутнього лікаря, адже змушує молоду людину вже по-дорослому, свідомо поглянути на знакові події в державному та культурному житті країни, розвивати аналітичне мислення, давати об'єктивну оцінку подіям і явищам, проектувати ситуації з минулого на сучасність.

Для формування майбутнього лікаря важливий авторитет, приклад, яких не бракує у минулому. Тож варто віднаходити такі приклади для наслідування та акцентувати на них увагу студентів, даючи більше інформації на лекціях, пропонуючи підготувати доповіді чи реферати на семінарських заняттях. Таким чином встановлюються міждисциплінарні зв'язки з дисципліною «Історія медицини».

Вільне орієнтування студента в історії, глибокі знання про особливості культурного розвитку на кожному з етапів неабияк знадобляться і при вивченні окремих тем з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», як, наприклад, розгляд етапів формування медичної терміносистеми або етапів формування українського правопису. Загальна професійна спрямованість курсу передбачає міждисциплінарні зв'язки з багатьма фаховими дисциплінами, особливо на лексичному рівні, у підборі дидактичного матеріалу, вивченні термінологічної складової.

Особливий потенціал для міждисциплінарної інтеграції мають елективні курси. Так, наприклад, дисципліна «Медицина та художня культура» дає можливість говорити про лікарів та про медицину у

мистецтві, сприяючи формуванню гармонійно розвиненої особистості студента-медика. Або ж елективний курс «Історія НМУ», що вписує *alma mater* в історичний процес, надихає, дає приклад для наслідування, знайомлячи з непересічними особистостями лікарів у непрості часи. «Відомо, що авторитет лікаря, який представляє собою важливий між іншими лікувальний процес, багато в чому ґрунтується не тільки на професійній компетентності (її пацієнту оцінити не так легко), але і на загальній культурі, ерудиції, особистості лікаря» [2, с. 95]. Професійна культура медиків відображається в соціальному середовищі, створеному в медичному виші, яке пронизане віковими традиціями.

Дуже добре, якщо міждисциплінарна інтеграція виходить за межі передбачених навчальним планом аудиторних занять, реалізуючись у легкій ненав'язливій формі через добре продуманий сценарій літературно-мистецького заходу, організованого зі студентами (наприклад, до Дня Києва, де є можливість подати історію Києва через поезію класиків української літератури, вписавши її в загальноісторичний контекст). Це можуть бути також ініційовані викладачем екскурсії, туристичні поїздки тощо, які здатні зацікавити студентів, оживити підручникові знання.

Розуміючи важливу роль гуманітарних дисциплін у формуванні майбутнього фахівця у галузі медицини, важливо працювати над удосконаленням їх викладання, зокрема і через активну міждисциплінарну інтеграцію. Такий підхід позбавляє навчальний процес формалізму, викликає живий інтерес до навчання, дозволяє комплексно подавати матеріал, формувати цілісну картину з певної проблеми, сприяє формуванню гуманного ставлення майбутнього лікаря до людської особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяшин В. І. Забезпечення наступності засобами міжпредметних зав'язків / В. І. Андріяшин, Л. В. Карачун // Науковий часопис нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. – 2010. – серія 13. – Вип. 6. – С. 9 – 13.
2. Пилипишин О. І., Бондаренко С. В. Роль гуманітарних дисциплін у формуванні професійної культури студентів медичних ВНЗ // Вісник Черкаського університету. – 2016. – №3. – С. 94 – 96.
3. Сергієнко В. Науково-практичне місце інтеграції та інтеграційні особливості навчального процесу в лицей економічного профілю / Валентина Сергієнко // Завуч. – 2007. – №21 (315). – С. 6 – 7.
4. Уварова О. О. «Гуманітарні дисципліни у медичному ВНЗ: особистісний, практичний та виховний аспекти» // Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. 26 – 27 жовтня 2018. – Ч. 1. / наук. Ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2018. – С. 82 – 83.
5. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / [авт.-уклад. Н. П. Наволокова]. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.
6. Чорна О. Г. Інтеграційні тенденції в процесі підготовки майбутнього фахівця / О. Г. Чорна // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 16. – С. 122 – 124.
7. Шевель Т. О. Ціннісна складова процесу формування міжкультурної компетентності студентів // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 21. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. – С. 102 – 105.

ОСОБЛИВИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМ СТУДЕНТАМ ЯК ЗАПОРУКА ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ

Шевель Тамара Олександрівна

*кандидат філологічних наук, доцент,
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця, м. Київ
shevelt@ukr.net*

Усі провідні виші задля підвищення міжнародного рейтингу навчального закладу, забезпечення зовнішньоекономічного та політичного партнерства масово запрошуюють на навчання іноземних громадян. Підготовка кадрів з-поміж іноземців є також суттєвою інвестицією в систему освіти України. Українська мова посідає важливе місце у системі підготовки майбутніх лікарів з інших країн. Значною мірою підвищення інтересу серед іноземних громадян до вивчення української мови пов'язано зі зростанням престижу української мови у світі, а її запровадження як обов'язкової дисципліни для іноземних студентів медичних вишів продиктоване мовною політикою в Україні. Знання мови впливає на якість фахової підготовки майбутнього лікаря, а викладання української мови вимагає особливого підходу, методичної та лінгвістичної майстерності викладача.

Беремо до уваги, що для численної молоді, яка приїздить в Україну на навчання, українська мова стає засобом не лише для навчання, а й для спілкування. Особливо важливим на початковому етапі стає саме комунікативний аспект, адже знання мови дає можливість вільно почуватися у соціумі, користуючись транспортом, відвідуючи магазини, пересуваючись містом. Тож викладач враховує життєві ситуації та форми спілкування, готуючись до заняття, визначаючи характер мовного матеріалу, обсяг усних і письмових вправ.

На стартовому етапі оволодіння навчальною дисципліною важливо засвоїти специфіку звуків, особливості їх вимови, активне поповнення лексичного запасу, вироблення умінь і навичок аудіювання, зв'язного мовлення, для чого необхідно використовувати лінгафонну апаратуру. З метою підвищення рівня грамотності студентів, розширення їх словникового запасу, вдосконалення зв'язного мовлення не завадило б підготувати нові навчально-методичні посібники, орієнтовані на відображення динаміки розвитку умінь усіх видів мовленнєвої діяльності, на диференціацію мовного матеріалу за важливістю при визначенні часу та обсягу роботи.

У процесі навчання іноземних студентів українській мові важливо врахувати конкретні комунікативні потреби студентів, що, у свою чергу, залежать від завдань спілкування. Основними комунікативними

завданнями на початковому етапі у сфері монологічного усного мовлення студентів-медиків є повідомляти («назвіть», «наведіть приклади»), давати визначення («дайте визначення», «Що це таке?»), описувати («опишіть явище (процес)»), формулювати, аргументувати, доводити, порівнювати.

«Вивчення іноземної мови у ВНЗ не може бути самоціллю. Воно повинно озброїти майбутнього фахівця широкими можливостями одержання з джерел такої інформації, яку можна було б використати в інтересах його професії» [2, с. 6]. «Студент медичного університету повинен навчитися вільно володіти мовою залежно від ситуації, добирати адекватну лексику, контролювати тон мовлення, інтонацію, до якої хворий є надто чутливим, аби діяти на нього заспокійливо» [7, с. 110]. У процесі вивчення української мови іноземними студентами-медиками важливим є лексичний шар професіоналізмів, зокрема медичної термінології. Вивчення термінів передбачає як розгляд його семантичної близькості до загальнонавчаних слів, так і визначення специфічних рис, що позначають його належність до особливої терміносистеми. Ускладнене розуміння та плутанину можуть викликати також слова з близьким або подібним звучанням (*залізо – залоза*), багатоконпонентні термінологічні словосполучення (*хронічний активний гепатит, закритий масаж серця*), а також частотність уживання аббревіатур у лікарській практиці (*УЗД, ЕКГ, СНІД*). Повнішому розкриттю термінологічного значення сприяє підбір антонімічного відповідника. Складними для розуміння іноземних студентів виявляються асоціативні терміни, засновані на опосередкованому значенні, на метафорах та порівняннях (*заяча губа, вовча паща*), а також терміни-епоніми, що містять імена відомих літературних, міфологічних персонажів за особливостями характеру (*синдром Мюнхаузена, синдром «Аліси в країні чудес», синдром Стендаля*).

Особливо важливо на заняттях зуміти зацікавити майбутнім фахом лікаря, бо це, зокрема, сприяє також посиленій мотивації вивчення української мови. Тут варто говорити про необхідну професійно-комунікативну компетенцію педагога, основу якої складає комплекс знань про особливості комунікації як найважливішого засобу досягнення цілей навчання та вирішення завдань відповідно до цілей. Серед найважливіших професійно-комунікативних умінь педагога – робити спілкування на занятті та за його межами комфортним для студентів; підтримувати мотивацію навчального спілкування, враховуючи рівень їх знань; володіти педагогічною технікою та технікою мовлення. Будь-яка форма спілкування, як зазначає І. Цимбалюк, виступає як форма спільної діяльності, умова діяльності або як окремий вид діяльності. Специфіка спілкування в процесі діяльності полягає у створенні можливості організації та координації діяльності окремих учасників. У спілкуванні відбувається збагачення діяльності, розвиваються й утворюються нові зв'язки та стосунки між людьми [6, с. 37].

Важливим є також уміння подолати складну психолінгвістичну

ситуацію, яка виникає у іноземного громадянина при зіткненні з іншомовним середовищем та може призвести до лінгвістичного безсилля, депресії. Вчені вживають навіть термін «культурний шок», який вперше вжив у 1954 році антрополог К. Оберг на позначення реакції тривоги на незнайому оточення. О. Тихоновський, виділяючи етапи соціокультурної адаптації, основними вважає саме подолання мовного бар'єру та формування сталого позитивного ставлення до майбутньої професії [4, с. 132]. Чим нижчим у іноземних студентів є рівень володіння мовою, тим більше вони почуваються залежними від викладача та довіряють йому, що суттєво відрізняє стосунки «викладач-студент» у контексті вивчення української мови як іноземної. Фахівці наголошують на необхідному для викладача високому рівні володіння українською мовою, уважності до студентів та гнучкості у спілкуванні, на потребі ситуативно проявляти твердість чи м'якість. Викладач має створити сприятливий клімат для іноземних студентів, аби вони повірили у власні можливості реально використовувати вивчену мову.

Важливим мотиваційним чинником може виступати також вдало підібраний викладачем художній текст у якості навчального матеріалу. Мотивація пробуджує інтерес, а інтерес спонукає до творчої активності, яка, у свою чергу, сприяє глибокому засвоєнню знань, що є основною метою педагога. Короткі оповідання, вірші, уривки з художньої прози видатних письменників, учених-медиків сприяють вихованню лікарської етики та стають приводом для дискусій на медичні теми. Художні твори письменників-лікарів також здатні пробудити інтерес студентів-медиків до української мови та літератури, до майбутньої професії, підвищують рівень володіння мовою у сфері професійного спілкування, з колегами та пацієнтами. Однак опрацювання художніх творів вимагає належного рівня інтелектуального розвитку, зацікавлення темою, а також необхідного лексичного запасу, інакше читання перетворюється на банальне поверхове дешифрування тексту без глибинного його усвідомлення.

Отже, успішне оволодіння іноземними студентами мовленнєвою діяльністю визначається значною мірою напрацюванням ефективних методик викладання української мови як іноземної. У процесі навчання потрібно сформувані не тільки лінгвістичну, а й культурно-національну складову, а відтак – сформувані мовну свідомість. Викладач має викликати довіру, бути гнучким у спілкуванні, аби допомогти подолати мовний бар'єр та сформувані позитивне ставлення до майбутньої професії.

Література

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання докт. пед. наук проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Р. Кісь. – Львів: ЛНУ, 2002. – 256 с.
3. Мойсеєнко Н. Г. Оптимізація шляхів формування соціолінгвістичної компетенції студентів-іноземців у процесі викладання російської мови як іноземної / Н. Г. Мойсеєнко, Л. В. Сізова // Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі:

матеріали міжнародного науково-практичного семінару, Суми, 28-29 лютого 2012 р. / Ред.кол.: О. М. Волкова, М. С. Казанджисва, Н. А. Хомула та ін. – Суми: СумДУ, 2012. – С. 135-140.

4. Тихоновський О. В. Особливості педагогічного спілкування на етапі адаптації міжнародних студентів до навчання у ВНЗ / О. В. Тихоновський // Запорізький медичний журнал. – 2014. – №2 (83). – С.132 – 134.

5. Туркевич О. Методика викладання української мови як іноземної: розвиток науки і становлення теріна // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Випуск 4. – Львів, 2009. – С137 – 144.

6. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навч. посіб. – К.: Професіонал, 2004. – 303 с.

7. Шевель Н. О. Мовленнєвий етикет майбутнього лікаря // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 18. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. – С. 109 – 112.

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКТАЦІЇ І МОБІЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО НИЗОВОГО ПЕРІОДУ НОВОЇ СІЧІ (1734-1775)

Шпитальов Геннадій Георгійович
к.і.н., доц. ЗГФК НУ “Запорізька політехніка”
shpitaloff@ukr.net

Воєнна історія Нової Запорозької Січі посідає чільне місце як в історії українського козацтва, так і у воєнній історії України. Зростання інтересу до козацьких традицій визначає необхідність реконструкції і конкретизації особливостей організації козацьких військ. Адже кожне козацьке військо мало тільки йому притаманні особливості, бойовий досвід, структуру тощо. Крім того, козацькі формування проходили певні історичні етапи, котрі позначалися на їх внутрішній військовій організації.

Стосовно чисельності запорозьких козаків за період існування Нової Січі (1734-1775) маємо суперечливі відомості. Запорозький Кіш не подавав точних даних ні в гетьманську канцелярію, ні російському уряду. Кількість козаків у 38 січових куренях з року в рік змінювалась. Так, у 1755 році в Іркліївському курені налічувалось 482 козаки, а в Нижчестеблїївському – лише 180; у 1769 році кількість козаків Іркліївського куреня сягала 738, а Нижчестеблїївського – 128 козаків. Неможливість точного визначення чисельності запорожців була обумовлена тим, що за давнім козацьким звичаєвим правом існував вільний перехід до інших іррегулярних формувань. Поповнення Війська Запорозького Низового за часів Нової Січі відбувалося за рахунок запису в курінні реєстри гетьманських козаків (від лівобережного Війська Запорозького), котрі з різних причин перебиралися на Запорожжя шукати кращої долі. З іншого боку, частина запорожців, заохочувана урядом, оселялася на Гетьманщині і вписувалася до реєстрів

лівобережних полків. Достеменно відомо, що у 1759 році число запорожців на отримання царського річного жалування, становило 11 769 козаків, з яких 5 тис. становила кіннота, а решта – піхота [1].

Про підготовку Війська до походу Кіш завчасно видавав розпорядження. Полковникам паланок (начальникам окремих адміністративно-територіальних одиниць Запорожжя) розсилалися ордери із вказівками щодо висилання на Січ або на татарський кордон потрібної кількості козаків. Організація оборони володінь Війська Запорозького Низового також покладалась на полковників паланок. Для відсічі татарських наскоків, крім козаків, паланкова адміністрація залучала і селян-посполитих, які проживали на території запорозьких володінь і являлись підданими Запорозької Січі [2].

В період російсько-турецьких війн 1736-1739 та 1768-1774 років напередодні літніх воєнних кампаній мобілізація Війська Запорозького Низового проводилась у безсніжні місяці. Здійснення заходів Коша і виконання його розпоряджень по мобілізації покладалось на курінних отаманів і полковників паланок. Курінні отамани відповідали лише за мобілізацію “нежонатих сіромах” (неодружених неімущих козаків), котрі постійно проживали на Січі. Паланковим адміністраціям були підпорядковані як “жонаті” козаки (котрі проживали в слободах і могли перебувати на Січі лише тимчасово по особистих або торгівельних справах), так і “нежонаті” козаки-зимівчаки (власники великих укріплених хуторів – зимівників). Як одружених, так і неодружених козаків на службу збирали паланкові старшини. При підготовці до походу озброєння, екіпіровка і забезпечення покладались на самого козака. Кожен рядовий вершник повинен був мати двох бойових коней. Другий кінь був одночасно і в'ючним, і запасним. Піхотинці, котрі мали відбувати службу в гарнізонах Січі або паланкових слобід, але здебільшого на човнах флотилії. Як кінні, так і піші козаки, повинні були мати власну амуніцію, озброєння і запас провіанту з розрахунку на три місяці [3].

У воєнний час частина запорозьких козаків залишалася в резерві. Наявність резерву дозволяла дотримуватися певної черги у щорічних зборах і військових нарядах. Однак черги існували здебільшого для “хазяїв” (заможних козаків), які постійно скаржилися Кошу на те, що довгі “відлучки” ведуть до занепаду їх господарств. Для заможних козаків не залишалось іншого виходу як за гроші висилати замість себе козака-наймита, уклавши із ним відповідний контракт і надавши зброю, коней, провіант і фураж. Зазвичай військовими наймитами були неімущі “сіромахи” із числа “черні військової” (неодружені козаки, котрі не мали а ні власного господарства, а ні осель, і проживали або в січових куренях, або в зимівниках “хазяїв”). Виставляння на службу намита було звичною справою і для козаків, котрі мали бодай хоч якесь господарство або оселю. Навіть зубожілі “жонаті” козаки, попередньо домовившись, виставляли одного озброєного наймита “о дву-конь” від декількох дворів. Щоб провести замість себе наймита

через список мобілізованих “хазяї” змушені були давати хабарі паланковим старшинам. Примітно те, що військові наймити служили виключно в кінноті, оскільки їх наймачі були заявлені у списках Коша як кіннотники. У піхоті ж служили малоімущі козаки згідно своєї черги [4].

Під час збору Війська напередодні військової кампанії неодружені козаки збиралися на Січі по своїх куренях, де ступінь їх готовності визначали курінні отамани. Одружені козаки спочатку збирались у паланкових слободах, де знаходились паланкові управи. Полковник робив козакам огляд, у ході якого мав виявити недоліки в екіпіровці. У разі, якщо козак був “рушницею і конем несправний”, то полковник вимагав, щоб той, належним чином виправив, а наймитів, стан яких не відповідав вимогам (якщо ті були замолоді, або застарі, або покалічені), відсилав назад з вимогою до “хазяїна”, щоб той або негайно дав належну заміну, або їхав сам на службу. Зібраних одружених козаків полковник паланки відряджав або у Січовий Кіш, або у Похідний Кіш (ставку кошового отамана), якщо головна частина Війська вже перебувала у поході. Із паланкових управ до місяця призначення козаків супроводжували паланкові старшини [5].

Після закінчення літніх воєнних кампаній російське командування на зимовий період (листопад-березень) знімало Військо Запорозьке Низове з провіантського забезпечення, за виключенням прикордонних сторожових команд. Після повернення головної частини Війська з походу заможні кінні козаки роз'їзджались по своїх оселях, а вільних від гарнізонної і форпостної служб безпритульних піхотинців (здебільшого хворих або легкопоранених) паланкові старшини розвозили по слободах і селах для розквартирування у помешканнях заможних селян-посполитих, на яких покладался обов'язок харчувати того чи іншого “сіромаху” до весни. Важкопоранених або покалічених козаків доглядали на Січі та у шпиталі запорозького Миколаївського монастиря “Самарського відомства”. “Чернь військова” більшою частиною продовжувала нести службу аби прогудувати себе за рахунок казенного або військового провіанту. Із складу “черні” 2 тис. піших козаків залишалось на Січі для несення гарнізонної служби, а 3 тис. кінних козаків-наймитів відряджалося з кількам'сячним запасом “казенного” провіанту і фуражу в степ на передові форпости. Відтак, найбільш важлива частина козацтва відбувала службу впродовж усього року беззмінно: літом – у поході, а зимою – в гарнізонах і на форпостах. Тобто, і за наймом (за “хазяїв”), і за себе (згідно своєї черги) [6].

Протягом 1735-1739 років мобілізація Війська Запорозького Низового на початку воєнних кампаній проходила дуже повільно. При комплектації команд старшинам доводилося прикладати чимало зусиль. З кожною наступною воєнною кампанією кількість боездатних запорожців поступово зменшувалась. Так, у кампанії 1736 року взяло участь до 6 тис. запорожців, у кампанії 1737 року – до 5 тис., у кампанії 1738 року – до 4 тис. і у кампанії 1739 року – лише 3 тис. Причиною цьому були розорення козаків і неспроможність власним коштом забезпечити себе необхідним

спорядженням, а також переселення частини козаків на Гетьманщину. Протягом кампаній 1769-1774 років щорічні мобілізації Війська Запорозького Низового проводились повільно, але чисельність козаків, задіяних у бойових діях, залишалась досить сталою і складала близько 10 тис. осіб щороку [7].

Підводячи підсумки можна стверджувати, що Військо Запорозьке Низове являло собою станове козацьке збройне формування, до складу якого входили козаки, які були вписані до реєстрів січових куренів. Комплектація Війська Запорозького Низового відбувалася згідно територіально-міліційного принципу, а мобілізація – згідно традиційної паланково-курінної системи. Постійних військових підрозділів у Війську Запорозькому Низовому не існувало. Поділ на кінноту і піхоту, крім військово-організаційного, мав соціально-економічне підґрунтя; в піхоті служили лише ті козаки, які з тих чи інших причин не мали можливості придбати собі двох бойових коней. Весь тягар військової служби лежав на безпритульних козаках-наймитах, які в мирний час проживали і працювали у заможних козаків, а під час війни – відбували службу згідно черги “хазяїв”, отримуючи забезпечення і платню як від наймача, так і від російського командування. У військовому найманстві були зацікавлені як наймачі, так і наймити. Останні, отримавши необхідне спорядження, могли під час походу поправити своє майнове становище за рахунок військової здобичі і грошових винагород російського командування за участь у вдалих операціях.

Література:

1. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: В 3 т. – Т. 1. – Львів, 1990. – С. 123; Шпитальов Г. Г. Військова служба запорозького козацтва періоду Нової Січі в російсько-турецьких війнах: Дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2002. – С. 41-42.
2. Скальковский А. Из истории Запорожья. Внутренние распоряжки // Киевская старина. – К., 1882. – Кн. 4. – С. 533-534; Шпитальов Г. Населення Запорозьких Вольностей у воєнній організації Нової Січі. 1734-1775 рр. // Студії з історії Степової України. – Вип. 1. – Запоріжжя, 2003. – С. 90.
3. Шпитальов Г. Населення Запорозьких Вольностей у воєнній організації Нової Січі. 1734-1775 рр. // Студії з історії Степової України. – Вип. 1. – Запоріжжя, 2003. – С. 90.
4. Скальковский А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 60-61; Шпитальов Г. Г. Військова служба запорозького козацтва періоду Нової Січі в російсько-турецьких війнах: Дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2002. – С. 47-50.
5. Апанович О. М. Запорожское войско, его устройство и боевые действия в составе русской армии во время русско-турецкой войны 1768-1774 годов: Дис. канд. ист. наук. – К., 1949. – С. 31-34.
6. Шпитальов Г. Населення Запорозьких Вольностей у воєнній організації Нової Січі. 1734-1775 рр. // Студії з історії Степової України. – Вип. 1. – Запоріжжя, 2003. – С. 92.
7. Апанович О. М. Запорожское войско, его устройство и боевые действия в составе русской армии во время русско-турецкой войны 1768-1774 годов: Дис. канд. ист. наук. – К., 1949. – С. 35-37.

УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ СУРЖИК У НОВІТНЬОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ДИСКУРСІ

*Григоренко Ірина Василівна,
НПУ імені М.П.Драгоманова,
канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української літератури,
iragrigorenko@ukr.net*

Суржик як лінгвістичне та соціокультурне явище цікавить багатьох українських дослідників. І. Брага зазначає, що мовознавці вивчають суржик з позиції таких напрямів лінгвістичної науки, як: 1) культура українського мовлення (В.Дончик, С.Єрмоленко, Р.Зорівчак, М.Каранська, К.Ленець, М.Лесяук, Н.Плющ, А.Погрібний, О.Пономарів, Т.Свердан, О.Сербенська, Н.Сологуб, О.Яремко); 2) стилістика української мови (Г.Врублевська, Д.Дудко, К.Ленець, В.Русанівський, Л.Ставицька, О.Тараненко); 3) теорія перекладу (Л.Біланюк, А.Брацкі, В.Радчук); 4) методика викладання української / російської мови (В.Ковальов, О.Сербенська, Т.Фудерер); 5) соціолінгвістика (Н.Бернсанд, Л.Біланюк, А.Брацкі, М.Вахтін, З.Вовчок, Є.Головко, Дель Гаудіо Сальваторе, О.Жиронкіна, Т.Кознарський, Т.Кузнецова, Т.Курохтіна, Л.Масенко, Б.Матіяш, Н.Мечковська, В.Мусієнко, Н.Нікітіна, В.Радчук, К.Романова, О.Руда, Ю. Саплін, О.Селіванова, О.Сербенська, Л.Ставицька, О.Тараненко, Б.Тарасенко, О.Ткаченко, Н.Трач, В.Труб, М.Феллер, М.Флаєр, Т.Фудерер, О.Шаблій, Ю.Шевельов, О.Шевчук, Н.Шумарова) [4].

Наразі українські лінгвісти напружували значну теоретичну базу щодо вивчення цього явища. Однак і до сьогодні існують значні труднощі у розрізненні суржику і «несуржику», пов'язані найперше з відсутністю чіткої дефініції суржику та чітко окреслених визначальних ознак суржику в писемному, усному мовленні та в інтернет-комунікації. Крім того, потребують розрізнення і явища суржику та псевдосуржику – потрактування нормативних явищ українського мовлення, насамперед на лексичному рівні, як росіянізмів чи суржикізмів [5, с. 23].

Ситуація з українсько-російським суржиком на сьогодні виглядає доволі гідно: це явище науковці та пересічні громадяни помічають, цікавляться ним. Науковці активно вивчають суржик, громадяни активно намагаються його уникати у власному мовленні. Однак при цьому не помічаємо, як швидко в комунікативному дискурсі назріває проблема суржику українсько-англійського. Це зрозуміло, адже в силу різних причин міжмовна взаємодія між російською і українською, англійською і українською новітнім українським суспільством сприймається по-різному: від негативного ставлення у випадку з російською (часто саме це зумовлює появу псевдосуржику) до толерування у випадку з англійською. Зокрема

Б. Ажнюк, досліджуючи мовлення канадської діаспори, вирізняє своєрідний українсько-англійський суржик [2; 3].

Здебільшого новітнє проникнення слів з англійської мови в українську вважають не суржикізмами, а англіцизмами, тобто різновидом мовного запозичення в межах мовної норми. Слова типу факапити, скрінити, логінитися тощо є суржикізмами, адже до запозиченої шляхом калькування лексеми додають суфікси і закінчення, властиві граматиці української мови. Це підпадає під визначення суржикі, поданого в одинадцятитомному академічному «Словнику української мови», у якому суржик визначено як елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова. За твердженням Л. Ставицької, українсько-російський суржик виникає в результаті системної інтерференції на фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному рівнях [6; 7]. Українсько-російський суржик накладається на розмовну українську мову. Але щодо українсько-англійського суржикі в новітньому мовленні українців варто зазначити, що він накладається і на літературну мову, зокрема на офіційно-діловий стиль (щоправда поки здебільшого на найменш унормовані жанри ділового спілкування: листи, роз'яснення, рекомендації, інструкції тощо).

До прикладу зазначимо, що наразі в освітньому комунікативному дискурсі активно функціонують лексеми стейкхолдер та софт скілс, які потенційно можна вважати виявом українсько-англійського суржикі. Так, у «Положенні про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», що є нормативно-правовим актом, затвердженим постановою уряду та зареєстрованим у Мін'юсті, поряд зі словосполученням «соціальні навички» українською у дужках записано англійською це ж поняття – *softskills*. А лексеми стейкхолдери у цьому документі не вжито [10]. Натомість нею активно послуговуються укладачі «Методичних рекомендацій для експертів Національного агентства щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програми» [9]. Цей документ є своєрідним роз'ясненням щодо названого вище Положення.

Отже, українсько-англійський суржик є помітним явищем у новітньому комунікативному дискурсі і вимагає повноцінного наукового вивчення на межі лінгвістики, соціології, культурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua>
2. Ажнюк Б. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. К., 1999.
3. Ажнюк Б. Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні [Електронний ресурс]. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Azhniuk_Bohdan/Linhvistychni_aspekty_hlobalizatsii_v_Ukraini.pdf
4. Брага І. Суржик у соціолінгвістичному вимірі. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. Вип. 1, 2012. С. 82-87.
5. Григоренко І.В. Псевдосуржик як лінгвокультурне явище. Культурологічний альманах: Випуск 13. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 21-25.
6. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповід-

ників. Обценізми, евфемізми, сексуалізми. К.: Критика, 2008. 456 с.

7. Ставицька Л., Труб В. Суржик: суміш, мова, комунікація. Українсько-російська двомовність. Лінгвосціологічні аспекти: [зб. наук. пр.] К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. С. 32-120.

8. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.

9. Методичні рекомендації для експертів Національного агентства щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програми» [Електронний ресурс]. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/%d0%9c%d0%b5%d1%82%d0%be%d0%b4%d0%b8%d1%87%d0%bd%d1%96-%d1%80%d0%b5%d0%ba%d0%be%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d0%b4%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%96%cc%88_%d0%b4%d0%b b%d1%8f-%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%bf%d0%b5%d1%80%d1%82%d1%96%d0%b2.pdf

10. Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [Електронний ресурс]. URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%D0%BA%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B8#Text>)

ДИТЯЧІ АМАТОРСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ КОЛЕКТИВИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

*Савченко Ірина Віталіївна,
НПУ імені М.П.Драгоманова,
канд. філол. наук, доцент,
професор кафедри української літератури,
директор Центру культури
та мистецтв університету
7_13@ukr.net*

Театральне мистецтво займає особливе місце в українській культурі від киеворуського періоду і до сьогодні. Український театр пройшов шлях розвитку від народних ігор та обрядів, релігійних дійств до шкільних театрів, від аматорських театральних колективів університетів до повноцінного професійного театру з україномовним репертуаром. При цьому винятково тісний зв'язок театру простежується саме з освітньою сферою: згадаймо, до прикладу, жанр барокової шкільної драми (містерії, міраклі, мораліте) й інтермедії, які писали та грали викладачі і спудеї середньовічних освітніх закладів (колегіумів, братських шкіл, академій).

Аматорським театральне мистецтво на теренах України було тривалий час – аж до появи 1882 року в Єлисаветграді, а нині Кропивницькому, знаменитого театру корифеїв. Як зауважує О. Кабула, у другій половині XIX ст. починають функціонувати студентські аматорські театри, зокрема 1859 р. відбулося створення аматорського театру Київського університету, організаторами якого була група студентів, яку очолили М. Старицький,

М. Лисенко, П. Чубинський [1]. Упровадження елементів театру в педагогічний процес, на думку Л. Лимаренко, починалось від уведення навчальних курсів риторики, створення шкільної драми, шкільного театру до безпосереднього відкриття сучасних студентських театрів [2].

Заклади освіти, зокрема вищої, завжди були осередком розвитку аматорського театрального мистецтва. Вагомою є роль театрального мистецтва і для школярів. Часто трапляється і так, що професійний актор починає свою діяльність саме зі шкільного театрального гуртка. Дитячі та юнацькі театральні колективи, студії, класи тощо сьогодні функціонують чи не у кожній школі та виші України. Аматорські театри – популярне явище в сучасній освіті, адже виховний і навчальний потенціал сценічного дійства важко переоцінити, зокрема аматорський театр в закладах освіти дає змогу:

- засобами сценічного мистецтва формувати у дітей та підлітків громадянську активність, почуття прекрасного, милосердя та людяність;
- залучати школярів до збереження кращих національних театральних традицій;
- підвищувати виконавську майстерність акторів-школярів, формуючи у них такі необхідні для успішної соціалізації soft skills (вміння переконувати, знаходити підхід до людей, лідирувати; навички міжособистісного спілкування, роботи в команді, особистісного розвитку, управління часом, ерудованість, креативність, емпатія, самоповага тощо);

Справжньою педагогічною знахідкою є поєднання мистецько-виховних потужностей студентських та шкільних аматорських театрів. Зокрема, Народний студентський театр «Вавилон» (Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова) та Центр культури та мистецтв Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова щорічно проводить Відкритий фестиваль-конкурс самодіяльних шкільних та дитячих театрів «Перевтілення» [3].

Участь у Фестивалі беруть дитячі та юнацькі театральні колективи загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, а також позашкільних закладів України. Вік учасників – від 6 до 17 років. Оцінює фестивалі покази незалежне журі, до складу якого входять професійні режисери, актори, педагоги та науковці. Фестиваль є конкурсним. Кожен колектив-учасник отримує Диплом Фестивалю, а кращим колективам надається звання Лауреата із врученням відповідного Диплому. Переможці визначаються у таких номінаціях: кращий спектакль; краща режисура; краще музичне вирішення вистави; кращий сценічний ансамбль; краща чоловіча роль; краща жіноча роль; краща роль другого плану; краща характерна роль.

У роботі з дитячими аматорськими театральними колективами надзвичайно важливим є об'єктивне оцінювання запропонованої ними вистави: як репертуару, так і сценічної майстерності юних акторів, адже діти особливого гостро відчувають і переживають будь-яку несправедливість. Критеріями оцінки виступів дитячих аматорських театрів можуть бути такі:

- художня цілісність вистави;

- режисерський рівень постановки вистави;
- рівень акторської майстерності;
- рівень музичного вирішення;
- адекватність естетичного втілення змісту вистави;
- якість репертуару і відповідність його віку виконавців;
- наявність костюмів і їх відповідність театральній постановці;
- розуміння і розкриття ідеї автора.

Восьмирічний досвід проведення фестивалю «Перевтілення» (зокрема і у дистанційному форматі) свідчить про успішність взаємодії аматорських студентських та шкільних колективів, про важливість та затребуваність театрального мистецтва у закладах освіти України, про актуальність діяльності дитячих аматорських театральних колективів у сучасному освітньо-культурологічному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кабула О. В. Становлення та розвиток українського театру: історико-педагогічний аспект. *Культура України*. Вип. 43. 2013. С. 251-259.
2. Лимаренко Л.І. Діяльність студентського театру у вимірах часу: історико-педагогічний аспект. *Педагогічний альманах*. 2014. Вип. 22. С. 293-301.
3. Фестиваль «Перевтілення» URL: <https://www.facebook.com/events/314225063342178/>

ЗМІСТ

THE STATE IN THE POLITICAL CONCEPT OF THE POWER CAMP AND THE SOCIAL TEACHING OF THE CHURCH SELECTED ASPECTS - COMPARATIVE ANALYSIS Mgr Grzegorz Mazur	5
THE MAIN CAUSES AND PECULIARITIES OF LONELINESS IN CHINA Malimon Vitalii	12
AKTUALNE WYZWANIA KATECHETYCZNE. PRZEMÓWIENIE DO RODZICÓW O PROBLEMIE ZŁA MORALNEGO. Dr inż. Myjak Krzysztof	14
HISTORIA CMENTARZY ŻYDOWSKICH W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM W OPARCIU O WYBRANE DOKUMENTY Milerowska Magdalena.....	23
ORGANIZATION OF NATURE EDUCATION IN THE UPBRINGING OF A AWARE AND SENSITIVE PERSON TO THE AFFAIRS OF OUR PLANET. Mikulska Natalia.....	31
THE PROFILE OF THE Y GENERATION EMPLOYEE AND THE MEANS OF THEIR EFFECTIVE MOTIVATION BASED ON THE OPINIONS OF THE STUDENTS OF THE HIGHER SCHOOL OF ENTREPRENEURSHIP AND ADMINISTRATION lic. Dominika Mokrzycka	38
РЕВНОЩІ ШЛЮБНИХ ПАРТНЕРІВ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СІМ'ЯХ Петяк Олена Віталіївна	46
ANALIZA WYBRANYCH ASPEKTÓW DOTYCZĄCYCH ROLI PRACY W ŻYCIU CZŁOWIEKA W OKRESIE PANDEMII KORONAWIRUSA W POLSCE W KONTEKŚCIE ZDROWIA PUBLICZNEGO mgr Marzena Piątkowska.....	50
ВТОРИННА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ. Плескач Богдан Вадимович.....	57
RELACJE Z WOJNY PRUSKO-AUSTRIACKIEJ Z 1866 ROKU W CZASOPISMACH „TYGODNIK ILLUSTRROWANY” I „SCHLESISCHE PROVINZIALBLÄTTER. NEUE FOLGE“ dr Południak Natalia	59
WSPÓŁCZESNE PRZEJAWY ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH DZIECI I MŁODZIEŻY Rozenbajgier Małgorzata	67
ГУАМ І ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (2016-2020 РР.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС Сергеева Анна Олександрівна	74

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В США Слободянюк Олена Михайлівна	78
ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ, КУЛЬТУРНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ АКАДЕМІЇ) Слуцький Ярослав Сергійович	81
THE IDEA OF SMART CITIES IN THE PROCESS OF INCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES Smorzewska-Mickiewicz Bożena	84
ВПЛИВ ІДЕЙ К. ГРІНБЕРГА НА ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МИСТЕЦТВА ХХ СТ. В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТЕОРІЇ МИСТЕЦТВА Смакова Людмила Владиславівна	93
UNEMPLOYMENT AS A FORM OF SOCIAL EXCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES Smorzewska-Mickiewicz Bożena	97
МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПРИРОДНИЧОНАУКОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТЬОГО УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ Согоконь Олена Анастоліївна	106
MILITARY TRIATHLON OF THE RAILWAY MILITARY TRAINING IN THE INTERBELLUM POLAND Turza Anna	110
FARMY WIATROWE, JAKO WSPÓŁCZESNY ELEMENT EDUKACJI EKOLOGICZNEJ Falkowska Anna	111
ВІННИЦЬКІ НЕКРОПОЛИ У СПОГАДАХ КОМБАТАНТІВ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ (1919-1920) Федоришен Олександр Юрійович	119
RYBOLÓWSTWO W ŻYCIU CODZIENNYM WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH MIESZKAŃCÓW POŁUDNIOWEGO WYBRZEŻA BAŁTYKU – W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ PISANYCH I BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH Częścik Tomasz	122
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ДІАСПОРИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДІАСПОРОЛОГІЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ, США І КАНАДИ): ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛІГІЧНИЙ ДИСКУРС ТА ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ Ціватий Вячеслав Григорович	133
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ Шамунова Катерина Віталіївна	138

РОЛЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН СТУДЕНТАМ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ Шевель Наталія Олександрівна.....	141
ОСОБЛИВИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМ СТУДЕНТАМ ЯК ЗАПОРУКА ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ Шевель Тамара Олександрівна.....	144
ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКТАЦІЇ І МОБІЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО ПЕРІОДУ НОВОЇ СІЧІ (1734-1775) Шпитальов Геннадій Георгійович.....	147
УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ СУРЖИК У НОВІТНЬОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ДИСКУРСІ Григоренко Ірина Василівна.....	151
ДИТЯЧІ АМАТОРСЬКІ ТЕАТРАЛЬНІ КОЛЕКТИВИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ Савченко Ірина Віталіївна.....	153

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 34

(Том 2)

Матеріали

III Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика»
(05.06.2020 р.),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.

Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.

Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 09.07.2020.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Друк цифровий.

Друк. арк. 10,0. Умов. друк. арк. 9,3.

Обл.-вид. арк. 11,12.

Наклад 100 прим. Зам. № 3995/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця

серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.

Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.

Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>